

KVÜÕA TOIMETISED

2/2003

KAITSEVÄE ÜHENDATUD ÕPPEASUTUSED

KVÜÕA TOIMETISED

2/2003

TARTU 2003

Toimetajad:
Ken Kalling, Andres Saumets

Keeletoimetaja:
Karen Kuldnokk

Tõlked inglise keelde:
Mari Kelve

ISSN 1736–0242
ISBN 9985–9513–0–1

© Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, 2003

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ut.ee

SISUKORD

Ants Laaneots	
Eesti NATOs — mitte tarbija, vaid partner.....	7
Lauri Väättänen	
Ohvitserikursustest sõjakooliks. Tallinna Kase tänavast Tartu Riia mäele	25
Urmas Leppmets	
Sissitegevuse areng Soomes pärast Teist maailmasõda	36
Aivar Ots	
Mõistetüübi ja informatsiooni organiseerimise viisi seotus probleemilahenduse edukusega	48
Kersti Vennik	
Sõjageograafia aine ja Eestimaa sõjageograafia 1920. aastatel	85
Jaan Murumets	
Eesti kaitseplaneerimise reform NATOga liitumisel	102
Peep Uba	
KVÜÕA kadettide akadeemilise edasijõudmise prognoosimisest sisseastumiskonkursi alusel	123
Andres Saumets	
Jumalate hukk või religioonide taassünd? Mõtteid religioosetest veendumustest poliitika vahendina.....	133
Siret Rutiku	
Kuidas rääkida sõjast? Mõtisklus militaarkeelest.....	152

Andres Seene

Lääne-Eesti saared propagandasõjas 20. sajandil..... 163

Ken Kalling

“Sigimisevõitlus” toimub ilma relvadeta... .. 175

English Summaries 193

EESTI NATOS — MITTE TARBIIJA, VAID PARTNER

ANTS LAANEOTS

Läänemere idakaldal asuv Eesti on sajandite jooksul olnud lugematute sõdade tallermaaks. Erinevad riigid ja valitsejad idast ja läänest on püüdnud seda majanduslikult ja strateegiliselt tähtsat piirkonda ühel või teisel, peamiselt aga vägivaldsel viisil oma kontrolli alla saada. Ainult möödunud sajandi jooksul on meil tulnud seista vallutajatega silmitsi viiel korral ja olla neli korda okupeeritud. Seepärast on ka eesti rahva kõige suuremaks mureks iseseisvuse perioodidel olnud oma riigi julgeoleku ja sõltumatus tagamine. Ülesanne, kuidas säilitada ootamatult kättevõidetud vabadus ja iseseisvus, kerkis meie riigijuhtide ette ka kohe pärast taasiseseisvumist 1991. aasta augustis.

Iga riigi julgeolekupoliitika eesmärk on kaitsta oma maa iseseisvust ja tegutsemisvabadust ning elanike heaolu ja eluvõimalusi neid mõju-tavate julgeolekuohtude eest.

Riikide julgeoleku ja kaitsepoliitika kujundamine sõltub mitmetest erinevatest parameetritest, mis arenevad ja muutuvad koos inimkonna arenguga. Tänapäeval võivad nendeks olla:

- riigi suurus ja majanduslik seisukord. Viimane on tähtis ka võrdse suurusega riikide puhul. Seda võib illustreerida lihtsa näitega. Kahe suuruselt võrdse maa — Eesti ja Sloveenia sisemajanduse kogutoodang 2000. aastal oli vastavalt 5,6 miljardit dollarit ja 18,6 miljardit dollarit. Sellest tulenevalt olid ka 2001. aasta kaitse-eelarved ja nendega seotud võimalused erinevad: Sloveenia 269 miljonit dollarit, Eestil 92,4 miljonit dollarit, s.t kolm korda väiksemad;
- rahvuslikud huvid ja eesmärgid;
- riiki ümbritsev regionaalne ja globaalne julgeoleku-keskkond;

- sõjalised ohud ja nende tõrjumise võimalused, mis omakorda sõltuvad riigi tegevusvabaduse suurusest ja selle kitsendustest (rahvusvahelised lepped, kohustused, mille riik endale on võtnud jms) oma kaitse-süsteemi ülesehitamisel ja kasutamisel, riigi kuuluvusest või mitte-kuuluvusest sõjalistesse ja teistesse liitudesse ning seotusest konfliktidega;
- siseriiklik olukord, sh poliitiline ja majanduslik situatsioon, ühiskonna ja sõjaliste struktuuride vahekord, ühiskonna väärtuste prioriteedid, tema ühtsus ja tugevus;
- materiaalsete, rahaliste ja inimressursside olemasolu ning ühiskonna valmidus neid ressursse eraldada;
- riigi käsutuses olev tehnoloogia.

Eesti ei ole erand, ka tema kaitsepoliitika ja -strateegia on kujunenud vaid mainitud parameetrite koosmõjul. Kaitsepoliitika kujundamisel nii esimesel kui ka teisel iseseisvusperioodil tuli arvestada tõsiasjaga, et väikese ja piiratud ressurssidega riigina pole Eesti võimeline osalema pikaajalistes sõdades.¹

Meie riigi tänapäevane julgeolekupoliitika ei tekkinud tühjalt kohalt. Selle väljatöötamisel pärast taasiseseisvumist 1991. a oli poliitikute käsutuses iseseisva Eesti kahe maailmasõja vaheline julgeoleku- ja kaitsepoliitika kogemus, ehkki lühiajaline, kuid väga dünaamiline, täis ohte ja traagikat.

Kohe pärast võiduka Vabadussõja lõppu 1920. a algas poliitiliste jõudude vahel laialdane diskussioon riigi julgeoleku- ja kaitsepoliitika põhimõtete üle. Selle käigus töötati välja julgeolekustrateegia põhisuunad, millest juhitud peaaegu kogu esimese iseseisvusaja jooksul. Need olid kokkuvõttes järgmised:

- toetumine Eesti püsimisest huvitatud suurriikidele (Inglismaa, Prantsusmaa, hiljem ka Saksamaa);
- sõbralike suhete hoidmine ja arendamine kõigi naabermaadega. Eriti tähtis oli Eestile mittekallaletungilepingu sõlmimine NSV Liiduga 1932. a;
- aktiivne osalemine tolelaegse Rahvasteliidu töös;

¹ Kindral J. Laidoneri arvamus 1936. a 22. oktoobri Riigikaitse Nõukogu koosolekul oli, et Eesti ei suuda sõja korral iseseisvalt vastu pidada rohkem kui mõni kuu.

- regionaalsete kaitse liitude sõlmimine. Eesti poliitikute pikaajaliseks eesmärgiks oli kaitsetstarbelise sõjalis-poliitilise Balti Liidu loomine. Ideaalvariandina loodeti selles ühendada Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola, s.t. Esimese maailmasõja tulemusel iseseisvunud riigid. Kõige lähemale jõuti liidule aastatel 1920–1921. Vastuolud riikide poliitilises suundumuses ning sõjaline konflikt Poola ja Leedu vahel nurjasid plaani. Eestil õnnestus sõlmida vaid kaitsealane lepe Lätiga 1923. a sügisel, kuid ka see ei käivitunud 1939. ja 1940. a traagilistel päevadel;
- sõjalise enesekaitsevõime hoidmine ja arendamine;
- Eesti kuulutamine erapooletuks relvakonfliktide puhul.²

Kahjuks ei osutunud see julgeolekustrateegia kahe maailmasõja vahelisel perioodil tõhusaks. NSV Liit surus 23. augustil 1939. a sõlmitud Molotov-Ribbentropi paktiga tema mõjusfääri antud Eestile sama aasta septembris peale nn baaside lepingu, mille alusel sisenesid Eestisse Nõukogude väed. Juunis 1940. a okupeeris NSV Liit riigi täielikult, tehes lõpu Eesti iseseisvusele. Kuid ilmselt on mainitud julgeolekustrateegia mõningad põhimõtted Eesti jaoks aktuaalsed ka tänapäeval.

Eesti tee — liitumine NATOga

Eesti taasiseseisvuse pikaajalisse kestvusesse uskusid selle algperioodil — aastatel 1991–1994 — vähesed, seda mitte ainult Eestis, vaid ka mujal maailmas. Riigi territooriumil asusid Nõukogude, hiljem Vene väed. End NSV Liidu õigusjärglaseks kuulutanud ettearvamatu käitumisega Venemaa Föderatsioon jätkas imperialistlikku poliitikat, püüdes iga hinna eest hoida Balti riike oma mõjusfääris. Selleks kasutati igasuguseid vahendeid alates poliitilisest survest ja ähvardustest kasutada jõudu, püüetest destabiliseerida sisepoliitiline olukord riigis ning lõpetades majanduslike sanktsioonidega.

² **A. Pajur.** Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. Monograafia. Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost 2. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999;

S. Öispuu. Eesti ajalugu ärkamisajast kuni tänapäevani. Tallinn: Koolibri, 1992. Lk 145.

Arvestades Teise maailmasõja eelset kurba kogemust ning mõistes hästi, et sellises julgeolekupoliitilises keskkonnas saab väike riik püsida demokraatliku ja vabana vaid integreerituna Lääne-Euroopa julgeoleku- ja majandusruumi, hakkasid Eesti poliitikud juba 1991. a otsima teid ja võimalusi ühinemiseks tulevikus NATO ja Euroopa Liiduga.

Esimesed kontaktid NATO esindajatega toimusid varsti pärast Eesti taasiseseisvumist 1991. a augustis. Juba sama aasta 17. oktoobril osales Põhja-Atlandi Assamblee istungil Eesti Vabariigi Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis. Eesti välisminister Lennart Meri kohtus 12. novembril 1991. a Brüsselis NATO peasekretäri Manfred Werneriga. Eesti oli ka üks Põhja-Atlandi Koostöönõukogu (*North-Atlantic Cooperation Council*) asutajaliige 1991. a detsembris. Selle organisatsiooni oli NATO loonud Kesk- ja Ida-Euroopa riikide koostööks. Märtsis 1992. a viibis NATO peasekretär Manfred Werner meil visiidil.

Peab märkima, et julgeolekupoliitika aluste ja kaitsekontseptsiooni väljatöötamine ning ametlik kinnitamine võttis Eestis üpris palju aega — umbes kümme aastat ja jõudis lõpule alles veidi enam kui kaks aastat tagasi. Seepärast reaalelus eelnes tihti vastavate riiklike institutsioonide praktiline tegevus vajalike normatiivdokumentide tekkele neis valdkondades. Õnneks valitses julgeolekuküsimustes riigi poliitiliste jõudude vahel põhimõtteline koosmeel, mis võimaldas oma kaitsepoliitika ja sõjapäe loomisega edasi minna.

Kõik Eesti valitsused alates 1991. aastast on kinnitanud ja järginud järgmisi riigi julgeolekustrateegia suundi:

- loobumine neutraliteedi- ja mitteühinemise poliitikast: koostöö ja integratsioon Euroopa ning Põhja-Atlandi poliitiliste, majanduslike ja julgeolekustruktuuridega (NATO, Euroopa Liit), eesmärgiga saada riigile majanduslikud ja julgeolekugarantiid, osaleda rahvusvahelise rahu ja stabiilsuse tagamises. See põhimõte leidis esmakordse ametliku kinnituse ka 1996. a Riigikogus heaks kiidetud kaitsepoliitika põhisuundades: “Eesti eesmärgiks on saada Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsiooni (NATO) ning Lääne-Euroopa Liidu (WEU) täisliikmeks. Koostöö nende kaitseorganisatsioonidega on Eesti peamine ja praktiline võimalus Eesti julgeoleku ja riigikaitse arendamiseks ja tugevdamiseks... Eesti seab eesmärgiks teha tihedat kaitsealast koostööd Läti ja Leeduga... Eesti arendab regionaalse julgeoleku tagamiseks poliitilist ja kaitsealast koostööd Läänemere regiooni riikidega.

Samal eesmärgil peab Eesti tähtsaks kahe- ja mitmepoolseid sõjalis-poliitilisi suhteid ja koostööd kõigi demokraatlike riikidega...”;³

- heanaaberlike suhete ja koostöö jätkamine ning edasiarendamine kõikide riikidega Euroopas ja üleatlandilises ruumis ühiste väärtuste ja vastastikuste huvide baasil;
- rahvusliku kaitseüsteemi väljaarendamine sellisel kujul, mis tagaks selle vastavuse NATO ja Euroopa Liidu kaitseüsteemi nõuetele ja ülesannetele ning riigi vajaliku esmase enesekaitsevõime;
- demokraatliku, arenenud turumajandusega riigi ülesehitamine;
- riigi sisejulgeoleku tugevdamine, sealhulgas võitlus organiseeritud kuritegevuse, sala- ja narkokaubanduse ning illegaalse migratsiooniga;
- rahva heaolu, sealhulgas tervishoiu ja sotsiaalsüsteemi edendamine.

Need strateegilised põhimõtted kinnitati hiljem vastavates õigusaktides. Nii märgivad Riigikogus 2001. a heaks kiidetud Eesti Vabariigi julgeolekupoliitika alused: “Eesti julgeolekupoliitika aluseks on Eesti Vabariigi põhiseadusest tulenev ülesanne tagada kõigi sisemiste ja välispoliitiliste vahenditega demokraatliku Eesti riigi püsimine.

Eesti riiklikud huvid ja julgeolekupoliitika eesmärgid on:

- säilitada Eesti iseseisvus ja territoriaalne terviklikkus;
- kaitsta Eesti riigi püsimist ja arengu jätkumist demokraatliku riigina;
- edendada rahva heaolu ja säilitada kultuuripärandit, tagada globaliseeruvast maailmas rahvusvahelist koostööd arendades eesti keele ja kultuuri, eesti identiteedi säilimine läbi aegade.

Eesti julgeolekupoliitika lähtub julgeoleku jagamatuse ja rahvusvahelise julgeolekukoostöö põhimõttest ning ühiste väärtuste ühisest kaitsest. Eesti julgeoleku aluseks on riigi sisemise stabiilsuse tagamine ning stabiilsuse ja julgeoleku edendamine Läänemere piirkonnas ja Euro-Atlandi ruumis tervikuna.”⁴

“Eesti julgeolekukeskkonnast ja riiklikest huvidest tulenevad järgmised julgeolekupoliitilised põhisuunad, millest on juhitud alates taasiseseisvumisest 1991. a:

- integreerumine Euroopa ja üleatlandiliste julgeoleku-, poliitiliste ja majandusstruktuuridega (NATO, Euroopa Liit, Lääne-Euroopa Liit) ja

³ Vt Eesti riigi kaitsepoliitika põhisuunad. RKo RT I 1996, 33, 684. Lk 888.

⁴ Eesti Vabariigi julgeolekupoliitika alused. RT I 2001, 24, 134. Lk 1311–1312.

- koostöö nendega, eesmärgiga aidata kaasa rahvusvahelise rahu ja stabiilsuse kindlustamisele;
- niisuguse riigikaitseüsteemi arendamine, mis tagaks Eesti iseseisvuse ja territoriaalse terviklikkuse, NATO nõuetele vastava kaitsevõime ning suutlikkuse osaleda ühises kaitstes ja rahvusvahelistes rahuoperatsioonides;
 - heanaaberlike suhete ja koostöö jätkamine ja edasiarendamine kõigi Euroopa ja üleatlandilise regioonriikidega, toetudes ühistele väärtustele ja vastastikustele huvidele;
 - õigusriigi ja vaba turumajanduse tugevdamine ning Eesti ühiskonna sisemise integratsiooniprotsessi edendamine, eesmärgiga kiirendada Eesti arengut ja toetada pikaajalist stabiilsust riigis;
 - riigi sisemise julgeoleku, sealhulgas organiseeritud kuritegevuse, salakaubanduse ja illegaalse migratsiooni vastase võitluse tugevdamine;
 - rahva füüsilise, vaimse ja sotsiaalse heaolu, sealhulgas tervishoiu edendamine.”⁵

Eesti julgeolek on otseselt seotud rahvusvahelise julgeolekuolukorraga ja moodustab selle lahutamatu osa. “Eesti lähtub üldtunnustatud põhimõtetest, et kõikide riikide julgeolek on ühtne tervik ning ühegi riigi julgeolekut ei saa luua teise riigi arvel.”⁶ Järgides neid põhimõtteid, ei käsita Eesti ühtki teist riiki või rahvast oma vaenlasena, kuid on sunnitud arvestama riiki potentsiaalselt ähvardavaid ohte.

Kõigi julgeolekupoliitiliste põhisuundade täielikuks elluviimiseks peab riik tagama kooskõlastatud ja tasakaalustatud meetmete ja vahendite rakendamise sellistes valdkondades nagu:

- välis- ja sisepoliitika,
- kaitsepoliitika,
- majanduspoliitika,
- sotsiaalpoliitika,
- keskkonnapoliitika.

Julgeolekupoliitika elluviimisel on Eesti valitsus juhindunud Eesti Vabariigi põhiseadusest, Eesti Vabariigi seadustest ning rahvusvahelistest lepingutest, konventsioonidest ja normidest.

⁵ *Ibidem*. Lk 1312.

⁶ Eesti riigi kaitsepoliitika põhisuunad. RT I 1996, 33, 684. Lk 888.

Riigi julgeolekupoliitika teostub julgeolekustrateegia kaudu. Julgeolekustrateegia on teadus ja kunst, mis õpetab, kuidas kasutada riigi ja rahva poliitilist, majanduslikku ning vaimset jõudu koos riigi relvajõududega rahu- ja sõjaajal riigi ning rahva eesmärkide saavutamiseks.⁷

Samal ajal vajaliku kontseptuaalse ja julgeolekualase seadusandluse väljatöötamisega laienes ja tihenes Eesti koostöö NATO ja Euroopa Liiduga. Brüsseli tippkohtumisel 1994. a jaanuaris algatas NATO uue protsessi — rahupartnerlusprogrammi (PfP), tehes asjast huvitatud riikidele, sh Eestile, ettepaneku võtta sellest osa. Eesti ühines uue algatusega 3. veebruaril 1994. a. Partnerriikide laiendamaks ja sügavamaks kaasamiseks relvajõudude demokratiseerimise protsessi käivitas NATO 1995. a jaanuaris PfP egiidi all nn planeerimis- ja ülevaatusprotsessi (*PARP*), millega kohe liitus ka Eesti. 1996. aastal alustas Eesti NATOga formaadis 16 + 1 liitumise ettevalmistamiseks läbirääkimisi, mis said nimetuseks “Intensiivne dialoog liitumisküsimustes”. NATO Madridi tippkohtumisel 1997. a juulis kutsuti organisatsiooniga liituma Poola, Tšehhi ja Ungari. Tippkohtumise deklaratsioonis avaldati tunnustust “progressile, mida suurema stabiilsuse ja koostöö suunas on saavutanud Balti regiooni riigid, kes samuti liikmeks pürgivad”.⁸ Järgmisel, Washingtoni tippkohtumisel 1999. a aprillis, kus tähistati ka NATO 50. aastapäeva, tunnustas NATO juba Eestit kui võimalikku liikmeskandidaati. Üheksale kandidaatriigile, sh Eestile, esitati liikmelisuse tegevusplaan — *Membership Action Plan*. 2002. a novembris Prahas toimunud NATO tippkohtumisel said organisatsiooniga liitumiskutse Eesti, Läti, Leedu, Bulgaaria, Rumeenia, Slovakkia ja Sloveenia. Sellele järgnesid 2003. a algul lühiajalised NATO-Eesti liitumisläbirääkimised, mis kulmineerusid liitumisprotokolli allkirjutamisega Brüsselis 26. märtsil. Väikese ja palju kannatanud rahva lootused turvalisele tulevikule on nüüd jõudmas õnnelikule lõpule.

Eesti riigikaitse kontseptsioon on määratletud kolme peamise normatiivdokumendiga: Riigikogus 7. mail 1996. a heaks kiidetud “Eesti riigi kaitsepoliitika põhisuundade”⁹ ja 6. märtsil 2001. a kinnitatud “Eesti

⁷ A. F. Lykke. Defining Military Strategy. — Military Review. January–February, 1987.

⁸ NATO peasekretäri avakõnest Madridi tippkohtumise järgsel pressikonverentsil. <http://www.nato.int/docu/speech/1997/s970708e.htm>, 16.12.2003.

⁹ Vt Eesti riigi kaitsepoliitika põhisuunad. RT I 1996, 33, 684.

Vabariigi julgeolekupoliitika aluste”¹⁰ ning Vabariigi Valitsuses 2001. a 28. veebruaril kinnitatud “Eesti sõjalise kaitse strateegiaga”.¹¹

Dokumendid formuleerivad riigikaitse põhimõistest ja eesmärgid. Nii märgivad kaitsepoliitika põhisuunad, et Eesti “riigikaitse on rahvusliku julgeoleku tagamise lahutamatu osa, mis näeb ette riigi sõjaliseks kaitseks vajalike jõudude ja vahendite korrastatud süsteemi loomist ja ülalpidamist rahu ajal ning rakendamist agressiooni korral Eesti Vabariigi vastu”. Riigikaitse põhiülesanne on säilitada Eesti riigi sõltumatus ja vabadus, tema maa-ala, territoriaalvete ning õhuruumi lahutamatu ja jagamatu terviklikkus, põhiseaduslik kord ning rahva eluvõime. “Eesti riigikaitse aluseks on kogu ühiskonda haarav totaalkaitse, mis rahvusvaheliste struktuuridega integreerudes toetab ka ühist kaitset...”¹²

Lisaks sõjalise julgeoleku tagamisele peavad Eesti kaitsestruktuurid olema ette valmistatud elanike abistamiseks loodusõnnetuste, epideemiaste ja suurte tehnoloogiliste avariide korral ning tsiviilasutuste ja -organisatsioonide toetamiseks katastroofide tagajärgede likvideerimisel.

Riigikaitse ehitatakse üles kahel teineteist täiendaval ja omavahel lahutamatu seotud suunal: riigi kaitsestruktuuridele tuginev iseseisev kaitse ja rahvusvaheline kaitsekoostöö, mille eesmärk on ühine kaitsetegevus Euroopa julgeolekut tagavate kaitseorganisatsioonidega.

Uus ohupilt

Viimasel ajal on Eesti poliitikuid ja riigikaitsega seotud ringkondi vaevanud küsimus, kas siiani kehtiv totaalkaitse põhimõtetele ja territoriaalkaitse sõjalisele strateegiale tuginev Eesti riigikaitse-kontseptsioon pole mitte seoses Eesti peatse NATO liikmeks saamise ja muutunud rahvusvahelise julgeolekusituatsiooniga vananenud.

Iga riik, sh Eesti, ehitab kaitseüsteemi üles, lähtudes võimalikest ohtudest oma julgeolekule. Viimastel aastatel, eriti aga pärast 11. septembri 2001. a terrorirünnakuid USAle, on julgeolekusituatsioon ja seega ka ohtude iseloom nii maailmas kui Balti regioonis oluliselt muutunud.

¹⁰ Vt Eesti Vabariigi julgeolekupoliitika alused. RT I 2001, 24, 134.

¹¹ Vt Eesti sõjalise kaitse strateegia. RTL 2001, 33, 441–442.

¹² Vt Eesti Vabariigi julgeolekupoliitika alused. RT I 2001, 24, 134. Lk 1324.

Tagaplaanile on nihkunud Venemaa ja NATO poliitiline ja sõjaline vastasseis, kuid ta pole kaugeltki kadunud. Erilist muret tekitavad 2003. a oktoobris Venemaa presidendi ja kaitseministri poolt avalikustatud “Venemaa Föderatsiooni relvajõudude arendamise aktuaalsed ülesanded”, mis kujutavad sisuliselt uut sõjalist doktriini.¹³ Dokumendi lugemisel ilmneb, et Venemaa peab endiselt oma peavaenlaseks NATOt. Ümbervaatamisel on Venemaa tuumastrateegia. Kui aastatel 1994–2002, eriti seoses Tšetšeenia sõdades ilmnenuid sõjalise võimekuse probleemidega, peeti Moskvas esmatähtsaks konventsionaalsete jõudude arendamist ja selle arusaama mittetoetamise eest oli sunnitud erru minema isegi professionaalne “raketšik”, kaitseminister Igor Sergejev, siis uus doktriin seab nende arendamise uuesti esiplaanile. Venemaa relvajõudude juhtkonna laiendatud nõupidamisel käesoleva aasta 2. oktoobril teatas president Vladimir Putin seni ladudes hoitud kolmekümne SS-19 Stiletto-tüüpi kontinentidevahelise ballistilise raketikompleksi lahtikonserveerimisest ja lahinguvalvesse panekust. Venemaa lähinaabrite erilise rahutuse kutsusid aga esile uue doktriini seisukohad, mida kaitseminister Sergei Ivanov väljendas dokumendi tutvustamisel järgmiselt: “Venemaa ei välista jõu kasutamist piiriäärsete riikide vastu juhul, kui seda nõuavad Venemaa julgeoleku huvid või liitlaskohustused... Ta teeb seda...:

- kui välisriigid püüavad sekkuda Venemaa siseasjadesse;
- kui on tarvis kaitsta venemaalaste huve välisriikides;
- kui piiriäärsetes riikides tekib nende keskvoimu nõrkusest tulenev ebastabiilsus”.¹⁴

Kuidagi ei vähenda Venemaa lähinaabrite muret oma julgeoleku pärast ka tuntud vene demokraadi ja poliitiku Anatoli Tšubaisi hiljutine, üpris ootamatu ettepanek luua postnõukogude territooriumile Venemaa juhitud “liberaalne impeerium”. Samuti mitte Venemaa territoriaalsed pretensioonid Musta mere Kertši väinas asuva, Ukrainale kuuluva väikese (6,7 × 0,5 km) Tuzla saare suhtes.

Traditsiooniliste julgeolekuprobleemide kõrval on nüüdisaegne maailm silmitsi ka uue ohtude liigiga, nn asümmeetriliste ohtudega: rahvusvaheline terrorism, massihävitusrelvade kontrollimatu levik, organiseeritud kuritegevus, narkokaubandus, ebaseaduslik migratsioon jms. Üldine

¹³ Vt ajalehte *Krasnaja Zvezda*. 11. oktoober 2003.

¹⁴ **S. Sedelnikov**. Mõ brjatsajem oružijem. — *Gazeta Ru*. 20. oktoober 2003.

ohupildi muutumine mõjutab ka meie julgeolekukeskkonda. Peame andma endale aru, et asume ka tulevikus NATO ja Euroopa Liidu liikmena geograafiliselt nende organisatsioonide piiriladel, vahetus kontaktis suurriigiga, kes ei varjagi oma Lääne- ja NATO-vaenulikkust ning püüvat huvi saada Balti riigid kunagi taas oma kontrolli alla. Vaevalt Euroopas keegi tõsimeeli väidaks, et Eesti ja näiteks Taani, Hollandi, Sloveenia või isegi Tšehhi julgeolekukeskkonnad on ühesugused. Rääkimata Suurbritanniast või Kanadast, kellel puudub metropoli sõjalise kaitse vajadus üldse. Meie Peipsi-taguse naabri arengu ja käitumise ettearvamus ei võimalda Balti riikidel ka tulevikus olla kindel, et idast tulev ajalooline ja traditsiooniline oht nende iseseisvusele on lõplikult kadunud. Tihti väidetakse, et NATO “vihmavarju” all olevat Eestit ei julge keegi puutada. See on tõepoolest nii, kuni NATO säilib Lääne sõjalise kaitse organisatsioonina. Olukord võib aga kardinaalselt muutuda, kui käivitub meie jaoks halvem stsenaarium ja allianss muutub julgeolekupoliitiliseks organisatsiooniks ehk OSCE-taoliseks jututoaks. Reaalne oht selleks on olemas.

Kindlasti teevad Eestile kui keerulises geostrateegilises asukohas olevale maale muret NATO-sisesed arusaamatused ja pinged. Viimases Iraagi sõjas liitlaste lahkkelidest (sh viivitamine sõjalise abi osutamisega Türgile õhukaitse valdkonnas) ilmnenud negatiivse NATO-kogemuse põhjal tekib küsimus, kas ikka kõik liitu kuuluvad riigid julgevad langetada otsuse astuda vastu väikeliikmesriigile kallaletungi plaanivale või teostavale suurele ja tugevale, pealegi veel tuumarelvi omavale agressorile. Ajaloost on teada ju mitmeid juhtumeid, mil jõus olevaid riikidevahelisi leppeid ühtedel või teistel põhjustel ei täidetud. Igal juhul tugevdavad mainitud ja muud asetleidvad negatiivsed ilmingud veendumust, et ka igal kaitsealliansi liikmel, sõltumata tema suurusest, sh Eestil, peab olema piisav esmane enesekaitsevõime.

Totaalkaitse peab jääma

Kas Eesti peaks NATO liikmena loobuma totaalkaitse põhimõtetest oma riigikaitse ülesehitamisel? Paljud, kes seda kinnitavad, peavad totaalkaitset vananenuks ja seostavad seda külma sõja aegse vastasseisuga, mil

Euroopa riikidel oli reaalne NSV Liidu agressiooni ehk suure sõja oht. Ehkki totaalkaitse eksisteerib ühel või teisel kujul enamikus NATO riikides, peetakse seda nimetust ebapopulaarseks ja mitmes riigis on see asendatud sõnadega *Homeland Defence* või *Home Defence* ehk kodumaa- või kodukaitse.

Totaalkaitse on oma efektiivsuse ja ratsionaalsuse tõttu kogu maailmas tuntud ja eelkõige väikeriikide seas levinud riigikaitse süsteem. Peab silmas pidama, et totaalkaitse valinud riigid ei kasuta seda mitte ainult sõjalise riigikaitse teostamiseks, vaid näevad temas universaalset kaitse süsteemi erinevate suurte kriisisituatsioonide lahendamisel ja nende tagajärgede likvideerimisel. Kõikvõimalike, sh ka mittesõjaliste kriiside tekkimise oht, pole aga minevikuga võrreldes, seda ka Eesti seisukohalt, sugugi väiksemaks jäänud, vaid on hoopis suurenenud. Muutunud on rõhuasetused — vähenenud on suure sõja tõenäosus ning kasvanud lokaalsõdade ja asümmeetriliste ohtude hulk. Kusjuures viimaste hulka kuuluv rahvusvaheline terrorism ei arvesta oma tegude elluviimisel ei riikide asukoha, piiride ega ka nende poliitilise suundumusega.

Uued, eriti mainitud asümmeetrilised ohud nõuavad üha enam riigi erinevate kaitsekomponentide olemasolu ja kompleksset rakendamist nende tõrjumisel. Maailmapraktika näitab, et näiteks võitlusse rahvusvahelise terrorismiga kaasatakse nii politsei kui ka eriteenistused ja relvajõudude üksused, kodanikukaitse, tervishoiusüsteemid ning teised riigi ressursid. Ameerika Ühendriigid ehitavad pärast 2001. aasta 11. septembril toimunud terroriakte praegu põhimõtteliselt üles oma totaalkaitse süsteemi. Kõik märgid viitavad, et selle kui universaalse kaitse süsteemi efektiivsus ja vajalikkus tänapäeva oludes pigem kasvab kui kahaneb.

Totaalkaitse vajalikkuse või ebaotstarbekuse väljaselgitamiseks Eesti oludes vaatleme lühidalt tema koostisosade ülesandeid ja rolli tänapäeval mõningate näidete taustal. Vastavalt Eesti sõjalise kaitse strateegiale arendatakse totaalkaitse raames välja viis üldist komponenti: sõjaline kaitse, tsiviilkaitse, majanduslik kaitse, psühholoogiline kaitse ja tsiviilvalmidus.

- **Tsiviilkaitse** kujutab endast kriisi- ja sõjaolukorras rakendatavat tegevust ja abinõusid, mille eesmärkideks on riiklike ja valitsusfunktsioonide säilitamine, elanikkonna ja tema ning riigi vara kaitsmine, elanike elutähtsate teenuste ja tarbekaupadega varustamise tagamine, vaenlase rünna-

kute mõju vähendamine ühiskonnale ning nende tulemusena tekkinud hädaolukordade lahendamine.¹⁵ Tsiviilkaitse tähtsus on tänapäevases, uute ohtudega täitavas maailmas kiiresti kasvamas. Näiteid kriisiolukordadest on palju: Tšernobõli tuumaelektrijaama katastroof, ususekti hullunud liikmete gaasirünnakud rahumeelsete reisijate vastu Tokio metroos Jaapanis, biorelvade hulka kuuluva antraksi pisikute massiline levitamine USA-s, Iraagi keemiarelva kasutamine sõjas Iraani ja oma-aste kurdide vastu, rahvusvaheliste terroriorganisatsioonide ja mõnede paariiriikide ähvardused kasutada arenenud riikide vastu bio- ja keemiarelvi jne. Ka Moskva kontserdisaalis Nord-Ost aset leidnud pantvangidraama 128 ohvrit oli eelkõige tsiviilkaitse saamatuse vili.

Süveneb olukord, milles tsiviilelanikkond on ohustatud tihti palju enam kui relvastatud võitluseks ette valmistatud ning seepärast palju paremini kaitstud ja välja õpetatud sõjaväelased. Oht võib inimesi varitseda igas maailma või riigi osas. Seepärast tegelevad paljude riikide valitsused väga tõsiselt pärast külma sõja lõppemist unustusse jäänud tsiviilkaitseüsteemide taastamisega. Riikide elanikud varustatakse elementaarsete kaitsevahenditega, olgu nendeks siis gaasimaskid, kaitseülkonnad, vastumürgid või varjendid, ja õpetatakse käituma ning üksteisele abi osutama erineva ohu olukorras. Pole mingit tagatist, et ka peatselt NATOga ühinevas ja rahvusvahelistes sõjalistes operatsioonides osalevas Eestis midagi erakorralist ei või juhtuda. Iga kodanikku erutab küsimus: mida suudab meie riik ette võtta ilma korraliku kodanikukaitse-süsteemi väljaarendamiseta näiteks suurema terroriakti, tehnoloogilise õnnetuse või loodusõnnetuse puhul?

Tulevase NATO liikmena on meil ka otsene kohustus arendada tsiviilkaitset, sest vastavalt alliansi poolt Praha tippkohtumisel heaks kiidetud terrorismivastase võitluse kontseptsioonile tuleb Eestil koostöös partnerriikidega kiiresti ellu viia tsiviilkaitse planeerimise tegevuskava (*Civil Emergency Planning Action Plan*), et parandada riigi elanike kaitset keemiliste, bioloogiliste ja radioloogiliste rünnakute vastu.¹⁶

¹⁵ Eesti sõjalise kaitse strateegia. RTL 2001, 33, 442. Lk 1379–1380.

¹⁶ The Key to the Prague Summit. An Agenda for Change. Praha, 21.–22. nov 2002. Lk 21.

• **Majandusliku kaitse** eesmärk on riigi majanduse teovõime säilitamine ja ühiskonna ning kaitsejõudude toimimise materiaalne tagamine.¹⁷ Sellekohased meetmed peaksid olema suunatud niisugustele ettevalmistustele riigis, mis võimaldaks tal normaalselt toimida ja teostada efektiivselt kaitsetegevust mitte ainult sõja, vaid ka kõikvõimalike teiste laiaulatuslike kriisiolukordade tingimustes. Iga majandusliku kaitse eba- vajalikkust kinnitav inimene peaks olema võimeline kaaskodanikele ka vastama, mis juhtub riigiga siis, kui näiteks strateegiliste varude puudumisel, nagu see on praegu, satub Eesti mõneks ajaks mingitel põhjustel täielikku majandusblokaadi või riigis kaob paariks-kolmeks nädalaks elekter.

• **Tsiviilvalmidus** sisaldab ühiskonna elutegevuse eri valdkondades tehtavaid ettevalmistusmeetmeid ning tegevusi, mis tagavad ühiskonna ja kaitsejõudude pikaajalise toimimise kriisi- või sõjaolukorras.¹⁸ Tema elementide, sh tervishoiusüsteemi tähtsust tänapäeval võib lühidalt illustreerida ülemöödunud aastal Pärnus toimunud metanoolikriisi näitega. Vaatamata kannatanute suhteliselt väikesele, vaid kahesajani ulatuvale hulgale osutus massilise metanoolimürgituse tagajärgede likvideerimine Eesti meditsiinisüsteemile üpris tõsiseks ülesandeks. Mis juhtub aga siis, kui kannatanuid on 2000 või — veelgi hullem — 12 000?

NATO Praha tippkohtumise tuuma-, bio- ja keemiarelva kaitse alase algatuse raames on kõik liikmesriigid, sh Eesti, kohustatud arendama oma meditsiinisüsteemid võimeliseks efektiivselt tegutsema massihävitusrelvade kasutamise tagajärgede likvideerimisel.¹⁹

• **Psühholoogilise kaitse** korraldamist, mille tähtsust me tänapäeva Eestis alahindame, ei peaks käsitlema ainult riigikaitse valdkonda kuuluvate kaitsetahte, -võime ja lojaalsuse kasvatamise vahendina, vaid hoopis laiemalt — ka normaalse psüühikaga, tervete ja tugevate riigikodanike kujundamisele suunatud tegevusena. Üks psühholoogilise kaitse tähtsaimaid ülesandeid on korraldada vastutegevust riigile ja kaitsevõimele vaenuliku propagandasõja ja -kampaaniate efektiivsuse neutraliseerimiseks nii rahu- kui ka kriisi- või sõjaajal. Mitmetes riikides, näiteks

¹⁷ Eesti sõjalise kaitse strateegia. RTL 2001, 33, 442. Lk 1380.

¹⁸ *Ibidem*. Lk 1380.

¹⁹ Vt The Key to the Prague Summit. An Agenda for Change. Praha, 21.–22. nov, 2002. Lk 30.

Rootsis, eksisteerivad psühholoogilise kaitsega tegelevad ametkonnad juba rahuajal, aidates mainitud tähtsate ülesannete täitmise kõrval tõhusalt kaasa psühholoogilisse stressi või raskustesse sattunud inimeste abistamisele ja hoides sellega ühtlasi ühiskonna psüühilist seisundit vajalikul tasemel.

Eesti uued sõjalised ülesanded

Peatume nüüd sellel, millised sõjalised ülesanded NATO liikmelisus meile paneb. Praha tippkohtumise otsus *Prague Capabilities Commitment* kohustab liikmesriike arendama välja konkreetset sõjalised võimekused. Osa neist on rahvuslikud, osa täidetakse rahvusvahelises koostöös, osade puhul toimub riikide nn spetsialiseerumine. Endine kaitseminister Sven Mikser on oma artiklis “Kuidas Eestit kaitsta”²⁰ jaganud Eesti sõjalised ülesanded kolme rühma:

- **sõjaline panus ühendatud relvajõudude koosseisu** üksuste ja vahendite näol (Põhja-Atlandi leppe 5. artikli järgsete ülesannete täitmiseks) ning osalemine nende kaudu NATO rahutagamis-operatsioonides rahuajal (*Peace Support Operations*);
- **vastuvõtjariigi toetus liitlasvägedele** (*Host Nation Support*);
- **riigi esmase enesekaitsevõime tagamine** (*Initial Self-Defence Capability*).

NATO liikmesmaade relvajõud jagunevad tavaliselt kaheks: ühendatud relvajõudude koosseisu kuuluvateks struktuurideks ja vägedeks, mis on nähtud ette oma territooriumi kaitseks. Proportsioon nende relvajõudude vahel on erinevate maade puhul erinev. See sõltub liikmesriigi suuruselt, geograafilisest asukohast, NATO poolt määratud ülesannetest ja julgeolekulukorrast riigi ümber. Näiteks Taani eraldab NATO ühendatud relvajõudude koosseisu oma laevastiku, õhujõudude lahingulennukid, Taani diviisi ja kiirreageerimisbrigaadi, pannes oma riigi territooriumi kaitse ülesanded kuuele kaitseringkonnale, mille kodukaitse ja reservväelased mobilisatsiooni korras mehitavad. Tšehhi panus ühendrelvajõududesse on tagasihoidlikum — üks mehhaniseeritud brigaad ja keemiakaitsepataljon.

²⁰ S. Mikser. Kuidas Eestit kaitsta. — Eesti Päevaleht, 25. aprill, 2002.

Enamik alliansi riike hoiab oma relvajõude kahes koosseisus — rahu-aegses ja sõjaaegses. Üleminekuks sõjaaegsele koosseisule kaasatakse aegsasti väljaõpetatud ja organiseeritud reserv. Nii suurendab kriisi puhul oma rahuaja relvajõude oluliselt isegi kutselise armeega USA reservväelaste mobiliseerimise ja rahvuskaardi üksuste kasutamise teel. Kui rääkida Eesti kaitseväge spetsialiseerumisest NATO raames, siis puudutab see eelkõige esimest ülalmainitud ülesanderühma ehk meie panust ühendrelvajõudude koosseisu ning osalust rahuvalve- ja rahutagamisoperatsioonide läbiviimisel. See on valdavalt kaitseväge rahuaja ülesanne, mille täitmisel ei tohiks pingutada üle oma võimete. Võib nõustuda meie kaitseministri seisukohaga, et Eesti panus ühendrelvajõudude koosseisu osalemiseks missioonidel võiks olla umbes tuhat kaitseväelast, mis sobiks NATO keskmiste näitajatega. Spetsialiseerumine ei tohiks haarata kogu mainitud kontingenti, vaid ainult osa sellest. On tähtis, et Eestil oleks ka rahuajal vähemalt üks kohese võitlusvõimega üksus, mis teeniks ka esmase enesekaitsevõime tagamise huve.

Vastuvõtjariigi liitlasvägede toetuse kohustus (*Host Nation Support*) on pandud meile kui tulevasele NATO liikmele, et tagada ohu korral Eestile appi tulevate jõudude efektiivsem tegevus. See toetus ei seisne ainult mõne sadama või lennuvälja kohandamises ühendrelvajõudude koosseisust tulevate lennukite ja laevade vastuvõtuks ning teenindamiseks. Neid on kerge purustada agressori raketivägedel või lennuväel. Liitlasvägedele on vaja mitmeid infrastruktuuri elemente viimaste kaotuse hüvitamiseks ja lisavõimekuste loomiseks, nagu maandumis- ja maha-laadimisplatse, paiknemispiirkondi, hooneid, ladusid, juurdeveoteid ja muid kommunikatsioone. Omaette probleemiks on maanteed sillad, mis on Eestis valdavalt 50–60-tonnise kandejõuga. Kuidas hakkavad nendel liikuma liitlasvägede enam kui 60 tonni kaaluvad tankid, on praegu mõistatus. Sõjalulukorras vajab kogu see infrastruktuur ka pidevat valvet ja kaitset, s.t selleks ette valmistatud meeskondi ja üksusi. Oleks ju ka NATO väejuhatuse seisukohalt ebaotstarbekas mitte kasutada näiteks meile appi tulnud USA merejalaväe ekspeditsioonibrigaadi kõrgprofessionaalseid sõdureid põhilahingutegevuseks, vaid hoopis oma tagala ja kommunikatsioonide valveks ja kaitseks. Värske näite tagala julgestamise tähtsusest võib tuua viimasest Iraagi sõjast. USA vägede pealetung takerdus Bagdadi lähisteles jõudes mitmeks päevaks varustuse juurdeveo eba- piisavuse tõttu, kuna Iraagi üksused alustasid juurdeveoteede ründamist.

Et olukoda parandada, oli liitlaste väejuhatust sunnitud kaasama nende kaitseks isegi USA 82. eliit-õhudessantdiviisi suured üksused. Tagala julgustamiseks vajalike jõudude suurust selgitab ka järgnev näide. Ühe lennubaasi kaitse korraldamiseks sõjaolukorras olenevalt operatiiv-olukorrast on tarvis *ca* 1000–1500-mehelist üksust. Mainitud ülesannete täitmiseks kõlbaksid aga väga hästi meie omad, kerge ja odava relvastusega territoriaalkaitseüksused, mille loomiseks on kõik põhimõtteliselt ka olemas ja mille loomine ning ülalpidamine ei tekita riigile suuri kulutusi. Siit ka vastus nende vajalikkuse kohta tulevikus.

Esmase enesekaitse võimekus on olukorras, mil NATO väed tõenäoliselt rahuajal Eesti territooriumil poliitilistel põhjustel paiknema ei hakka, eriti oluline kõikvõimalike üllatusrännakute tõrjumiseks ja nn laiaulatuslike asümmeetriliste kallaletungide (eelkõige rahvusvahelise terrorismi ilmingute) neutraliseerimiseks. Sellesse kuulub suur hulk nii sõjalisi kui ka mittesõjalisi meetmeid. Nimetame siin mõningad neist:

- võitlus asümmeetriliste ohtudega (rahvusvaheline terrorism, vaenuliku propagandasõda, eriüksuste tegevus, organiseeritud kuritegevus, illegaalne migratsioon jne);
- sõjalise üllatusrännaku tõrjumine;
- strateegiliselt tähtsate objektide valve ja kaitse;
- õhukaitse meetmete läbiviimine;
- vastuvõtjariigi toetussüsteemi (HNS) ettevalmistamine;
- tsiviilkaitse süsteemi ettevalmistamine ja vajadusel kas tervikuna või vajalike komponentide kaupa töökorda seadmine;
- tsiviilvõimude abistamine suuremastaabiliste õnnetuste jms puhul;
- esmase organiseeritud vastupanu osutamine agressori laiaulatuslikul kallaletungil.

Esmase enesekaitse võimekus peab tagama NATO abi käivitumiseks vajaliku ajavõidu ja liitlasvägede Eestisse saabumise võimaluse neile vajalike alade enda käes hoidmise teel. Riigil on ka hulk tähtsaid strateegilisi ja sõjalisi objekte (võimu- ja valitsusasutused, side- ja infostruktuuri elemendid, elektrijaamad ja rajatised, suured laod jne), mis kriisilukorras nõuavad valvet ja kaitset. Nende ülesannete täitmiseks rakendatakse kõik riigis olemasolevad ja selleks võimelised jõud. Tähtis on, et nad oleksid olemas ja vajalikul määral ette valmistatud.

Territoriaalkaitse strateegia

Territoriaalkaitset ei valitud üheksakümnendate aastate keskel Eesti sõjalise kaitse strateegiaks mitte juhuslikult, vaid kui maailma väikeste ja vaesemate riikide seas laialt levinud, nendele kõige odavam ja efektiivsem sõjalise kaitse süsteem. Kinnitust sellele on andnud paljud viimastel aastakümnetel toimunud lokaalsõjad. Territoriaalkaitse omapära seisneb järgmises.

- Kaitsejõud jagunevad kaheks funktsionaalseks osaks: üldotstarbelisteks jõududeks ja territoriaalkaitseüksusteks. Seejuures esimene, riigi relvajõudude kõige paremini välja õpetatud ja varustatud osa on ette nähtud NATO missioonide ja kaitsetegevuse kõige tähtsamate, sh ka Põhja-Atlandi leppe 5. artikli järgsete ülesannete täitmiseks. Kaitsejõudude teisel osal, territoriaalkaitseüksustel lasub palju ülesandeid, mille täitmine peab tagama riigi sisemise julgeoleku, maal tegutsevate oma ja liitlasvägede tagala julgestuse ning tsiviilelanike abistamise sõjaolukorras. Selline relvajõudude jaotumine on omane ka paljudele NATO riikidele. Näiteks USAs täidab territoriaalkaitse ülesandeid rahvuskaart, Taanis ja Norras kodukaitse. Kaitsejõudude kirjeldatud jaotus sobib hästi ka eespool mainitud kolme NATO poolt pandud riigikaitse ülesanderühma täitmiseks.

- Riigi territoorium ja üksused on jaotatud sõjalis-territoriaalseteks formeeringuteks: kindlate vastutusaladega kaitseringkondadeks ja -piirkondadeks, mis võimaldavad integreerida sõjalised struktuurid tsiviilühiskonnaga üheks tervikuks, ratsionaalselt kasutada väikeriigi piiratud ressursse, rakendades vajaduse korral sõjalised vahendid rahuajal tsiviilpoolt ähvardavate kriiside likvideerimiseks ja vastupidi — sõjaajal tsiviilressursid kaitsejõudude huvides, hajutada tagala ja luua lihtne, kuid efektiivne mobilisatsioonisüsteem.

- Sõjalis-territoriaalsete formeeringute baasil luuakse juhtimissüsteem, mis välistab riigikaitse süsteemi ja vastupanu kokkuvarisemise ka juhul, kui üllatusrännakus on näiteks riigi poliitiline ja sõjaline keskjuhtimine häiritud või hävitatud ja NATO abi viibib. Territoriaalkaitse võimaldab viia ellu mitu tähtsat ülesannet: sisendada kodanikesse vastutustunnet oma maa kaitse eest ning realiseerida nende tahet kaitsta oma kodu.

Territoriaalkaitse vastased on tihti oma seisukohti kinnitanud väitega, et see on liiga kallis ja militariseerib ühiskonna. Sellega on raske nõustuda — keegi ei pea ju näiteks Šveitsi, Soomet, Rootsit, Taanit ja Austriat militaariikideks. Ka on nende kaitse-eelarvetesse eraldatavad SKT osad võrreldavad enamiku NATO riikide omadega või neist isegi väiksemad. Meie kaitseväe üheteistkümneaastane kogemus räägib samuti pigem vastupidist. Probleem ei ole olnud mitte niivõrd rahaliste vahendite nappuses, kui oskamatuses kasutada otstarbekalt raha ning seda relva- ja materjaliabi, mida välisriigid pakuvad. Kaks protsenti SKTst moodustava kaitse-eelarvega on asjatundlikkuse juures võimalik ehitada üles tõhus riigikaitse.

Kindlasti vajab praegu jõus olev territoriaalkaitse strateegia läbi-vaatamist ja kohandamist uuele julgeolekupoliitilisele olukorrale regioonis, kuid tema elemendid jäävad ka tuleviku Eesti riigikaitseks, sest ilma nendeta pole mõeldav mingi esmane enesekaitsevõime.

Mis puudutab üleminekut palgasõjaväele, siis võime tõepoolest taandada oma kaitseväe paarile mõnesajamehelisele profipataljonile ning kulutada neile ja nende ülilmoodsale relvastusele 2% SKTst või isegi rohkem. Kinnitab ju kõikide kutselise sõjaväega riikide kogemus, et nende ülalpidamine on ülikallis. Mainitud profipataljonide võimekus piirdub parimal juhul aga osalemisega rahutagamisoperatsioonides ja väga piiratud ulatusega lahingutegevusega riigi kaitsmisel, seda ka esmase enesekaitse korral. Millega aga kaitsta 1–3-pataljonilise kaitseväe puhul Eesti ülejäänud territooriumi, kui NATO väed ei jõua näiteks mingil põhjusel õigeaegselt appi või kui mainitud üksused juhtuvad olema kriisi ajal riigist väljas mingil missioonil? On ju ka praegu loodava NATO “tuletõrjekomando” (*NATO Response Forces*) saabumiseks kriisipiirkonda arvestatud viis ööpäeva.

Riigikaitse plaanitakse ja ehitatakse üles, arvestades teadlikult ka kõige mustemaid võimalikke julgeolekustsenaariume. Need käivituvad küll harva, kuid nende tagajärjed on rahvaste saatuses alati sügavad ja kaugeleulatuvad. Tänapäeva maailm on veel kaugel üleüldisest rahu-riigist. Ka NATO liikmesriigina peab Eesti jätkuvalt hoolt kandma selle eest, et meie rahva turvalisus oleks tagatud.

Kindralmajor **Ants Laaneots**,
Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ülem.

OHVITSERIKURSUSTEST SÕJAKOOLIKS

Tallinna Kase tänavast Tartu Riia mäele

LAURI VÄÄTTÄNEN

Taasiseseisvunud Eesti alustas kohe ka kaitsejõudude arendamist. Esimesed lühiajalised ohvitserikursused käivitati juba 1991. a ning järgmisel aastal alustas ohvitseride koolitamist Eesti Riigikaitse Akadeemia (ERA). Ka välismaal toimuv ohvitserikoolitus sai alguse aastal 1992.

Algusaastate jooksul läksid kaitseministeeriumi ja peastaabi arvamused ohvitserikoolituse korraldamise suhtes vägagi lahku. Vaatamata sellele, et staape ja vägesid vaevas ohvitseride puudus ning ka koolitatud ohvitseride tase ei küündinud piisavalt kõrgele, ei suudetud kaitsejõudude enda ohvitseridele väljaõpet pakkuvat sõjakooli käivitada. Teisalt ei olnud ka kaitsejõudude juhtkond valmis toetama ERAs alustatud ja läbiviidavat ameerika stiilis ohvitserikoolitust.

Järgnevalt tahan jagada mõnesid isiklikke tähelepanekuid tänase Eesti sõjandusliku haridussüsteemi kujunemisest.

Johannes Kerdi visioon

Johannes Kerti õppisin ma tundma siis, kui olin Eesti Kaitseväe nõunik (1993. a suvest kuni 1994. a sügiseni). Kui J. Kert määrati jaanuaris 1996 Eesti kaitseväge juhatajaks, oli mul esimest korda temaga juttu võimalusest tulla Eestisse nõunikuks ohvitseride väljaõppe alal.

Soome ja Eesti vahelise lepingu kohaselt asutati Soome peastaabi juurde 1996. a suvel nn “Eesti projekt”, mis pidi aitama kaasa Eesti kaitsejõudude arendamisele. Projekti peakoordinaatoriks oli Pentti Lehti-

mäki, kes kutsus mind projektirühmaga liituma. Ühinesin rühmaga septembris 1996, minu vastutusalaks sai ohvitserikoolitus.

Alguses selgitati välja hetkeseis ning hinnati erinevaid arenguvõimalusi. Johannes Kert oli kategooriliselt selle vastu, et viia ohvitserikoolitust edaspidi läbi Eesti Riigikaitse Akadeemias. Ta pakkus ühe võimalusena välja “osta Eesti ohvitserikoolitus Soomest Santahamina Riigikaitse-kõrgkoolist”. See oleks aga tekitanud olukorra, et ka edaspidi poleks Eestil olnud rahvuslikku sõjakooli.

1996. a lõpuks oli Johannes Kerdil kujunenud oma visioon Eesti tulevases ohvitserikoolituse süsteemist. J. Kerdi “joonistatud” visioonis jälgis ohvitserikoolituse süsteem Soome ja Šveitsi mudeleid. Visiooni kohaselt pidi tulevane kadett/ohvitser olema lõpetanud keskkooli ja läbinud ajateenistuse. Ajateenistuse jooksul tuli sooritada reservohvitseri kursus. Sõjakooli põhikursus pidi andma kõrghariduse tasemega õpet ning osa õppetööst oli nähtud ette viia läbi koostöös tsiviilkõrgkoolide ja -ülikoolidega.

Leo Kunnas asub juhtima planeerimist

Johannes Kert tutvustas oma visiooni erinevatel üritustel, kus oli kohal ka toona lahingukooli juhtinud Leo Kunnas.

Kui 1997. a alguses käivitus aktiivne töö õppekava koostamiseks, oli töögrupi eesotsas Leo Kunnas, kaasa tegid ka teised Eesti ohvitserid. Asjatundlikku abi saadi Santahamina Riigikaitsekõrgkoolist. Eesti õppekava tegemine ei tähendanud Soome kava tõlkimist eesti keelde, vaid Eesti vajaduste ja võimalustega arvestamist. Selles mõttes oli juba esimene õppekava visand Eesti enda oma.

Soome mudeli kohaselt oleks kursused läbinud kõrgharidusega Eesti ohvitser teoorias pidanud olema pädev sõjaaja jalaväepataljoni ülem ja rahuajal jalaväekompanii ülem. Planeerimisel keskenduti maaväe ohvitseride õppekava koostamisele ja seega enamasti ka just jalaväeohvitseride väljaõppele.

1997. a suvel saadi õppekavad valmis ja esitati Johannes Kerdile. Ta kiitis need heaks ja käivitas ettevalmistused esimese põhikursuse alustamiseks. Seda tegevust juhtima määrati Leo Kunnas.

Peastaabi ja kaitseministeeriumi seisukohtade erinevustest tulenes paraku see, et Eesti valitsuse otsus asutada sõjakool edenes visalt ning hilines.

Esimene põhikursus alustab õpinguid

Augustis 1997. a oli sisseastumiskonkurss läbitud ja 16 kadetti alustasid õpinguid Tallinnas Kase tänavas, ERA poolt üürile antud ruumides. Sõjakooli ja ERA vahel oli ka tülisid, mida käsitleti pressis, sh televisioonis. Vaatamata kõigele, suudeti siiski pakkuda väljaõpet. Õppetunnid peeti Tallinnas, kuid maastikuharjutusi viidi läbi Paldiskis.

Oli sünnitatud laps — sõjakool. Selle kasuvanemad (Leo Kunnas ja tema abilised) oleksid vajanud pärisvanemate (kaitseministri ja kaitseväge juhataja) toetust ja abi, kuid abi eriti ei saanud, lubadustest hoolimata.

Õppejõududeks vajati kogenud instruktoreid, kuid neid ei olnud. Kasutada antud üüriruumid ei rahuldanud vajadusi ja olid kehvast korras. Ei olnud ka vajalikke õppevahendeid. Imekombel õnnestus osta üks uus maastikuauto, kuid kütust ei olnud piisavalt. Kõiki arveid ei suudetud maksta tähtjaks. Elati tõelistes raskustes.

Kuid sõjakooli vaim oli siiski säilinud. Kadette kasvatati instruktorite Soomest saadud kogemuste ja vana, sõjaeelse Eesti Sõjakooli traditsioonide järgi. Esimese põhikursuse kadetid tahtsid näidata naabriteks olevatele ERA õppuritele, millised ühed sõjakooli kadetid on.

Arenguperspektiivide arutamine

Leo Kunnase eestvedamisel püüdsime me sõnastada ka sõjakooli arenguplaani. Arutasime läbi, keda vajame instruktoriteks ja vastutavateks isikuteks, missuguseid vahendeid vajame õppetööks ja õppuste korraldamiseks, missuguseid õppe-, majutus- ja tööruume on vaja. Samuti vajasisime paraadiväljakut, lasketiire ja harjutusalasid väliõppuste jaoks.

Lisaks vahenditele vajati ka seadusandlikku alust oma tegevusele ja ametlikku tunnustust selle kohta, et ollakse omaette kõrgkool. Kaitsejõud

pidid töötama välja selge plaani ohvitserikoolituse üldkorralduse ja ohvitseride teenistuskäigu planeerimise kohta.

Alles siis, kui kõik eelmainitu on saavutatud, pidanuks sõjakool olema valmis kasvatama ja koolitama Eesti kaitsejõududele, piirivalvele ning teistele relvaüksustele vajadust mööda ohvitseri nii rahu- kui ka sõjaajaks. Me uskusime tollal oma võimetesse ja suhtusime lootusrikkalt tulevastesse väljakutsetesse.

Arutasime ka seda, kuidas ERAs õpinguid alustanud, ohvitserikoolituseks sobivad noored tulevase sõjakooli kadettideks ümber registreerida. Pidasime aru selle üle, kuidas korraldada järgmiste põhikursuste rekruteerimine.

Sügisene tihe õppeperiood lõppes Tondil, kunagise sõjakooli varemetes peetud kadetiks ristimise ja kadetiks löömisega. Järgmise õhtu kadetiballil Glehni lossis said osaleda ka veetlevad daamid. Aukülalisteks olid seal kaks endist sõjaeelse sõjakooli kasvandikku.

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ametlik asutamine

Poliitilised erimeelsused sõjakooli ümber said viimaks, 1998. a märtsiks, lahendatud. Vabariigi Valitsuse 1998. a 17. märtsi määrusega nr 52 ("Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste moodustamine") asutati Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused (KVÜÕA). Nüüd tagantjärele võib muidugi öelda, et kuigi valitsuse otsus oli õige, oleks õppeasutuste nimi võinud olla nüüdisaegsem ja õppeasutuse moodustamisega oleks võinud kaasneda vähem bürokraatiat. Õppeasutuste põhimäärus kinnitati valitsuse otsusega 21. juulil 1998 ning hiljemalt siis oleks pidanud parandama varem tehtud vigu.

Mõnedest tehtud vigadest tahaks mainida järgmisi. Kõigepealt nimest. Kõrgem Sõjakool koolitas ja kasvas omal ajal Eestile kindralstaabi-ohvitseri. Nüüd vastutab samanimeline üksus ohvitseride põhiõpingute eest (põhikursus, erialakursused ja keskastmekursus). Õigem lahendus oleks anda põhiväljaõpe (põhikursus ja keskastmekursus) ikkagi Sõjakooli nime kandvas õppeasutuses ning jätkuõpe (vanemstaabiohvitseride ja kindralstaabiohvitseride kursus) Kõrgemas Sõjakoolis.

1920. aastatel oli õppeasutuste koosseisus tehnikakool. See taheti alles jätta ka 21. sajandi õppeasutuses. Tehnikakooli nimest saadi aga erinevates kohtades isemoodi aru. Õppeasutustes mõeldi selle all erialakoolitust pakkuvat osakonda. Mujal peeti selle all silmas just nimelt tehnilist haridust andvat kooli ja seda tõlgiti inglise keelde terminiga *Technical School*.

See vana tehnikakool on hiljem kõrvaldatud asutuse struktuurist ning erialakoolitust annavad maaväe vastavad väeosad oma erialakoolides. Õppeasutustel lasub nende koordineerimise ja kontrollimise vastutus.

Üldjuhul on asutus siiski liikunud funktsionaalse terviku suunas. Ehk on üheks veaks ja ka probleemiks olnud see, et õppeasutust arendatakse siin oleva isikkoosseisu, mitte tegelike vajaduste järgi. Probleemiks on olnud ka alluvussuhete korraldamine. Õppeasutuse ülem vastutab kõige eest, kuid mitmeid ülesandeid oleks võimalik delegeerida ka madalamatele võimutasanditele.

Tänapäeval on õppeasutusel oma tegevust reguleerivad seadused, määrused ja otsused. Lisaks peaksid olema ka säärased seadused, määrused ja otsused, mis kinnitavad KVÜÕA positsiooni Eesti kõrgkoolisüsteemis. Samal ajal tuleb hoolitseda ka selle eest, et vastu võetud otsused vastaksid Euroopa normidele. KVÜÕA õige koht peab olema teiste Eesti ja Euroopa kõrgkoolide kõrval.

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ülema teenistuskoha olulisus

Sõjakooli esimene ülem oli Leo Kunnas. Kunnas vastutas sõjakooli eest ning juhtis seda aastatel 1997–1999. Ta osutus sama heaks juhiks, kui omal ajal lahingukoolis ja praeguste kohuste täitmisel kaitsejõudude peastaabis.

Leo Kunnas oskas täiendada ja ellu viia Johannes Kerdi visioone. Soome ohvitserikoolitus oli andnud Kunnasele hea lähtekoha. Ta oskas rakendada oma teadmisi Eesti ohvitserikoolituses ning tundis piisavalt hästi ka Eesti võimalusi ja vajadusi.

1999. a suvel, kui Leo Kunnas alustas oma täienduskoolitust, vajati sõjakoolile uut ülemat. Ka mulle oli ette nähtud mängida rolli selles “näitemängus”.

Kevadel 1998, ühe õhtuse ürituse järel, tegi Johannes Kert mulle teatavaks, et ta tahab mind sõjakooli ülemaks. Ta põhjendas seda sellega, et sobivat eestlasest ohvitseri ei ole ja ta usaldab mind. Kindrali ettepanek üllatas mind täielikult.

Ma avaldasin Kerdile oma arvamust, et tulevaste Eesti kadettide ja ohvitseride koolituse eest vastutava sõjakooli ülema koht kuulub Eesti ohvitserile. See on üks olulisematest ohvitseri teenistuskohadest kaitsejõududes ning selleks ei saa määrata välismaa ohvitseri. Ükski mitte-eestlane ei ole piisavalt hea selle kohuse täitmiseks. Küll võib Eesti ülemale palgata aga välismaa nõuniku.

Rääkisin sellest Johannes Kerdi ettepanekust ka oma Soome ülematele ning sain vastuseks, et see on eraisik Lauri Väättäneni ja Eesti kaitsejõudude vaheline asi. Olin siiski arvamusel, et Soome ohvitser ei saa teenida teist riiki Soome sõjaväemundris. Olin teatanud ka Kerdile, et ma austan Eesti sõjaväemundrit nii palju, et ei saa seda selga panna.

Johannes Kert arutas asja teadaolevalt ka Soome kaitseväge juhataja kindral Gustav Hägglundiga. Augustis 1998 saatis Kert Hägglundile kirja, milles palus, et Lauri Väättänen jätkaks oma tööd “Eesti projekti” nõunikuna, ühtlasi palkasid Eesti kaitsejõud Lauri Väättäneni kaheks aastaks sõjakooli nõunikuks.

Kapten Urmas Aal ja major Harri Ints ajutiselt KVÜÕA ülematena

Kui Johannes Kert läks suvel 1999 Ameerika Ühendriikidesse õppima ja Leo Kunnas Soome täiendusõppele, vajati neile asendajaid ja järglasi. Urmas Roosimägi sai kaitseväge juhataja kohusetäitjaks. Samal ajal valmistati ikka veel ette seda, et Lauri Väättänenist saaks KVÜÕA ülem. Teadaolevalt olid ka Kert ja Roosimägi selles kokku leppinud.

Kuivõrd aga Lauri Väättänenile ei olnud muretsetud töö- ja elamis-luba, andis Leo Kunnas augustis 1999 ülema kohustused üle Urmas Aalile. Väättäneni loaküsimus lahenes sügisel. Sel ajal viidi ellu ka minu

poolt varem pakutud lahendus: Eesti sõjakooli ülema kohustusi täitma määratud ohvitseri abiks palgati välismaa nõunik. KVÜÕA ülema ja Lauri Väättäneni kui nõuniku vahel sõlmiti tööleping 1999. aasta oktoobris ning seda on pikendatud. Praegune tööleping lõpeb 31. detsembril 2003.

Seega olen ma töötanud KVÜÕA ülema nõunikuna neli aastat. Koostöö Urmas Aali ja Harri Intsiga kulges hästi. See periood kestis kuni 2000. aasta jaanuarini.

Aali ja Intsi juhtimise ajal käivitati uued põhikursused ja ka juba teine keskastmekursus. Sõjakool sai 1999. a sügisel kolida ka oma uutesse ruumidesse Tartus, aadressil Riia 12 korrastatud KVÜÕA peahoonesse ja uude majutushoonesse.

Tollal oleks pidanud leidma mingi sobiva lahenduse ka Tartus asuva õppehoone-kompleksi nime suhtes. Tunti ju seda hoonet vanast ajast “Kaitseliidu maja” või “EPA peahoone” nime all. Enne KVÜÕA Tartusse kolimist olid tartlased hakanud hoonet kutsuma “kolledži majaks” samas asuva Balti Kaitsekolledži järgi. Õigem lahendus oleks olnud tollal — ja miks mitte ka praegu — Riia 12 hoone ristimine “sõjakooli majaks”.

Arengukava abil pikemaajalise arendustegevuse suunas

Sõjakool või õigemini KVÜÕA oli tegutsenud aastatel 1997–1998 ilma selge arengukavata. Elati paljuski peost suhu ning täideti ülevalt tulnud käske ja eeskirju. Pakuti välja küll mitmeid arengusuundi, kuid suuremat inimgruppi sellesse tegevusse ei kaasatud.

1999. aastal otsustati, et KVÜÕA vajab omaette arengukava. KVÜÕA nõukogu võttis vastu ametliku otsuse ning kutsuti kokku töörühm, kes pidi koostama KVÜÕA arengukava.

Selle töörühma juhtimine usaldati mulle. Mul õnnestus rühma juhtida nii, et koguti palju materjali eri valdkondade arenguprojektide kohta ja ka koosolekutel vesteldi elavalt. Oma kehva eesti keele oskusega ei õnnestunud mul takistada hea lõpptulemuse saavutamist. Siis aga, kui ulatuslik materjal oleks tulnud suruda mõne lehekülje pikkuseks kokkuvõtteks, jäi paraku lõplik läbimurre saavutamata.

Töörühma tegevus 2000. aastal oli, hoolimata kinnitamata jäänud arengukavast, tähtis seetõttu, et kõik selle tegevusest ja vestlustest osa võtnud isikud õppisid hästi tundma seda, mis meie majas tegelikult toimus. Me tegime koostööd KVÜÕA arendamiseks.

Isiklikult olen arvamisel, et arengukava oleks pidanud tegema pikema ajaperioodi kohta. Praegu, aastal 2003, oleksime pidanud juba looma visioone sellest, millal ja kuidas ellu viia 1997. a esimesel põhikursusel alustanud noorte ohvitseride jätkukoolitust. Järelikult, midagi oleks pidanud arengukavasse kirjutama ka aastate 2005–2012 kohta.

KVÜÕA1 on praegu 2002. aastal kinnitatud arengukava. Seda tuleb muidugi täiendada ja parandada. See on põhidokument, mida uuendatakse igal aastal.

Põhikursustele lisaks erialakursused

Esimese astme õppekavades nähti ette üheaastast väeosapraktikat pärast kaheaastase põhikursuse läbimist. Praktika on nüüdseks näidanud, et Eestis ei ole vajalikul hulgal jalaväerühmi, keda kadetid saaksid koolitada. Õige lahendus on korraldada väljaõpe nii, et kaheaastasele üldisele (rõhuasetusega jalaväele) põhikursusele lisandub üheaastane erialakursus. Selle süsteemiga jõutakse ka Euroopa standardini ehk 3 + 2 aastaga kõrgkoolikraadini.

Esimene erialakursus oli aastatel 2000–2001 Eestis ja Soome Pioneerikoolis korraldatud pioneeri eriala kursus. Aastatel 2001–2002 korraldati Soome abiga logistika, side ja suurtükiväe eriala kursused. Soomelt on saadud abi ka aastatel 2003–2004 logistika, suurtükiväe ja õhutõrje eriala kursuste korraldamisel. Piirivalve ohvitseride väljaõpe on tervikuna toimunud Eestis. Samuti on esimene jalaväe eriala kursus korraldatud Eestis.

Soome erialakoolide abi on olnud suur. Õpingud Soomes on aga põhjustanud selle, et kadetid ei ole saanud arendada oma inglise keele oskust, sest õppeaastas on tulnud õppida peaaegu kümne ainepunkti ulatuses soome keelt. Teine nõrkus on see, et Soomes antud koolitus ei vasta täielikult NATO standarditele.

See, ikka veel kasutatav Soome koolitusabi on viinud sinnamaale, et mitmele ohvitserile tuleb korraldada enne NATO-komandeeringuid eraldi inglise keele kursusi. Samas on Soomes väljaõppe saanud ohvitserid olnud oma teadmiste ja oskuste taseme poolest pädevad teenima nii kodumaal kui ka NATO staapides.

Põhikursuste kõrvale ka keskastmekursused ja ENDCs arendamine

Aastal 2004 jõutakse nii kaugemale, et siis alustava 8. põhikursuse kõrval asub õppima ka 4. keskastmekursus. Kolm esimest keskastmekursust on olnud erikursused, kus on õpetatud lühiajalise ohvitserikursuse läbinud ohvitseri ning kes on nõnda saanud kõrgkoolikraadi.

Selleks ajaks, kui uus keskastmekursus alustab oma tegevust, oleme ka jõudnud etappi, kus KVÜÕA järgib Bologna lepingu kohaselt 3 + 2 süsteemi ehk Eesti ohvitserikoolituse I ja II aste vastavad rahvusvahelistele standarditele.

Uute kursuste käivitamine toob kaasa ka probleeme. Juurde on vaja õpperuume, samuti uusi majutusruume. Vajatakse ka uusi õppejõude ning neile tööruume. Omaette probleemiks on kursustel kirjutatavate uurimistööde juhendamine ja hindamine. Sellega tuleb hakata tegelema praegusest märksa rohkem.

Praegu viiakse ohvitserikoolituse III ja IV aste läbi Balti Kaitsekolledžis ja välismaa sõjakoolides. Lähiaastatel, osaliselt isegi aastal 2004, kui Eesti saab NATO liikmeks, võiks tegeleda KVÜÕA ja Balti Kaitsekolledži (BDC) ühise juhtimise alla viimisega ja liita ühiseid allüksusi. Siis oleks Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused ehk *Estonian National Defence College* (ENDC) samasugune ohvitserikoolitust tervikuna pakkuv kõrgkool, nagu seda on vastavad kõrgkoolid naaberriikides.

Ühtlasi tuleb muidugi edendada ka kõrgkooli teadustegevust ja käivitada eestikeelne kirjastustegevus.

Kahe õppeasutuse ja nende tegevuse ühendamine toob kaasa märgatava kulude vähenemise. Ühendatud õppeasutus võiks koolitada ka naaberriikidele Lätile ja Leedule vajalikke staabiohvitseri. Samal ajal

oleks BDC kolonelikursusi võimalik edasi arendada päris kindralstaabi-ohvitseride kursusteks.

Kui vahendeid jätkub, on edaspidi võimalik neile kursustele, mille õppe- ning töökeel on inglise keel, võtta vastu ka välisõppureid.

Kas KVÜÕAd tuntakse?

Ohvitserikoolitus oli oma algusaegadel, aastatel 1991–1997 väga laiali-valgub (lühiajalised ohvitserikursused, ERA ning välismaa ohvitserikursused) ega toonud tuntut. Paraku ei tunta ka uut, arenevat sõjakooli piisavalt hästi.

Tegevusaastatega on sõjakooli kuulsus siiski kasvanud. See on osaliselt taganud selle, et ka kadetikandidaatide hulk on suurenenud ja nende tase tõusnud. Kuid ikka on selliseid väeosi, kus rekruteerimine ei ole piisavalt tõhus. Kõik väeosad ei tunne meid veel korralikult.

Vahel on jäänud mulje, et KVÜÕAd ei tunta ka kaitseministeeriumis ja peastaabis. Olukorda on parandanud endise õppeasutuse ülema kolonelleitnant Ants Kiviselja ja praeguse ülema kindralmajor Ants Laaneotsa tegevus. Neid ei ole “unustatud” nii, nagu nende eelkäijaid kapteneid või majoreid.

Tartus KVÜÕAd üldjuhul teatakse, kuid vahel siiski tundub, et tänavapildis võiks näha Eesti sõjaväemundrit rohkem. Sellest ei piisa, et KVÜÕA kadetid ja õppurid marsivad kesklinnas vaid aastapäevadel ja õppeaasta alguses. KVÜÕA õppurid ja kaaderkoosseis peaksid liikuma linna peal vormis, paraku nad seda aga ei tee. Seevastu BDC õppurid ilmestavad oma välismaamundritega Tartu tänavaid iga päev.

Tuntut toob meile muidugi ka õppeasutuses tehtav töö. Meid esindavad meie ohvitserid, kes on pärast kooli lõpetamist määratud erinevatesse väeosadesse ja staapidesse. Oma nime jäädvustaksime ka sellega, kui avaldaksime rohkem siin tehtud teadustöid. Probleemiks on vaid see, et õppeasutuses ei ole hetkel antud vallas veel piisavalt suur potentsiaal. Seega tuleb teha rohkem uurimistööd!

Möödunud kuus aastat, 1997. a sügisest 2003. a sügiseni, on olnud huvitavad ja tulemusrikkad. Olen üks neist, kes on saanud KVÜÕA loomisel ja arendamisel kaasa teha algusest peale. Eestlaste töö ja tarku-

sega on suudetud käima panna töötav sõjakool, millest on saamas tõeline oma eriala kõrgkool.

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused suudavad tänapäeval koolitada Eestile professionaalseid ohvitseri, kes on valmis oma isamaad kaitsma. Sellele esmatähtsale ülesandele lisaks on need ohvitserid pädevad töötama ka nendel teenistukohtadel, kuhu nad määratakse erinevates NATO staapides ja NATO operatsioone läbiviivates üksustes.

Kogemused näitavad, et keegi meist ei ole kunagi nii valmis, et ei vajaks enam täienduskoolitust. Samuti teame, et ükski ülikool või kõrgkool ei ole nii hea, et teda ei peaks enam uuendama ja arendama. Selles pideva uuendamise ja arendamise voolus on ka KVÜÕA tulevik.

Kolonel **Lauri Väättänen**,
KVÜÕA ülema nõunik.

SISSITEGEVUSE ARENG SOOMES PÄRAST TEIST MAAILMASÕDA

URMAS LEPPMETS

KVÜÕA Toimetiste sarjas võiks käsitleda sissitemaatikat ning uurida, kust on Eestisse tulnud arusaam sissitegevuse olemusest ning mõte vajadusest arendada meie riigis kõnesolevat valdkonda kui ühte sõjalise üksuse põhitegevuse suunda. Õelgem kohe, et sissitegevuse mõiste toomisel Eestisse viivad “jäljed” meid Soome.

Käesolev kirjutis on mõeldud esimese osana loodetavasti põhjalikuks kujunevast käsitlusest, milles autori eesmärgiks on anda omapoolse nägemus sissitegevuse kujunemisest ning selle rakendatavusest Eesti tulevastes kaitsekavades.

Alustagem sissitegevuse põhimõtete kasutuselevõttust Soomes. Sõnal *siss* on soome keeles esikohal selgelt defineeritud positiivne sõjaväespetsiifiline tähendus, mida ei saa öelda sageli teiste keelte puhul analoogseid mõisteid kasutades. Siiski on ajalooliselt ka soome keeles sõnal olnud arhailine ja negatiivse alatooniga sisu: *metsärosvo*, *ryöväri* või *urkkija*, *vakoilija*. Ka vanas eesti keeles tähendab *siss*, veel 1923. a. Wiedemanni sõnaraamatu järgi *Räuber* või *Plünderer*. Teise maailmasõja ajal Soomes, Eestis aga juba soome mõjutusel, on sõna *siss* tähendus muutunud.

Tänapäevases soome erialakeeles käsitletakse sissina vastase poolt okupeeritud alal või vastase tagalas tegutsevat sõdurit, kelle ülesannete loetelu on üsna laialdane, liitudes selliste teemadega nagu luure, kaugluure ja vastupanuliikumine ning viimatimainitu ühe osana ka tsiviilvastupanuliikumine.

Antud definitsioon ei ole kuigi täpne, kuid annab sellegipoolest teatud käsitluse. Olulisim on ehk mõista, et *siss* soome mõistes on eeskätt regu-

laarmee sõdur, kellele seega kehtivad kõik sõjapidmist reguleerivate õigusaktide kohased õigused ja kohustused.

Mujal maailmas on selle mõiste kohta kasutusel nimetused nagu näiteks *guerrilla*, *partisan* või *komando*. Neis mõistetes kipub sageli esinema aga teatav halvustav, poliitilist või õiguslikku erapoolikust sisaldav alatoon (ka eesti ja soome keeles on need terminid olemas koos nendesamade subjektiivsete aspektidega). Mõistega *guerrilla* saab näiteks käsitleda erinevaid valitsusvastaseid liikumisi. *Komandod* võivad olla aga eriteenuste leival olevad, lubatu ja lubamatu piiril balansseerivad formeeringud. Ehk ainult sõnal *partisan* on neutraalne sisu.

Niisiis, kui soome-eesti keeleruumis on mõiste omandanud legaalse positsiooni, siis mujal maailmas kipub see olema ikkagi veel midagi ebapuhast. Juured ulatuvad siin ilmselt erinevate rahvaste erinevasse sõjaajaloolisse kogemusse. Sõjalises mõtlemises “ilma tegevate” suurriikide jaoks pole okupatsioonitingimustes tegutsevate regulaarväe üksuste olemust ilmselt veel mõistatud.

Niiviisi on ka tugevate Soome mõjude all olev, samas ingliskeelse NATOga üha enam lõimuda sooviv Eesti sattunud teatavasse semantilisse lõksu — ega me oma sissikoolituse kaudu ometi terroriste ette valmista...?

Sissitegevus on mitmetes soome määrustikes üheselt määratletud. See tähendab vastase tagalas või tema poolt okupeeritud alal läbiviidud, eelnevalt ettevalmistatud ja üldiselt pikaajalist lahingutegevust, mille peaesmärgiks on vastasele kahju tekitamine, tema liikumise aeglustamine ja häirimine ning lahingutega sidumine.¹ Sissitegevusega kaasneb alati rohkemal või vähemal määral hävitamis- ja häirimistegevus, maastikupunktide enda valduses hoidmine ja jätkuv luuretegevus.

Sissisõda on sõja jätkamine okupeeritud riigis või selle teatud maaalal, organiseeritud ja kindla ülesehitusega ning territoriaalselt juhitud relvaliikide abil. On oluline, et (sissi)sõjapidamise käigus peetaks kinni rahvusvahelisest sõjaõigusest.

Vastupanuliikumine on ulatuslikum sissisõda, milles osaleb ka tsiviilühiskond või vastavalt olukorrale selle teatud osad, olles sealjuures kas relvastatud või relvastamata, kas sõjaväevormis või ilma. Tegevus

¹ Sissisõja erinevate definitsioonide ja määrustikupärase kirjeldamise puhul on käesolevas artiklis kasutatud Soome jalaväemäärustikku — JvO I/1977.

võib olla ajutine ja spontaanne, ilma keskjuhtimiseta, võib tegutseda ka väljaspool riigi piire ning kasutades väga laialdasi vahendeid.

Tsiviil-vastupanuliikumine on relvastamata ja vägivaldliku tegevuse okupeerija vastu tegevuse raskendamiseks ning okupandi tegevuse legitiimsuse küsimärgi alla seadmiseks. Siiski kipuvad (tänapäeval) selle tegevusega kaasnema teatavad vägivaldlaaktid ja sabotaaž, näiteks side- ja kommunikatsioonühenduste vastu (raadio, televisioon, side jne).

Terminoloogiat vastavas vallas muudab segasemaks see, et tihtipeale tegutsevad samadel aladel kus sissidki eriülesannetega üksused ning teatud osas kattuvad mõlemate ülesanded. Näitena võib tuua kaugluureüksused, tagalasse jäetud luureüksused ja hävitamisülesandele saadetud komandouksused. Lisaks tuleb muidugi meeles pidada veel vastusisistegevust, mis kasutab edu saavutamiseks samu meetodeid nagu sissid. Sama kehtib ka vastupanuliikumise vastu tegutsevate organisatsioonide kohta.

Sissisõja arenemine Soomes

Kõigepealt tuleb ära mainida, et Soome ja soomlaste kõige värskemad kogemused laiaulatuslikust sissitegevusest pärinevad 1808. a suvest — Venemaa Soome-kampaaniast, mille tulemusel Soome 1809. a Venemaaga liideti.

Osaliselt oli toona küsimus sõjaväe juhtkonna poolt käivitatud partisanitegevuses (Häme ja Savo aladel), osaliselt talupoegade spontaanses rahvaülestõus (Ahvenamaal ja Põhja-Karjalas). Sissitegevusega samal ajal alanud Rootsi-Soome regulaarmee rünnak pani venelased suurtesse raskustesse. Venelased olid sunnitud tugevdama oma maaväeüksusi 24 000 mehelt kõigepealt 47 000-ni, sõja kandumisel Rootsi territooriumile veel 55 000-ni. Olukord stabiliseerus, kui keiser Aleksander I pidas targemaks soomlasi rahule kallutada, et mitte sattuda sellisesse olukorda, nagu samal ajal oli Napoleonil Hispaanias. Soome toonaseid sündmusi võib pidada oluliseks positiivseks kogemuseks, edukaks sissisõja meetodite kasutamiseks uusaegses sõjategevuses.

Samas oli siiski tegemist veel täiesti teistsugustes oludes — nii taktikaliselt kui juriidiliselt — toimuva sõjategevusega. Seega pole

imestada, et 20. sajandi keskpaiga sõdadeks olid soomlased oma kogemuse “unustanud”. Nii Talve- kui ka Jätkusõjas jäi soomlaste sissitegevus üllatavalt väikseks, kuigi taktikaliselt oleks andnud sissitegevuse meetodid eriti 1939. ja 1940. a talvel suuri eeliseid venelaste löömiseks. Põhjuseid selliseks “tagasihoidlikkuseks” oli mitmeid, alates koolituse puudumisest kuni üksuste vähesuseni (struktuuridest selliseid üksusi nagu sissipataljonid isegi leidus, kuid olude sunnil paigutati need reserviks või siis lapiti nendega auke rindel). Talvesõja kogemus siiski näitas, et sissitegevus oli tõhus vastase tagalaühenduste vastu.

Ka Jätkusõja ajal ei olnud olemas organiseeritud sissitegevust, vaid teatud üksused kasutasid sissitegevuse meetodeid, nagu näiteks vastase tagalas toimivad luure- või hävitusüksused. Väidetavalt ei pakkunud Karjala kannas reaalseid võimalusi sissitegevuseks. Muudel aladel aga oli Jätkusõja olukord sisuliselt teine — suurel osal sõjatandrist oli Soome formaalselt ise okupant. Nii juhtuski, et pigem oli — eriti sõja lõpu-etapil — aktiivsem hoopis venelaste partisaniliikumine. (Õnneks oli partisanide lahinguvõime tunduvalt madalam kui nende aktiivsus, nagu meenutavad sõjaveteranid.)

Jätkusõja lõpp aga pani soomlased tõsiselt asja üle järele mõtlema. Maa okupeerimise oht oli suur, lisaks oli sõdades saadud üks hindamatu kogemus. Soome kinnises metsamaastikus hästi väljaõpetatud ja suure motivatsiooniga sissiüksus on võimeline tegutsema tõhusalt, tekitades vastasele nii suurt moraalsest kui ka füüsilist kahju, kandmata ise suuri kaotusi. Mets pakkus sissile varju.

On muidugi tähtis meeles pidada, et aastatel 1939–1944 moodustati Soome reservid peaaesjalikult maalt pärit inimestest, kellel olid suured kogemused tulla toime maaelu ning loodusega. Milline võiks aga olla tänapäeva olukord? Veteranid räägivad, kuidas nad Jätkusõjas viskasid rünnakule minnes minema gaasimaskid ning kiivrid kui tarbetud ja segavad esemed. Kas tänapäeva sõdur viskaks minema oma arvuti ja toetuks raskes olukorras vaid iseendale, oma relvale ja metsa poolt pakutavale varjele?

Sissisõda sai Soomes aktuaalseks pärast NSV Liiduga sõlmitud vaherahu (19. september 1944), mis ei välistanud võimalust, et võidakse siiski okupeerida kogu Soome. Soome Peastaabi operatiivosakond oli välja töötanud operatiivplaani relvade peitmiseks, millega oleks olnud vajadusel võimalik mehitada umbes 30 000-line sissisõjaks valmis olev

armee. Plaan paljastati. See aga andis omakorda järgmise õppetunni, mille kohaselt plaanid ja ettevalmistused sissisõjaks peavad olema teada piiratud ringkonnale ning nende teostamine peab toimuma järk-järgult, vastavalt olukorrale.

Territoriaalkaitse põhimõtete kasutusele üleminek

Territoriaalkaitse põhimõtetele ülemineku tingisid Teises maailmasõjas saadud kogemused, eelkõige mobiilsuse tõus. See tähendas, et Esimeses maailmasõjas kasutusel olnud põhimõtted tuleülekaalust ja positsioonisõjast olid aegunud. Eelnevast sõjast õpiti ka Soomes.

Aastatel 1945–1949 tegutsenud poliitikute ja sõjaväelaste moodustatud komitee ehk *puolustusrevisio* tões oma töö tulemusena, et riigikaitse tuleb rajada territoriaalkaitse põhimõttele. Aastal 1953 ilmus “Ohvitseri käsiraamatu” III osa, mis oli aastatel 1950–1960 Soome Kõrgema Sõjakooli õppurite põhiõpik. Selle kirjutajad — peamiselt Kõrgema Sõjakooli õppejõud — kirjeldasid territoriaalkaitset järgnevalt: “Territoriaalkaitse tähendab riigi territooriumi jagamist väiksemateks aladeks, mille juhtimistasandite eesmärgiks on planeerida omal vastutusosal vajalikud riigikaitsele ettevalmistused, vastutada nende ellurakendamise eest ning juhtida sõjapidamist omal vastutusosal kõrgema juhtimistasandi poolt antud juhiste ja käskude kohaselt.”²

Selline definitsioon tähendas aga suures osas seda, et ei olnud enam võimalik tõmmata piiri koduõue ja lahinguvälja vahele.

Õpiku erinevates peatükkides anti selged juhised territoriaalkaitse ülesehituse mõjudest lahingutegevusele. Kõik tundus olevat põhimõtteliselt hästi, kuid tegelik territoriaalkaitse süsteemi kasutuselevõtmine peatus kaitseringkondade tasandil. Siin said takistuseks erinevad poliitilised, kuid ka praktilised põhjendused, nagu ikka juhtub olemasolevate, kõikehõlmavate süsteemide ümbertegemisel. (Sarnaseid näiteid leiame tänapäeva Eestistki, kus vaieldakse, milline peab olema kaitsestrateegia ning milliste vahenditega seda hakatakse ellu viima.) Soomel olid oma territoriaalkaitse ülesehitamisel käed seotud Venemaaga sõlmitud

² Upseerin käsikirja III / 1953

vaherahuleppe tõttu. Ei teatud, kuidas lahendada olemasolevates tingimustes näiteks mobilisatsiooniplaanidega seotut.

Ajastu kontekstist lähtuvalt oli liikvel versioon esmajoones relvastamata vastupanuliikumise arendamisest. Veel 1971. aasta 19. mail esitas Soome välisminister Väino Leskinen riigikaitseenõukogule oma kirjaliku ettepaneku, kus ta tõdes järgmist: “Riigikaitse põhirõhk tuleb suunata suures osas tsiviilsektorile. Tuleb luua kaitsestrateegia, mille ülesehitus põhineks:

- 1) hästi koolitatud ja varustatud palgaarmee ja
- 2) laiaulatuslikul tsiviil-vastupanuliikumisel.”

Leskinen lisas veel, et “uute reservide väljaõpetamine tuleb lõpetada”.³

Väino Leskineni ettepanekut aga riigikaitseenõukogus ei käsitletudki. Riigikaitseenõukogu võttis küll vastu tema kirjaliku ettepaneku (27. mail 1971. a) ja kirjutas oma istungi protokollis (§ 5), et seda arutatakse hiljem, kuid pärast peatselt aset leidnud valitsusvahetust ei saanudki küsimus enam tähelepanu.

Territoriaalkaitse strateegilis-operatiivsed põhjendused

Kui Soome Peastaabis oli jõutud 1960. a ühisele arusaamale, milline peab olema riigi territoriaalkaitse ülesehitus, võidi alustada tegelikku planeerimistööd territoriaalkaitse elluviimiseks kõigis sektorites ja eri tasanditel. Põhilähtekohaks oli:

- kogu riigi territooriumi kaitsmine;
- sõltumatu ja iseseisev kaitsestrateegia, millesse naaberriigid ja sõjalised liidud usuvad;
- oma rahva silmis usutava kaitsestrateegia loomine;
- välisriikidega, ennekõike Nõukogude Liiduga ühise kaitse ja kaitsealase koostöö vältimine;
- realistliku analüüsi tegemine kaitsevõime materiaalse baasi loomise võimalustest 10–20-aastases perspektiivis.⁴

³ Ermei Kanninen — Sissisodankäynnin ja -toiminnan kehittyminen ja rooli osana alueellista puolustusta suomessa 1950–1980-luvuilla. MpKK 2003. [Edaspidi Kanninen 2003]

Selle, ainuüksi sõjaväelaste poolt tehtud planeerimistöö tulemusena otsustati, et territoriaalkaitse süsteemi arendatakse 1960. aastatel järgmiselt:

- Soomel peab olema valmidus alustada kaitselahinguid kõigist suundadest tuleva rünnaku vastu riigipiirist alates ning kogu riigi territooriumil, silmas pidades objektide tähtsust;
- pearõhk pannakse maaväele;
- kogu reserv kasutatakse ära musta stsenaariumi korral;
- reservide varustamiseks kasutatakse lisaks uemale varustusele ka 1939.–1945. a sõdades kasutusel olnud varustust;
- sõjaväelist territoriaalkaitse põhimõtet rakendatakse püsiva valmiduse saavutamiseks;
- sõjaaja üksuste struktuuri uuendatakse, jaotades need põhi-, territoriaal- ja toetusüksusteks.⁵

Õhu- ja mereväge otsustati arendada vastavalt nende väeliikide eritülesannetele (nt valmidus Ahvenamaa hoidmiseks demilitariseerituna Soome valduses).

Tõsine planeerimistöö territoriaalkaitse süsteemi ülesehitamiseks algas Soome Peastaabi operatiivosakonnas 1960. a. Olgu siinkohal toodud protsessi ajagraafik:

- 1961–1963 tehti praktilisi katsetusi harjutuste näol, sissitöörühma tegevus lõppes 1963. a juunis;
- 1964–1965 viidi ellu uuendused territooriumide jaotuses, uus jaotus jõustus juulis 1966. a;
- 1968. a juulis esitati plaanid kaitseväge juhatajale, kes kinnitas territoriaalkaitse põhimõtted;
- lahingumäärustiku üldosa sai valmis 20. jaanuaril 1971, operatiivjuhised olid antud juba varem (06.11.1968 ja 20.07.1970);
- kaitseväge juhataja kinnitas käsu territoriaalkaitse kohta 4. jaanuaril 1971. a.⁶

⁴ Kanninen 2003.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Antud loetelu on koostatud Soome Maakaitseõrgkooli raamatukogust saadud materjalide põhjal.

Sellega oli pandud alus Soome territoriaalkaitse süsteemile, mille ühe osana figureeris sissitegevus ja erinevate üksuste kasutamine sissitegevuse põhimõtteid ära kasutades.

Sissitaktika pakutavad võimalused

Sissitegevust nähti veel 1950. aastatel eeskätt kui luure- ja hävitusüksuste tegevust vastase tagalas. Vaenlase aeglustamist käsitleti kui vaenlase liikumise takistamist sildade ja rajatiste õhkamise teel või oluliste teelõikude oma valduses hoidmist. Vaenlase juhtimistasandit sooviti pärssida sideühenduste või juhtimispunktide hävitamisega.

Kolonel (hiljem kindralleitnant) Veikko Koppinen juhtis sissitegevuse võimalustele tähelepanu lahingukooli ülema asetäitjana aastail 1952–1957, kirjutades sissikoolitaja õpiku (1955) ja sissimäärustiku (1957).⁷ Nendes väljaannetes käsitleti sissiüksuse või sissigrupi taktikat. Olles 1957.–1962. aastal Kõrgema Sõjakooli ülema asetäitja, tegi Koppinen peastaabile ettepaneku uue sissisõjameetodi kasutuselevõtuks (oma kirjas 1. juunist 1960. a).

Ettepanek viis selleni, et kolonel (hiljem kindralleitnant) Paavo Ilmola juhtimisel moodustati sissitöörühm, mis asus tegema katsetusi. Töörühma sekretär ja mitmete katseharjutuste organisaator oli major Ermei Kaninen. Töörühma seisukohad esitati 25. juunil 1963. a.

Koppineni poolt esitatud sisside tegevuspõhimõtted olid tekitanud hulga küsimusi, millele tuli leida vastuseid praktiliste harjutuste kaudu. Uurimist vajasisid:

- väikeste sissiüksuste võime tegutseda vastase poolt okupeeritud alal, nende vaimne ja füüsiline vastupidavus, logistilised raskused;
- miinide kasutamise tõhusus (suundmiinide osas puudusid kogemused);
- võimalus juhtida hajarühmituses olevaid üksusi raadioside puudumisel;

⁷ Veiko Koppinen kirjutas 1950. aastate lõpus Viljami Korpi varjunime all romaani “Lõhkev tühjus”, milles kirjeldati territoriaalset sissitegevust. Romaani väljaandmise keelas siiski kindralleitnant Tauno Viljanen. Selle põhjuseks oli muuhulgas lahingupõhimõtete paljastumine, aga ennekõike muidugi sündmuste asetamine Tuohikotti alale, mis osutas selgesti, et vaenlast oodati idast.

- meetodi võimalikkus poolkinnisel ja avatud maastikul ning talvel, mil lumele jäävad jäljed.⁸

Samal ajal koguti informatsiooni sissitegevusest ja vastupanuliikumisest Teise maailmasõja ning sellele järgnenud aja kohta. Uurimise all olid Prantsusmaa ja Nõukogude Liidu vastupanuliikumised, Alžeeria ja Vietnami sõjad, hiinlaste sissitegevuse õppematerjalid, kuid erilise tähelepanu all oli Jugoslaavia partisanisõja käik sakslaste vastu 1941.–1944. aastal. Eriti Jugoslaavia kohta oli olemas hulganisti materjali, kuna sündmustest oli avaldatud nii uurimusi kui memuaare.

Siiski oli valdkond, milles materjale ei leidunud piisavalt. Jutt käib regulaararmee toimimisest seda toetava sissitegevuse raames. Muu maailma kogemuste ja Soomes kasutuselevõetud territoriaalkaitse ülesehituse pinnal tuli teha järeldusi selle kohta, milliseks peab kujunema sissitegevus kui põhilahingut toetav valdkond.

Üldistavalt tõdeti, et:

- väiksedki sissiüksused seovad aktiivselt tegutsedes hulgaliselt vastase jõude;
- sissitegevust toetavad nn “kodukandi eelis”, riigikaitsetahe, tegevusala kohalikud reservväelased ning kinnine maastik;
- kogemused piirdusid suvetingimustega;
- hästi koolitatud ja varustatud sisside kaotused olid väikesed.⁹

Paugutades sissitegevuse regulaararmee võimekuse konteksti, tuli küsida, milliseid ülesandeid sissidele võiks anda, et korvata või täiendada teatavaid regulaararmee puudusi. 1960. aastatel nähti maaväe puudustena:

- vähest liikumiskiirust, mida ei olnud võimalik kiiresti parandada — järelikult tuli aeglustada vaenlase liikumiskiirust;
- puuduliku tulekaugust — pataljoni tasemel oli relvastus võrdluskõlblik, kuid vastase staape, suurtükkide positsioone ja tagalakeskusi ei olnud võimalik mõjutada kaudtulega;
- tagala nõrkust, sh nõrka õhudesanditõrje võimekust.¹⁰

Veikko Koppineni ettepanekutes sissisõja meetodite kohta olid eespool nimetatud probleemid lahendatud maa-alaliste hajutatud sissiüksustega,

⁸ Ermei Kanninen. Suomen puolustus. Helsingi: Otava, 1994.

⁹ Kanninen 2003.

¹⁰ Kanninen 2003.

mille kasutada oluksid miinid, tankitõrjerehivad, lisades sellega vastase poolt vallutatud aladele tulejõudu. Luurega oli võimalik selgitada vaenlase liikumist ja suunda, samas säilitada kontakti vaenlasega.

Kuna Soome oli teinud põhimõttelise otsuse, et peamine eesmärk riigikaitstes ei ole sissisõjaks valmistumine, püstitati uurimuse eesmärgiks leida mooduseid, kuidas oleks võimalik ära kasutada sissitegevust regulaarmee sõjategevuse toetamiseks. Korraldati mitmeid katseharjutusi selgitamiseks näiteks, kui kiiresti inimene on võimeline ära õppima sissitegevuse põhitõed.

Esimised katseharjutused korraldati 17.–21. septembril 1961. a Tuohokoti aladel, eespool viidatud V. Koppineni romaani “Lõhkev tühjus” tegevuskohas. Üksuseks oli Karjala brigaadi isikkoosseis, kellel puudus täielikult sissikoolitus. Teine katseharjutus korraldati Yläne piirkonnas Pori brigaadi isikkoosseisu baasil. Ka nemad ei olnud saanud mingisugust sissikoolitust. Mõlemad harjutused organiseeriti suvetingimustes.

Esimene talveharjutus korraldati 1963. a, selgitamiseks, millised on talvise sissitegevuse eripärad võrreldes suvisega. Sellel harjutusel osales ka piirivalve koostöös kaitsejõududega.

Katseharjutuste tulemusena saadi vastused enamikule küsimustele, millele oli soovitud vastuseid leida, ning lõpptulemused olid äärmiselt positiivsed. Sissitöörühm edastas oma järeldustega töötulemused peastaabile 1963. aasta 25. juunil.

Sissitegevuse arendamine jätkus. 1970. a alustati loodusandide kasutamisharjutustega, milleks idee oli saadud Prantsusmaalt, Mont Louis' komandoväljaõppe keskusest. Seal tegutsevad üksused pidid tulema toime looduses leiduva söögiga. Soomes viidi neid kursusi läbi mitmel pool Lahti Logistikakeskuse toitlustusspetsialistide juhendamisel. Harjutuste kestus oli 3–5 ööpäeva. Kokkuvõttes tõdeti, et Soomes on võimalik loodusandidega toime tulla suveperioodil (edukalt sellisel juhul, kui on võimalus hankida ka loomset toitu), kuid mitte talvel.

Kokkuvõte

Katseharjutuste ja sissitöörühmade töö tulemused kajastuvad õpikutes ja määrustes, mida kasutatakse siimaani. Territoriaalkaitse põhimõttel

kasutuselevõetud sissitegevus ja selle lahingupidamise meetodid osana kogu riiki katvast territoriaalkaitse süsteemist tekitasid loomulikult üldist ja innukat arutelu. Muidugi leidis ka vastaseid.

Kuigi riigikaitse süsteemi ülesehituse tähtsust näitas ilmekalt Tšehhoslovakkia okupeerimine Varssavi Pakti poolt 1968. a, jätkus sissisõja-teemaline poleemika veel pikalt. Väideti näiteks, et soome mehe vaimne vastupidavus ei võimaldaks lahinguid vastase tagalas. Lahingukogemustele toetudes väideti, et mehed ei jääks kaevikutesse ja punkritesse, kui vastase eelväed alast läbi on liikunud. Väideti, et koolitusega ei ole võimalik luua vajalikku üksusesisest usaldust jne. Diskussioone võidi jätkata lõputult, sest kellelgi polnud ju tegelikust elust pärinevat kogemust ei enda ega vastase kohta.

Teine ebakindlust tekitav küsimus oli logistika, mis sõltuks väga mitmetest tegureist, näiteks aastaajast, maastiku omapäradest, ettevalmistusaja pikkusest jne. On täiesti selge, et hajutatud lahingu tegevuses olevad sissid ei saa lõpmatult jätkata lahinguid ja see ei saa olla eesmärgiks omaette. Tähtsaim oleks seega luua logistilised eeldused sissitegevuse aktiivseks läbiviimiseks põhilahingute toetamisel niikaua, kuni operatsioonid on veel mobiilsed. Siin hinnati väljavaateid heaks lahingumaterjali ja toiduvarude osas, lisaks loodeti teataval määral tugineda kohalikele hangetele ning ka sõjasaagile.

Arstiabi tagamine on tähtis komponent, mis mõjutab väga tugevalt moraali lahinguväljal. Probleemaatikale pöörati eriti suurt tähelepanu, uurides varjatud haiglate, rühma-sidumispunktide ja evakuaatsiooni-keskuste võimalikku tööd. Näitena kasutati muuhulgas Jugoslaavia partisanisõja kogemusi. Ühe reaalse võimalusena nähti ka raskesti haavatute jätmist vastase kätte, lootuses et see peab kinni rahvusvahelistest kokkulepetest ja annab kannatanuile arstiabi. Hukkunud tulnuks ajutiselt maha matta tegevusalale ootama hilisemat ümbermatmist kodumulda.

Kolmas ebakindlust tekitav küsimus oli võrdlus regulaarmee ja sissitegevuses kasutatavate üksuste vahel. Püstitati küsimus, kas on õige reserveerida 25 000–30 000 esmaklassilist võitlejat sissideks, kui sama võitlejate hulgaga olek võinud formeerida 20–30 jäägripataljoni või 4–5 brigaadi. See väide sisaldab küll nii mõndagi eksitavat — vastavate üksuste tarbeks puudus varustus —, kuid tuleb mõista, et sissitegevus on põhilahingutegevust toetav tegevus ja üks tervikusse kuuluv osa.

Kokkuvõtteks tuleb seega meeles pidada:

- mida rohkem sissid aeglustavad vastase liikumist, seda paremad on oma üldotstarbeliste üksuste võimalused edu saavutada;
- mida rohkem sissitegevusega seotakse vastase elav- ja tulejõudu, seda vähem vastase üksusi tuleb oma üldotstarbeliste üksuste vastu, seega jõud võrdsustuvad;
- mida rohkem sissidel õnnestub saada informatsiooni vastase liikumise ja jõudude kohta, seda lihtsam on langetada juhtimistasanditel otsuseid;
- mida rohkem sissid saavad oma tulega vastasele kahju tekitada, seda vähem tuld saab vastane anda oma üksuste vastu;
- mida tõhusamalt territoriaalüksused valvavad tagalat, seda vähem on oma liikuvad üksused selle ülesandega seotud.

Siinkohal sai toodud mõned näited sellest, millistel alustel 1960. aastatel hinnati Soomes sissitegevuse kasulikkust territoriaalkaitse süsteemile. Tagantjärele võib öelda, et tõeliseks sissisõjaks ei olnud Soome siiski valmis. Jääb aga võimalus spekuloida, milleks oleks olemas olnud ressursidega oldud võimeline, kui olukord oleks seda nõudnud.

Major Urmas Leppmets,

KVÜÕA õppeosakonna ülem, Kõrgema Sõjakooli ülema kt

MÕISTETÜÜBI JA INFORMATSIOONI ORGANISEERIMISE VIISI SEOTUS PROBLEMLAHENDUSE EDUKUSEGA

AIVAR OTS

Sissejuhatus

Lahingutegevuse juhtimisel peavad ülemad vastu võtma otsuseid, mis põhinevad komplekssete probleemide lahendamisel. Lahingut ettevalmistaval või selle läbiviimist juhtival ülemal tuleb analüüsida suurt hulka olukorda kirjeldavaid tunnuseid, seostada need oma varasemate teadmistega ning välja töötada otsus, mis käsitleb omakorda arvukaid eesmärgi, nende saavutamise seonduvaid kriteeriume, üksuse tegevuse põhimõtteid ja kasutatavaid protseduure. Võib eeldada, et selliste ülesannete täitmine seab kõrged nõudmised lahingutegevuse juhtide psüühilistele võimetele — seda just informatsiooni töötlemisega seotud aspektides. Seetõttu on sõjaväeliste juhtide väljaõppe üks keskseid eesmärgi arendada õppijates tõhusamaid probleemi-lahendamise ja otsustamise viise.

Otsustamisega seotud psüühilisi protsesse on ulatuslikult uuritud. Cohen märgib, et otsustamise käsitlused võib jaotada põhimõtteliselt kaheks (Cohen *et al.* 1998).¹ Klassikalise otsuse tegemise (“*classical decision-making*”) ehk analüütilise otsustamise teooriad käsitlevad otsustamise protsessi kui matemaatilist arvestust. Otsustamist kirjeldatakse toimingute jadana, mis sisaldab nt probleemi määratlemist, tegevus-

¹ Autori soovil on käesolevas artiklis kasutatud tekstisest viitamissüsteemi.

variantide loomist ja erinevate tegevusvariantide võrdlust. Otsustamist mõistetakse kui süstemaatilist ja ratsionaalset probleemi **parima** lahenduse väljatöötamist (vt Deitch 2001).

Teine otsustamisteooriate perekond, millele Cohen osutab, püüab otsustamisega seotud protsesse kirjeldada, tuginedes inimeste loomuliku probleemi lahendamise ja otsustamise viisi uuringutele. Loomuliku otsustamise ("*naturalistic*" *decision-making*) teooriad pööravad tähelepanu praktikas otsustamist mõjutavatele faktoritele — nt ajapiirangutele, riskile, muutuvatele olukordadele ja eesmärkidele (Deitch 2001). Üks olulisi uuritavaid valdkondi on need automaatsed reageeringud keskkonna tunnustele, mida kasutatakse probleemide lahendamisel ja otsustamisel. Nende reageeringute põhjal on kirjeldatud nn mudeli äratundmisel (*pattern recognition*) põhinevat otsustamist (vt Cohen *et al.* 1998). Sellise otsustamise korral võtab isik "vaikimisi" kasutusele lahenduse, mis tema kogemuste põhjal vastab hetkeolukorrale. Otsustamise edukus sõltub varasematest kogemuste hulgast ning sellest, kui adekvaatselt luuakse seos olukorra tunnuste ja talletatud lahendusvariantide vahel.

Probleemilahendamise ja otsustamise teooriate põhjal on välja töötatud erinevad õpetamismetoodikad. Analüütilise otsustamise arendamiseks õpitakse tavaliselt esiteks ära teatav probleemi-lahendamise strateegia. Seejärel harjutatakse selle kasutamist erinevatel juhtumitel. Samal põhimõttel on üles ehitatud lahingutegevuse juhtide väljaõpe Eestis. Mudeli äratundmisel põhineva otsustamise arendamisel keskendutakse suure hulga erinevate probleemülesannete lahendamisele, mis võimaldaks õppijatel varustada ennast mitmekesiste eeskujudega.

Analüütilise otsustamise kasutamine nõuab sageli palju aega, samuti on see psüühiliselt koormav. Osutatakse ka, et analüütilise otsustamise strateegiad ei vasta hästi sellele, kuidas inimesed tegelikult probleeme lahendavad. Mudeli äratundmisele tuginevad otsustamisteooriad suudavad hästi selgitada inimeste käitumist tutavas olukorras, kuid mitte uudes või muutuvus situatsioonis. Samas on mudelite kasutamine kiire ja koormab psüühikat vähe (*Ibidem*).

Viimastel aastatel on püütud välja töötada otsustamistehnikaid, mis kasutaksid ära nii analüütilise kui ka mudeli äratundmisel põhineva otsustamise tugevaid külgi. Üheks näiteks võib siinkohal tuua rekognitiivse/metakognitiivse lähenemise, mis käsitleb otsustamist kaheosalise protses-

sina: esmalt loob otsustaja põhimõttelise lahenduse, mis võib tugineda varasematele mudelitele; seejärel kasutatakse teadlikku lahenduse analüüsi (nn kriitilist mõtlemist), et määratleda võimalikud vead ning lahendust täiustada. Sellist mudelit on kasutatud USA mereväelaste õpetamisel (*Ibidem*).

Toodud probleemilahendamise ja otsustamise käsitlused kirjeldavad mõtlemisprotseduure, mis peaksid aitama jõuda paremate lahendusteni. Samas ei pööra need lähenemised otseselt tähelepanu inimeste psüühilistele võimekustele, millest eeldatavalt peaks sõltuma edukus kasutada üht või teist probleemilahendamise viisi. Selgitades, millistest võimekustest sõltub tõhusam probleemide lahendamine, saab ka välja töötada paremaid õppemetoodilisi lahendusi, mis aitaksid lahingutegevuse juhtidel efektiivsemalt ja kvaliteetsemalt otsuseid teha.

Üks keskseid probleemilahendamise edukusega seotud tunnuseid on informatsiooni organiseerimise viis — s.t viis, kuidas struktureeritakse erinevad probleemiga seotud andmed ja reeglid. Näiteks osutavad algajate ja ekspertide probleemilahendamise viisi uuringud sellele, et üldjuhul kasutavad paremaid lahendusi saavutavad eksperdid teisi informatsiooni organiseerimise viise kui algajad (vt Chi *et al.* 1982, Deitch 2001). Coheni poolt kirjeldatud kriitilise mõtlemise treeningu esimeseks komponendiks on näiteks probleemi selgitavate lugude (*Stories*) koostamine, mis sisuliselt käsitlebki olukorraga seotud informatsiooni (nii keskkonnast saadava kui ka meenutatava) organiseerimist (vt Cohen *et al.* 1998). Varasemates uurimustes (nt ekspertsusuuringud) kirjeldatakse tõhusamaid informatsiooni organiseerimise viise, samuti seostatakse efektiivsema informatsiooni organiseerimise viisi kujunemist teatud valdkonna probleemide lahendamise pikaajalise kogemusega. Siiski ei ole küllalt selge, millest sõltub inimeste võimekus teatud moel informatsiooni organiseerida.

Üks võimalus käsitleda informatsiooni organiseerimist on vaadelda selle elementide, s.t mõtlemises kasutatavate representatsioonide tunnuseid. Selles kontekstis vähe uuritud, ent teoreetilises mõttes suure potentsiaaliga on kultuurilis-ajaloolise psühholoogiakoolkonna mõistetüüpide käsitlus. Mõistetüübid on representatsioonidele tähenduse andmise erinevad vormid, millest eeldatavalt sõltub inimese võimekus nende samade representatsioonidega (edaspidi *mõisted*) mõtlemises opereerida. Järgne

artikkel püüabki analüüsida võimalikke seoseid erinevate mõistetüüpide kasutamise eelistamise ja informatsiooni organiseerimise viisi vahel. Vaatluse all on ka metoodilised lahendused, mille abil võiks mõistetüübi eelistust ja kasutatavat informatsiooni organiseerimise viisi muuta. Samuti on antud seose selgitamisel pööratud tähelepanu sellele, kuidas mõjutab töömälu kasutamise võimekus probleemide lahendamise edukust. Selle valdkonna käsitlemine on oluline, sest nii ekspertsuuringud kui ka probleemülesannete lahendamise õppimise uuringud osutavad sellele, et informatsiooni organiseerimise viis ja mälu maht seostuvad inimeste tegevuse tulemuslikkusega.

Järgneva uurimuse peamiseks hüpoteesiks on, et informatsiooni organiseerimise viisi valiku võimalused sõltuvad konkreetse isiku mõistetüüpide repertuaarist. Artikli teises osas tutvustatakse hüpoteesi kontrollimiseks Kaitseväge Ühendatud Õppeasutustes välja töötatud õpikatset ja selle esialgseid tulemusi.

Teoreetilised lähtekohad

1. Erinevused algajate ja ekspertide informatsiooni organiseerimise viisides

Edukate ja vähemedukate isikute informatsiooni töötlemise erinevuste selgitamisele on oluliselt kaasa aidanud algajate ja ekspertide käitumise uurimused. M. T. H. Chi kirjeldab algajate ja ekspertide vahelisi erinevusi füüsikaülesannete lahendamisel. Ootuspäraselt osutab ta sellele, et võrreldes ekspertidega kasutavad algajad tulemusteni jõudmiseks rohkem aega ja teevad sagedamini vigu (Chi *et al.* 1982). Teisisõnu on nad selles valdkonnas vähem võimekad. Ülesannete lahendamisel kalduvad eksperdid moodustama informatsioonist “olukorda katvat skitsi” ja suudavad organiseerida teavet hierarhiliseks mudeliks. Algajad kipuvad tähelepanu pöörama pigem kasutatava informatsiooni osadele ega seosta neid skeemideks. Lisaks kalduvad eksperdid sagedamini siduma ülesandes esitatud info antud valdkonna “fundamentaalse printsiibiga”, samas kui algajad keskenduvad ülesandes väljatoodud kesksetele objektidele ja mõistetele

(*Ibidem*). Sarnaseid erinevusi on kirjeldatud ka algajate ja kogunud pilootide käitumise uurimisel (Deitch 2001).

Vastavalt erinevustele informatsiooni organiseerimise viisis on erinevad ka algajate ja ekspertide ülesande lahendamise strateegiad. Algajad eelistavad keskenduda seatud eesmärgile ning selle juurest tagasi tulles püüavad põhjuse-tagajärje seostele tuginedes vastuseni jõuda. Ekspertid töötavad esitatud andmetega (ja nende seoste mudeliga) ning liiguvad nende pinnalt edasi vastuse suunas (vt Chi *et al.* 1982, Kalyuga *et al.* 2001).

Ekspertide ja algajate võrdlus tõstatab kolm probleemi: (1) miks algajad eelistavad kirjeldatud organiseerimise viisi; (2) miks algajate poolt eelistatud viis infot organiseerida on vähem edukas; (3) kuidas on võimalik muuta algajate poolt eelistatavat informatsiooni organiseerimise mudelit.

2. Informatsiooni organiseerimise viisi seosed mõistetüüpide repertuaariga

Ülalkirjeldatud ekspertide-algajate uuringud osutavad sellele, et inimeste erinev probleemide lahendamise edukus seondub erinevate informatsiooni organiseerimise viiside kasutamisega. Kultuurilis-ajalooline mõtlemiskäsitlus näeb mõtlemisprotsesse määratleva tegurina selle elementide — mõistete — tähendusstruktuure. Mõtlemise heterogeensuse teooria väidab, et samad inimesed võivad kasutada sõltuvalt tegevusvaldkonnast erinevat tüüpi mõisteid ja mõtlemisviise. Järgnevalt on vaadeldud mõlemad mõtlemist kirjeldavaid käsitlusi ja nende seotust informatsiooni organiseerimise viisiga.

2.1. Mõistetüübid

Kultuurilis-ajalooline teooria pärineb Lev Vögotskilt, kes kirjeldas sõnadele tähenduse omistamise vormide (mõistetüüpide) muutumist inimese arengu käigus, kus esialgne sünkreetsete mõistete kasutamine asendub järk-järgult keerulisemate ja universaalselt kasutatavate abstraktsete mõistetega (vt Luria 1973, Valsiner & Van der Veer 1994).

Nüüdisaegsema, sümboliliselt vahendatud tähenduste organiseerimise tüpoloogia ja arengu käsitluse esitab Aaro Toomela, kes eristab sünkreetsete mõistete kasutamise (sõna abil osutatakse teatud “kohale” situatsioonis, sõna kasutatakse meeleliste referentide kohta nende juhusliku tunnuse põhjal), prototüüpide kasutamise (sõnad osutavad kategooriatele, mis on määratletud meeleliste tunnuse, nt kuju alusel), eksemplaride kasutamise (sõnad kirjeldavad kategooriaid ja nende suhteid, tuginedes objektide spetsiifilistele tunnustele), klassikaliselt defineeritud kategooriate kasutamise (ilmneb võime süstemaatiliselt kirjeldada ja määratleda mittemeelelisi nähtusi sõltumatult välisest referendist) ja hierarhiliste süsteemidena defineeritud kategooriate kasutamise (sama objekti või nähtust suudetakse käsitleda erinevate kategooriate ja loogiliste struktuuride osana, ilmneb võime käsitleda maailma funktsionaalsete ja omavahel seostatud süsteemidena) (Toomela 2003).

Toomela osutab sellele, et iga mõistetüüp on arenguliselt aluseks järgmise tüübi tekkimisele. Üldistades võib märkida, et mõistetüüpide areng käsitleb sõna tähenduse moodustumisel nihet meeleliselt referendilt abstraktsele referendile (teised mõisted), juhuslikelt seostelt kindlatele seostele ja ebasüstemaatiliste tunnuste kasutamisel süstemaatiliste tunnuste kasutamisele.

Samuti on Toomela näidanud, et teatud mõistetüübi kasutamine mõjub seda, kuidas inimene suudab ennast joonistades väljendada (*Ibidem*). Viimane seisukoht on näide selle kohta, et mõtlemises eelistatud mõistetüüpi võib käsitleda vaimse sooritusvõime ühe keskse tunnusena.

2.2. Mõtlemise heterogeensus

Uute mõistetüüpide kasutusele võtmine ei tähenda varasemate kadumist. Peeter Tulviste, kirjeldades mõtlemise heterogeensust, märgib, et mõtlemistüübid ei teki mitte vanade asemele, vaid nende kõrvale (Tulviste 1984: 43). See tähendab, et erinevates olukordades või tegevusvaldkondades võib inimene rakendada erinevatel mõistetüüpidel põhinevat mõtlemist. Mõtlemise heterogeensusale viitavad ka Eve Kikase katsetulemused. Kikas uuris, kuidas põhjendavad lapsed astronoomilisi nähtusi (aasta-aegade vaheldumine, öö ja päeva vaheldumine) (Kikas 2003). Osa lastest,

kes olid varasematel aastatel koolis õppinud teaduslikke selgitusviise, andsid esmalt isiklikele kogemustele tuginevaid põhjendusi ning alles pärast lisaküsimuste esitamist proovisid meenutada koolis õpitut. Kikas teeb järelduse, et koolis on omandatud nn verbalismid, mitte tähenduslikud ja seostatud mõisted. Samas võiks see näide kirjeldada ka teatud olukorras eelistatud mõtlemisviisi — väljaspool õppetööd ei vaja lapsed ilmselt abstraktset heliotsentrilise käsitluse kasutamist, piisab kogemuslikel referentidel põhinevast mõtlemisest.

Mõtlemise heterogeensuse teooriast järeldub, et inimene saab oma mõtlemises kasutada arenguliselt välja kujunenud mõistetüüpide repertuaari. Samas tuleb eeldada, et ühe või teise mõistetüübi kasutamine sõltub olukorrast (tegevusvaldkonnast).

2.3. Teoreetiline seos kultuurilis-ajaloolise teooria ja ekspertide-algajate probleemilahenduse erinevuste vahel

Võrreldes Chi poolt esitatud algajate ja ekspertide tegevust (vt Chi *et al.* 1982) füüsikaülesannete lahendamisel võib kirjeldada erinevate mõistetüüpide rakendamist. Selles katses kogutud andmete põhjal näivad eksperdid eelistavat ülesannete lahendamisel pigem tugineda abstraktsetele kontseptsioonidele ja hierarhilisele andmete organiseerimisele, mis kirjeldavad “hierarhiliste süsteemidena defineeritud kategooriate tunnuseid”. Algajate sagedasem keskendumine konkreetsetele (ülesandes esitatud) informatsiooni osadele ja informatsiooni seostamata jätmine terviklikuks mudeliks võib viidata tuginemisele nt “eksemplaridele” või “klassikaliselt defineeritud kategooriatele”.

Järelikult võib oletada, et sama ülesande lahendamisel eelistavad inimesed erinevaid mõistetüüpe ja nende tuginevaid informatsiooni organiseerimise viise, mis mõjutab ka nende edukust. Probleemide lahendamise edukuse seisukohalt on tähtis, et isiku mõistetüüpide repertuaaris esineks vajalik mõistetüüp ning isik rakendaks seda olukorras, kus tuleb ülesandeid lahendada. Ülaltoodut arvestades ei viita algajate käitumine sellele, et teises valdkonnas ei võiks nad kasutada ekspertidele omast tegevusviisi. Probleem võib seisneda selles, millistes tingimustes eelista-

taks uudes olukorras ekspertide poolt kasutatavaid mõistetüüpe ja informatsiooni organiseerimise viisi.

Lahingutegevuse juhtide väljaõpet silmas pidades saab siinkohal püstitada õppemetoodilise küsimuse: millisel viisil on võimalik suunata kadette taktikaliste probleemide lahendamisel eelistama abstraktset ja hierarhilist informatsiooni organiseerimist?

3. Mõistetüübi ja informatsiooni organiseerimise viisi valik

Järgnevalt on vaja selgitada, miks eelistatakse teatud olukorras ühte tüüpi mõtlemist teisele. Kultuurilis-ajaloolisest ja mõtlemise heterogeensuse teoriast tulenevalt on mõistetüübid ja neil põhinevad mõtlemisviisid seotud kindlale valdkonnale või olukorrale vastavate teadmiste skeemidega. Uute skeemide moodustamisel (õppimisel) eelistab inimene teatud mõiste tähenduse organiseerimise viisi, mis kuulub tema eelnevasse repertuaari.

Üks võimalus mõista ühe mõistetüübi eelistamist konkreetsetes olukordades on seotud seisukohaga, et inimpsüühika liigitab tegeliku olukorra samas olukorras täheldatud tunnuste põhjal, tuginedes varasematele kogemustele. Kui on võimalik luua vastavus talletatud näitega, siis rakendatakse selle näitega seonduvaid teadmisi ja protseduure.

3.1. Vastavuse loomine tegeliku olukorra ja talletatud näidete vahel

Olukorrale vastavalt kajastab teatud mõistetüüpide ja informatsiooni organiseerimise viisi valimise põhimõtteid näiteks teadvuse mudel ACT-R. See teooria kirjeldab teadvust kui talletatud deklaratiivsete teadmiste skeeme, mis seonduvad neid rakendavate protseduuriliste teadmistega. Selliseid seostunud tervikuid nimetatakse “produktsoonideks”, mis vallanduvad juhul, kui on täidetud kindlad tingimused ehk ilmneb vastav stiimulite struktuur (Anderson ja Schunn 2000, Jones *et al.* 2000, Anderson *et al.* 2002).

Konkreetsel juhtumil rakendub suurema tõenäosusega produktsioon, mida on sagedamini kasutatud, mille kasutamisega on kaasnenud edu ja mida saab võimalikult väikeste ressursside kuluga rakendada. Lisaks on produktsiooni aktiveerimiseks oluline “assotsiatiivne aktivatsiooni tase”, mis kirjeldabki talletatud produktsiooni vastavust antud olukorrale. Tuginedes teadvuse mudelile ACT-R, väidab Anderson:

“Ilmselt viis, kuidas see [ACT-R] esitab varasemaid näiteid ja käesolevat ülesannet, mõjutab seda, milliseid näiteid meenutatakse. Näiteks kui probleemi lahendamise ülesannet... nähakse väga erinevana ülesannetest lahendada teist probleemi..., siis vastavat näidet ja kaasnevat lahendamise protseduuri ei meenutata” (Anderson ja Schunn 2000: 6).

Esitatud lähenemise ja mõistetüüpide käsitluse seostamisest probleemide lahendamisega järeldub, et isiku edukuse seisukohalt on ülesande lahendamisel tähtis, milliste varasemate kogemustega ta seostab ülesande ja selles oleva informatsiooni. Oluline on, millised varasemad näited neile kuuluvate tunnuste alusel on kõige lähedasemad tegelikule olukorrale. Näiteks, kui ülesandes esitatud elementi on varem sageli ja edukalt kasutatud arhailisema mõistetüübi vormis, siis on tõenäolisem, et seda rakendatakse uues olukorras samal kujul.

ACT-R teooriast lähtudes tuleks teatud valdkonna probleemide lahendamise oskuse kujundamisel juhtida inimese tähelepanu ülesandes nendele tunnustele, mis aitaksid valida ülesandele vastava sobiliku lahendusviisi — s.t luua seosed varasemate sarnaste kogemustega. Teine võimalus on pakkuda inimesele vahetult koos ülesandega lahenduskäigu näidis. Selliseid võtteid kasutatakse õppetöös laialdaselt. Arvestades informatsiooni organiseerimise viisi mõju ülesande lahendamise edukusele, on oluline lisada teave ülesande lahendamise näidetele lahenduskäigu valiku ja väljatöötamise kohta. Sellised näited ja juhised võiksid käsitleda ka oluliste mõistete tähendust.

3.2. Informatsiooni organiseerimise viisi valiku sõltuvus operatsiooni keerukusest

Anderson ja Betz, käsitledes reeglipõhist ja talletatud eksemplaride sarnasusele tuginevat kategoriseerimist, leiavad, et lihtsam — s.t kiirem

on kasutada eksemplarile tuginevat kategoriseerimist, reeglitel põhinev kategooria määratlemine nõuab rohkem aega (2001). Eksemplar tähistab siinkohal talletatud tegevusmudelit. Ülesande süvastruktuuri või aluseks oleva printsiibi määratlemine eeldab ilmselt reeglipõhist kategoriseerimist, mis on protsessina aeganõudvam ja keerulisem (esmalts tuleb leida reegel, mis ühe tunnuse alusel kirjeldab käsitletavat probleemi, seejärel tuleb kontrollida reegli ja probleemi teiste tunnuste vastavust; kui ilmnevad lahknevused, tuleb leida teine reegel).

Järelikult võib oletada, et selliste abstraktset mõtlemist eeldavate ülesannete korral, kus ülesande ja sellega seotud info kategoriseerimisel on oluline reeglipõhine lähenemine, kalduvad isikud (eriti uudsetes olukordades) rakendama talletatud näitepõhist kategoriseerimist ja vastavate tegevuste aktiveerimist, sest see on mugavam. Anderson ja Schunn osutavad sellele, et ülesande lahendamise strateegiate valikul eelistavad õppijad õpetatud lahendusviisidele sageli enda primitiivseid strateegiaid (2000).

Lähtudes produktsiooni vallandumise reeglitest (vt ptk 3.1), on oluline, et uusi operatsioone kasutataks sageli ja nendega kaasneks edu. Järelikult, suunates õppijaid kasutama uudsetes olukordades keerukamaid informatsiooni organiseerimise viise, tuleb tagada selle organiseerimise viisi korduv ja edukas kasutamine.

4. Piirangud informatsiooni organiseerimise viiside rakendamisel

Eelnevalt on käsitletud erinevate informatsiooni organiseerimise viiside esinemise põhjusi kultuurilis-ajaloolise teooria taustal ning vaadeldud teatud organiseerimisviiside eelistamist konkreetsetes olukordades, tuginedes ACT-R teadvuse mudelile. Siinkohal on sobiv vaadelda algajatele omase organiseerimisviisi rakendamise edukust piiravaid tegureid ning piiranguid, mis võivad takistada ekspertidele omase mõtlemisviisi kasutamist.

4.1. Töömälu kasutamise efektiivsus

Toomela leiab, et arenguliselt varasemate mõistetüüpide kasutusele võtmine on seotud inimese närvisüsteemi bioloogilise küpsemisega, mis seab ealiselt varasematel perioodidel piirangud sõnade kasutamisele ja tähenduste moodustamisele. Siinkohal on oluline võime hoida erinevaid representatsioonide samal ajal aktiivsena (Toomela 2003). Representatsioonide samaaegse kasutamise võimet kirjeldatakse töömälu mahuna ehk mälu ulatusena. Normaalse ja kahjustamata arengu korral ei ole töömälu maht eeldatavalt kriitiliseks teguriks sõna tähenduse moodustamisel, kuid töömälu kasutamise viis mõjutab oluliselt sümbolilist informatsiooni töötlemist.

“Kognitiivse koormuse teooria” esindajad väidavad, et algajate eelistatud viis mõista ülesannetega seotud informatsiooni killustatult ning püüe lahendada ülesannet põhjuse-tagajärje seoste jadana, seab kõrged nõudmised psüühika võimele infot töödelda (vt Tuovinen ja Sweller 1999: 334–335, Kalyuga *et al.* 2001). Selline probleem ilmneb ülesannete puhul, mille lahendamisel on oluline elementide interaktiivne töötlemine (tulemuse saavutamiseks on vaja arvestada suure hulga elementide koostmõju). Võimetus kõrge info interaktiivsuse korral kõiki vajalikke elemente töödelda võib olla põhjus, miks algajate informatsiooni organiseerimise viis ei võimalda edu ülesannete lahendamisel. Seda seisukohta toetavad töömälu teooriad, mis väidavad, et meespeetavad elemendid jagavad “terviklikku töötlemise ruumi” teiste samaaegsete psüühiliste protsessidega (vt nt Hitch ja Towse 1995). Kui püütaks luua seoseid erinevate elementide vahel, siis vähendaks iga seose loomise protsess “ruumi”, kus hoitakse ülal samu töötlemise objektiks olevaid elemente. Töömälu ülekoormamine võib takistada ülesande lahendamiseks vajaliku skeemi omandamist ja automatiseerimist (Kalyuga *et al.* 2001).

Töömälu maht on isikuti erinev. Oletatakse, et sõltuvalt inimese närvisüsteemi arengust ei suurene töömälu maht pärast viiendat eluaastat (Chi 1978). Samas näitavad uurimused ka seda, et inimese töömälu maht siiski kasvab — üldiselt on täiskasvanute mälu maht suurem kui lastel (vt nt Case 1995, Hitch ja Towse 1995). Mahu edasist kasvu seostatakse meenutamise strateegiatega kasutamise — nt kordamise, känkimise ja grupeerimisega (Chi 1978). Täiskasvanute edu laste ees väheneb oluliselt,

kui takistada neil meenutamise strateegiate kasutamist. Töömälu mahu erinevused sõltuvad ennekõike võimest informatsiooni pakkida ja sellisel viisil känkadena meeles pidada.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et töömälu mahu piiratuse tõttu ei ole algajate poolt eelistatud informatsiooni organiseerimine abstraktsete ja suure interaktiivsusega ülesannete puhul eriti efektiivne. Samas võivad mõned inimesed vähem tõhusa organiseerimisviisi kasutamist vähemalt osaliselt mälu strateegiate abil korvata.

4.2. Informatsiooni tähenduslik seostatavus

Uurimused näitavad, et võime hoida meeles suuremat hulka representatsioone on valdkonnaspetsiifiline — nt kogenud maletajad suudavad meelde jätta suurema hulga malendite positsioone võrreldes algajate maletajatega (Chi 1978, Chi *et al.* 1982). Valdkonnaspetsiifiline suurem töömälu efektiivsus on ennekõike seotud võimega käsitleda teatud informatsiooni hulka ühe tähendusliku tervikuna, mille taasesitamisel on võimalik meenutada ja töödelda hõlmatud elemente.

Oluline on siinkohal küsimus: millest sõltub võime seostada informatsiooni elemente? See võib olla seotud sellega, et informatsiooni organiseerimise viisi erinevustega samal ajal ilmnevad kvalitatiivsed erinevused ülesandele ja ülesande osadele tähenduse omistamisel, mida on eelnevalt kirjeldatud mõistetüüpide teooria põhjal. Selle järgi, et algajad kalduvad omistama lahendatava probleemiga seotud infole konkreetsete vastetega ja probleemi pindmisi tunnuseid kirjeldavaid tähendusi (nt orienteerumine ülesandes esitatud andmetele) ning käsitlevad erinevaid probleemi osi lahusolevatena, võib teha oletuse, et nad annavad informatsioonile tähendusi, mis ei võimalda ülesande osi seostada terviklikeks (tähenduslikeks) mudeliteks ja “näha” nende osade vahekordi. See seisukoht põhjendaks informatsiooni seostamata jätmist ja töömälu võimalikku ülekoormamist.

Sellises kontekstis muutub oluliseks ülesandega hõlmatud informatsiooni eelnev kodeerimise viis. Mälu-uuringud osutavad sellele, et meenutamise seisukohalt on tähtis, millisel määral meenutamise tingimused vastavad varasematele kodeerimise tingimustele. Roediger kirjeldab

katset, kus inimestele õpetati sõnu, kusjuures sõnade õppimisel juhiti ühel juhul tähelepanu sõna semantilisele tähendusele (sõna defineeriti)² ja teisel juhul sõna foneemilisele tunnusele ehk meelelise representatsiooni omadusele (osutati riimuvale, kuid semantiliselt tähenduselt erinevale sõnale). Testimisel ilmnis, et semantiliselt tähendusel põhineva ülesande korral meenutati edukamalt semantiliselt kodeeritud sõnu ning ülesande korral, mis viitas riimilisele vastavusele, meenutati edukamalt riimiliselt kodeeritud sõnu (Roediger *et al.* 1989). Esitatud näide on kooskõlas Andersoni oletusega, et sobiva elemendi meenutamine sõltub stiimulite struktuuri sarnasusest nõutava elemendiga (1989).

Ekspertidele omased informatsiooni organiseerimise viisid on seotud ilmselt süstemaatiliste tunnuste³ alusel semantiliselt kodeeritud teadmistega. Ülesannete korral, mille lahendamisel tuleb seostada suur hulk infot, on tähtis, et ülesande osadel oleks seostamist toetav tähendus. Järelikult tuleks ülesande lahendamiseks vajalike eelteadmiste õpetamisel pöörata tähelepanu semantilise koodi loomisele. Pigem meelelise vastega representatsioone võib olla raskem meenutada info semantilisele töötlemisele suunatud olukordades. Konkreetse meelelise seosega mõistet võib olla abstraktsemat mõtlemist eeldava probleemi lahendamisel raske kasutada, sest seda ei saa teiste elementidega tingimata tähenduslikult seostada.

Kahte eelnevalt käsitletud komponenti — ülesandega seotud informatsioonile rakenduvat mõistetüüpi ja töömälu mahtu koos vaadeldes võib järeldada, et suure hulga informatsiooni töötlemine on raskem isikutele, kes suudavad töödelda samal ajal suhteliselt väiksemat info kogust ning kes omistavad informatsiooni osadele tähenduse, mis raskendab informatsiooni seostamist ülejäänud ülesande elementidega. Samas võib oletada, et omistades ülesande elementidele tähenduse, mis toetab selle informatsiooni omavahelist seostamist, on võimalik vähendada töömälu koormust grupeerimise või känkumise abil. See omakorda

² Semantilise kodeerimise näitena on autorid toonud lause “eagle is a large bird” — ‘kotkas on suur lind’; riimilise kodeerimise näitena on esitatud lause “eagle rhymes with legal” — eestikeelne vastav näide võiks kõlada ‘kotkas riimub sõnaga putkas’ (vt Roediger *et al.* 1989: 6).

³ Selgitades temperatuuri tõusmise mõju aine ruumalale, võib tuua näitena kraadiklaasi elavhõbedasamba kerkimise. Kuiigi nähtuse olemuse selgitamiseks on oluline juhtida tähelepanu sellele, et aine ruumala soojenedes suureneb (süstemaatiline tunnus), mida võibki märgata elavhõbedasamba kerkimisena.

aitaks ka suhteliselt väiksema töömälu mahuga inimestel olla edukas kõrge interaktiivsusega ülesannete lahendamisel.

5. Informatsiooni omandamine

Siiani on kirjeldatud informatsiooni organiseerimise viisi seoseid probleemide lahendamise edukusega. Samuti on kirjeldatud teatud organiseerimisviisi kasutamise põhjuseid ja piiranguid. Pedagoogilisest aspektist on tähtis täiendavalt selgitada, kuidas saab soodustada tõhusamate organiseerimisviiside omandamist. Siinkohal on vaja pöörata tähelepanu nii informatsiooni kui ka selle töötlemisel kasutatavate operatsioonide õppimisele.

Õppimine on isikuti erinev, sõltudes inimese vaimsetest võimetest ja õpistiilist. Kultuurilis-ajaloolisest teooriast lähtudes on õpetamine eeldatavalt kõige efektiivsem, kui õpetamisviis vastab erinevatele mõtlemisviisidele. Selleks et käsitleda õppimist seoses erinevustega mõistetüüpide eelistamisel, on vaja luua ettekujutus üldisest informatsiooni omandamise protsessist. Siinkohal saab tugineda deklaratiivse teadmise ja protseduurilise teadmise omandamise eristamisele, mida on kirjeldanud Anderson. Ta väidab, et deklaratiivne teadmine omandatakse keskkonnast informatsiooni kodeerimise teel või siis varasemate ülesannete lahendamisel saadud tulemuste salvestamisel. Protседuurilist teadmist omandatakse ainult analoogiatega loomisest teiste tegevusviiside näidetega (Anderson ja Schunn 2000).

5.1. Mõistete moodustamine

Mõisted, mida kasutatakse ülesannete lahendamiseks, kirjeldavad deklaratiivset teadmist. Kui hierarhiline ja abstraktne mõtlemine eeldab ülesannete lahendamisel informatsiooni süstemaatilistel tunnustel põhinevat töötlemist, tuleb õpetamisel juhtida õppija tähelepanu uue objekti või nähtuse sellistele tunnustele, mis soodustavad mõistete talletamist klassikaliselt defineeritud kategooriana. Samuti on vaja uus teadmine seostada süstemaatiliste tunnuste alusel kõrgema taseme kategooriate ja teiste õpitavate

teadmistega, mis soodustavad ülekannete tegemist ning kategoriseerimist probleemide lahendamisel. Nõnda kujundatakse salvestised, mis toetavad ülesande lahendamise käigus vajalike hierarhiliselt organiseeritud kategooriate kasutamist.

Kirjeldatud moel loogilise struktuuriga mõisteid õppida ei ole ilmselt raske inimestel, kes kasutavad mõtlemises sagedamini klassikaliseult defineeritud või hierarhiliselt organiseeritud kategooriad. Palju raskem võib olla sellist materjali omandada inimestel, kes eelistavad mõtlemises nt eksemplaride kasutamist.

Teadusmõistete õpetamisel kasutatakse soovitud skeemi (mõiste) moodustamiseks mitmeid võtteid. Mayer soovib näiteks materjali organiseerimisel ja ühendamisel kasutada eelorganiseerimist õppijale tuttava sarnase näite abil:⁴ samal ajal verbaalse teabe esitamisega sellele vastava graafilise kujutise (nt pildi, skeemi, animatsiooni) esitamist; teksti organiseerimist nii, et selles esineks võrdlusi, vastandusi, klassifitseerimist, üldistamist ja põhjuse-tagajärje seoseid (1999). Selliseid võtteid kasutavad õpetajad laialdaselt nii õppematerjalide koostamisel kui ka õppetundide läbiviimisel. Siiski ei ole uuritud, milliste mõistetüüpide kasutamise korral oleks tõhusam ühte või teist mõiste õpetamise tehnikat rakendada. Siinkohal võib mõistetüüpide arenguteooriast lähtudes oletada, et mõtlemises konkreetseid näiteid eelistavad isikud ei suuda efektiivselt omandada informatsiooni, mis on esitatud abstraktsete tunnuste kaudu defineeritud mõistetena.

Pigem konkreetsematele näidetele tuginevat mõtlemist kasutavate inimeste jaoks on olulise tähtsusega ilmselt informatsiooni esitamise viis. See aitab inimestel näidete ja analoogiate vahendusel konstrueerida uut tüüpi mõisteid, mis võimaldaksid kompleksseid ja abstraktset mõtlemist eeldavaid ülesandeid edukalt lahendada.

⁴ Mayer tegi katse, milles õpetati radari tööpõhimõtet. Uurimus näitas, et katseisikute grupp, kelle puhul kasutati analoogial põhineva eelorganiseerijana näidet palli seinast tagasipõrkamise kohta, sai materjalist paremini aru (vt Mayer 1999).

5.2. Ülesande lahendamisega seotud operatsioonide omandamine

Teadmistega seotud protseduuride omandamisel on vaja õppijale esitada näiteid. Õpiülesannete lahendamisel on sellisteks näideteks ülesannete näidislahendused (*worked-examples*). Näidete kasutamine teenib kahte eesmärki. Esiteks, protseduuride omandamine ilma kaasneva näiteta sunnib inimest otsima analoogiaid oma varasematest kogemustest. Kui rakendatakse ebasobivaid näiteid (õiget lahendust ei ole võimalik saavutada), siis tuleb teha uus otsing, mis ei pruugi jällegi pakkuda rahuldavat tulemust. Ilmselt on oluliselt efektiivsem pakkuda õppijale uue operatsiooni omandamiseks vajalikku eeskujut. Tehtud katsed osutavad sellele, et nn avastusliku või uuriva õppe (*learner exploration*) korral, kus õppijad uues valdkonnas iseseisvalt sõnastavad lahendatavaid probleeme ja proovivad erinevaid lahendusviise, on õppimine vähem efektiivne võrreldes õpetamisviisidega, mis struktureerivad lahendatavaid probleeme ja pakuvad ülesannete (ülesande osade) näidislahendusi (vt Tuovinen ja Sweller 1999; Kalyuga *et al.* 2001; Dufresne *et al.* 1992). Teiseks vähendavad ülesannete näidislahendused töömälu koormamist, sest väheneb toimingute arv, mida tuleb sooritada lõpplahenduse saavutamiseks.

Ülesannete näidislahendusi saab kasutada mitmel viisil. Üheks viisiks on esitada sobivas järjekorras oleva ülesandega seotud probleemid ja neile vastavad lahenduskäigud, kus õppija lahendab iga probleemi ja näite järel sarnase ülesandeetapi. Teine võimalus, mis selle käsitluse seisukohalt on huvitavam, on näidislahendused, mis suunavad õppija informatsiooni organiseerimise viisi. Näiteks kasutas Dufresne katses HAT-programmi, mille abil töötades pidid õppijad probleemi analüüsil kasutama ekspertidele omast hierarhilist probleemi lahendamise käiku (1992). See katse osutas, et informatsiooni organiseerimise viisi suunamine (probleemi alusprintsibi valimine, probleemi käsitlemine hierarhilise mudelina) soodustab paremate tulemuste saavutamist (Dufresne *et al.* 1992, vt ka Paas ja Merriënboer 1994: 367).

Kõrge abstraktsuse ja interaktiivsusega õpiülesannete lahendamise edukuse tagamiseks on järelikult oluline, et õpetamisel soodustataks alusteadmiste talletamist hierarhiliselt organiseeritud kategooriatena, ülesande lahendamisel vajalike toimingute kohta esitataks näiteid ning suunataks õppijaid kasutama hierarhilisi informatsiooni organiseerimise strateegiaid.

UURIMISTÖÖ KIRJELDUS

Ülaltoodu osutab sellele, et probleemide lahendamise edukus sõltub informatsiooni organiseerimise viisist. See võib omakorda olla seotud mõistetüüpidega, mida eelistatakse vastava probleemi valdkonnas. Täiendavalt on osutatud sellele, et ebaefektiivne informatsiooni töötlemise viis või informatsiooni osadele antava tähenduse tüüp võib põhjustada töömälu ülekoormamist ja vähendada nii probleemi lahendamise tõhusust. Nende seoste selgitamiseks ja võimalike õppemetoodiliste lahenduste leidmiseks valmistati Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste (KVÜÕA) taktika õppe-
tooli sõjaväepedagoogika õppesuunas ette katse. Järgnevalt tutvustatakse selle katse eesmärke, metoodikat ja läbiviimist.

6. Eelnevalt kogutud andmed

Vaadeldava õpikatsse väljatöötamisele eelnesid KVÜÕA kadettidega tehtud katsed, mida on kasutatud nüüd juba käimasoleva uurimistöökavandamisel. Need katsed käsitlesid mõtlemise heterogeensuse, mõistetüüpide eelistuse ja erialase sooritusvõime seost. Järgnevalt on esitatud neist lühiülevaade.

Algajate ja ekspertide uurimine osutas sellele, et informatsiooni-rikaste ja suure elementide interaktiivsusega ülesannete korral on edukuse seisukohalt oluline spetsiifilise informatsiooni organiseerimise viis. Samas on uurimused näidanud, et uudes valdkonnas ei kasuta õppijad sageli optimaalseid organiseerimisviise, kuigi nad võivad seda oletuslikult teistes valdkondades teha. Dufresne leidis, et osa algajatest eelistab kasutada ilma õppetöös toimuva suunamiseta ekspertidele sarnast informatsiooni liigitamist, lähtudes alusprintsipi valikust. Need isikud osutasid edasise katse jooksul keskmiselt teistest edukamateks ülesannete lahendajateks (Dufresne *et al.* 1992). Samas ei ole tehtud katses (ega ka teistes eelnevalt viidatud õpikatsetes) otseselt vaadeldud inimeste psüühilisi võimeid, mis aitaksid selgitada teatud informatsiooni organiseerimise viisi ilmnemist.

Dufresne poolt viidatud nähtus kirjeldab mõtlemise heterogeensust. Võib oletada, et katseisikutel (osal katseisikutest) oli eksperte iseloomustav informatsiooni organiseerimise viis ja osa katseisikutest rakendas seda uudes olukorras. Siinkohal tekib küsimus, kas inimene eelistab sama mõistetüübi kasutamist erinevates tegevusvaldkondades.

Probleemi selgitamiseks viidi 2003. a kevadel Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes teise aasta kadettide seas ($n = 29$) läbi mõistetüübi määramise test (vt Toomela 2002). Test käsitles kolme tüüpi ülesandeid. Esimeses osas tuli katseisikutel defineerida üheksa üldlevinud mõistet (nt *kool*, *keskkonnakaitse*) ja üheksa erialamõistet (nt *positsioon*, *vasturünnak*). Testi teises osas olid ülesanded, kus tuli selgitada kahe mõiste seost (nt *Mille poolest on sarnased kirjutusmasin ja sulepea?*, *Mille poolest on sarnased granaadiheitja ja automaat?*). Kolmandas testi osas olid ülesanded, kus vastaja pidi valima kolmest esitatud sõnast kaks ja selgitama nende vahelist seost. Ka teine ja kolmas testi osa koosnesid mõlemad üheksast üldtuntud mõistetel ja üheksast erialamõistetel põhinevast ülesandest. Testi hindamisel tehti kindlaks nii üldlevinud mõistete kui ka erialamõistete juhtumite arv, mille puhul vastaja eelistas kasutada hierarhilist ja abstraktset tähenduse moodustamist (s.t esitas definitsiooni või seose, tuginedes kõrgema kategooria mõistele).

Tulemused osutasid sellele, et kõik testis osalejad olid võimelised kasutama abstraktseid tähendusi (vähemalt 8 ülesande korral nii üldlevinud mõistete kui ka erialamõistete puhul). Erinevates valdkondades oli hierarhilise struktuuriga mõistete eelistamise ulatuse korrelatsioon positiivne, kuid ainult mõõdukas ($r = ,43$ $p = ,021$). See tulemus toetab mõtlemise heterogeensuse teooriat, viidates sellele, et kuigi inimene võib kasutada ühte mõistetüüpi, ei tee ta seda ühtviisi erinevates tegevusvaldkondades. Pedagoogilises mõttes tähtsustub selles kontekstis küsimus, kuidas saab soodustada teatud mõistetüübi kasutuselevõttu uudes (õpitavas) valdkonnas.

Mart Sirel käsitles oma KVÜÕA-s kaitstud lõputöös ühe alateemana taktikaliste eelteadmiste seotust taktikaliste probleemülesannete lahendamisega. Selleks viis ta 2003. a sügisel teise aasta kadettide seas ($n = 20$) läbi nende eelnevatele taktikaõpingutele vastava ainetesti ja kaks taktikalist probleemülesannet. Esimene probleemülesanne oli sarnane ülesannetega, mida kadetid olid lahendanud eelnevas õppetöös. Teine ülesanne

oli püstitatud uudsel, kuid seda oli samas võimalik õpitu põhjal lahendada (Sirel 2003). Kuna sama uuritavate grupp oli eelnevalt osalenud mõistetüüpide määramise testis, oli võimalik võrrelda selle testi tulemusi ja Sireli katses kasutatud probleemülesannete lahendamise tulemusi.

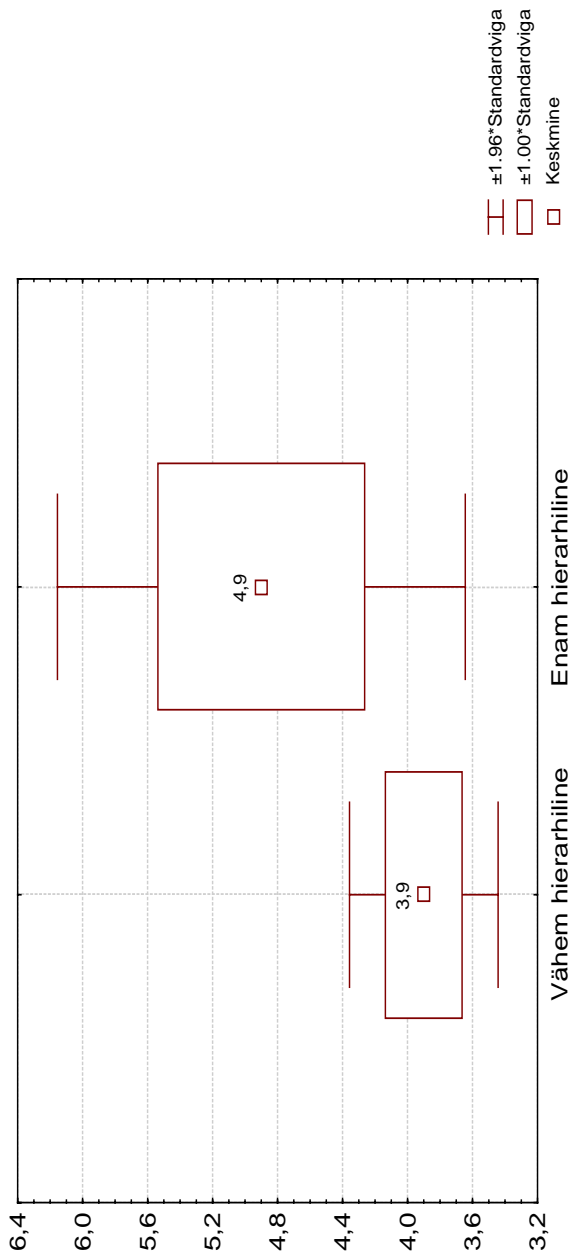
Võrdluses järjestati juhtumid vastavalt mõistete tähenduse hierarhilise organiseerimise eelistamise sagedusele ning jagati selle põhjal kahte alagruppi — vähem ja enam hierarhilist organiseerimist eelistavateks. Võrdlus osutas sellele, et nii üldlevinud mõistete kui ka sõjaväeliste mõistete organiseerimise viisi eelistuse alusel toimunud alagruppide eristamisel olid enam mõistete hierarhilist organiseerimist kasutavad isikud saavutanud keskmisest paremaid tulemusi. Keskmiste erinevused ei osutunud statistiliselt küllalt oluliseks. Keskmiste tulemuste suurim vahe ilmnis uudse probleemülesande tulemuste keskmiste osas siis, kui võrreldi alagruppe, mis olid moodustatud sõjaväeliste mõistete puhul hierarhilise tähenduse organiseerimise kasutamise ulatusest (vt graafik 1). See on huvipakkuv nähtus, sest tüüpülesande lahendamisel oli vastajatel otseselt võimalik tugineda varasemale kogemusele, uudse ülesande lahendamiseks oli vaja õpitud uudsel viisil rakendada.

Ülaltoodu osutab sellele, et mõistetüübi eelistamine on pigem valdkonnaspetsiifiline. Samuti viitab Sireli poolt kogutud andmete kõrvutamine mõistetüübi eelistamise testiga sellele, et antud valdkonnas arengulises järjestuses kõrgema taseme mõistetüübi eelistamine võib seonduda eduga sama ala probleemide lahendamisel. Siiski ei luba senised tulemused teha selles küsimuses usaldusväärseid järeldusi.

7. Probleemipüstitus ja hüpotees

Lähtudes ülaltoodust, on püstitatud ka uurimistöö probleem. Eesmärk on uurida, kuidas psüühilised võimed (mõistetüübi eelistamine ja töömälu maht) mõjutavad informatsiooni organiseerimise viisi probleemide lahendamisel ning millistes tingimustes saab informatsiooni organiseerimise viisi muuta. Tutvustatava õpikatses puhul on vaatluse all probleemi esimene osa — kas ja kuidas on seotud mõistetüüpide eelistamine ja töömälu omadused probleemide lahendamise viisi ja edukusega.

Graafik 1 - Sõjaväeliste mõistete hieraahilise organiseerimise eelistus ja uudse taktika probleemülesande lahendamise tulemused (ülesande tulemuste keskmiste võrdlus)

Kultuurilis-ajaloolise koolkonna mõistetüüpide arenguteooriast tuleb uurimuse hüpotees. See väidab, et ekspertidele omane informatsiooni organiseerimise viis, mis võimaldab neil erialaste probleemide lahendamisel olla edukam, tugineb nende poolt eelistatavale mõistetüübile, mida võib määratleda kui Toomela poolt kirjeldatud “hierarhiliste süsteemidena defineeritud kategooriaid”. Algajate vähem tõhus informatsiooni töötlemine on sama hüpoteesi alusel seotud arenguliselt varasemate mõistetüüpide eelistamisega uudses olukorras.

Hüpotees leiaks kinnitust juhul, kui isikud, kes eelistavad suhteliselt suuremas ulatuses kasutada hierarhilist informatsiooni organiseerimist, osutuksid tõhusamateks uudse valdkonna probleemide lahendajateks kui väiksemas ulatuses sama tüüpi mõtlemist eelistavad isikud. Eraldi käsitletava alakomponendina tuleks vaadelda ühes valdkonnas eelistatud mõistetüübi ülekandmist teise, s.t uudsesse valdkonda, kus seda eelnevalt ei kasutatud.

Täiendava aspektina on käesoleva uurimuse juures oluline vaadelda osalejate töömälu erinevusi. Eelnevalt on esitatud oletus, et väiksema töömälu mahuga isikutel on suhteliselt raskem toime tulla kõrge interaktiivsusega ülesannetega — seda eriti juhul, kui nad kalduvad töötleva ülesande informatsiooni ilma seda seostamata ning kasutavad algajatele omast eesmärgile suunatud põhjuse-tagajärje seoste ahela moodustamise strateegiat.

8. Meetodid

Esitatud hüpotees kontrollimiseks saab läbi viia katsete seeria, mille käigus:

- 1) määratletakse mõistetüübid, mida katses osalejad eelistavad;
- 2) määratletakse mõistetüübid, mida katses osalejad eelistavad õpetatava valdkonna infole tähenduse andmisel;
- 3) mõõdetakse katses osalejate töömälu omadusi;
- 4) määratletakse mõistetüüpide eelistuse seotus informatsiooni organiseerimise viisiga;

- 5) selgitatakse eelnevalt määratletud mõistetüübi eelistuse ja töömälu mahu mõju antud valdkonnas probleemi lahendamise tulemuslikkusele.

Üldise ja valdkonnaspetsiifilise mõistetüübi eelistuse määramisel on sobivaks eeskujuks mõistetüübi määramise test, mida on kasutanud Aaro Toomela isikuomaduste ja mõistetüüpide seoste uurimisel (Toomela, 2002; vt ptk 6). Test võimaldab eristada hierarhiliste süsteemidena defineeritud kategooriate eelistamise teiste mõistetüüpide eelistamisest. Käesolevas uurimuses on vaja seda testi täiendada ülesannetega, mis sisaldaksid mõisteid järgnevalt õpitava materjali kohta. Nii on võimalik vaadelda nende mõistete tähenduse moodustamist, mida katseisikud kasutavad selliste ülesannete lahendamisel, mille alusel määratletakse nende tegevuse tulemuslikkus.

Töömälu omaduste mõõtmiseks on mitmeid võimalusi. Klassikaline viis töömälu mõõta on mälu mahu e mälu ulatuse (*memory span*) testide abil, kus inimestel tuleb õiges järjekorras korrata esitatud sõnajadasi (vt Hich ja Towse 1995).

Mõistetüübi ja informatsiooni organiseerimise viisi seose selgitamiseks saab katseisikutelt probleemülesannete lahendamise ajal või selle järel koguda informatsiooni, kuidas (millises järjestuses ja millest lähtuvalt) nad ülesannet lahendavad.

Eelistatud mõistetüübi ja/või informatsiooni organiseerimise viisi ja õppimise edukuse seose uurimiseks on vaja läbi viia õpikatse. Õpikatse koosneb kahest osast: (1) ülesannete lahendamiseks vajalike eelteadmiste — mõistete ja reeglite — õppimine; (2) ülesannete lahendamise harjutamine ja saavutatud tulemuste testimine. Õpikatse korraldamisel on oluline koguda informatsiooni osalejate varasemate sama valdkonna kogemuste (sh õpingute) kohta.

9. Protseduurid

Järgnevalt on vaatluse all 2003. a novembris KVÜÕA-s korraldatud katse ülesehitus ja läbiviimine.

9.1. Õpikatsse ettevalmistamine ja läbiviimine

Õpikatsse sisuks valiti jao tuleplaani (tuleskeemi) koostamine ning sellega seotud teadmised ja reeglid. Teema valiku põhjuseks oli taotlus värvata katses osalejateks isikuid, kelle varasemad kogemused nimetatud valdkonnas on suhteliselt piiratud ja nõnda paremini kirjeldatavad. Teema võimaldas koostada ka suhteliselt selgelt piiritletud sisuga õppematerjali. Tuleplaani koostamise ülesannet on katses vaadeldud probleemina, mida saab lahendada, tuginedes kindlale hulgal informatsioonile ja reeglitele, mis peavad olema eelnevalt omandatud.

Õpikatsse ettevalmistamisel oli eesmärgiks vähendada õpetaja ja õpilaste suhetest tulenevat mõju saavutatavatele õpitulemustele. Selleks esitati kogu õpitav informatsioon arvutipõhise õpikeskkonnana. See õpikeskkond on sisuliselt andmebaas, mis võimaldab kasutajal pöörduda erinevaid reegleid kirjeldavate alateemade juurde (nt *jao relvastus, tankitõrjegranaadiheitja paigutamine, tuleala*).

Õpitu harjutamiseks kasutati ülesandekogumikke, mis sisaldasid kokku 28 ülesannet, mille lahendamisel tuli rakendada õpikeskkonnas esitatud reegleid ja andmeid. Õpikeskkonna alateemade juurde olid lisatud viited vastavatele harjutusülesannetele. Samuti olid harjutusülesannete juures viited õpikeskkonna teemadele, mille põhjal vastuseid kontrollida. Harjutusülesanded ja õppematerjal ei käsitlenud juhiseid jao tuleplaani koostamiseks, vaid ainult andmeid ja reegleid, mida on vaja sellise ülesande täitmisel kasutada. Materjal ei sisaldanud valmis tuleplaani näidist. Enne ja pärast õppematerjaliga ning ülesannetega töötamist lahendasid osalejad ettenähtud aja jooksul tuleplaani koostamise ülesande. Õpikatsse viimases osas lahendasid õpilased veel kaks tuleplaani koostamise ülesannet, kasutades sealjuures ülesande lahendamise etappide järjestust kirjeldavat juhendit. Seejärel lahendati ilma ajapiiranguta ja ilma abimaterjalideta üks tuleplaani koostamise ülesanne, millele tuli lisada ka koostatud tuleplaani kirjalik selgitus, kasutatud reeglite või põhimõtete loend ning ülesande lahenduskäigu kirjeldus.

Õppematerjali ja ülesannete esitus oli sihilikult kujundatud selliselt, et õppijatel tuleks iseseisvalt luua erinevate esitatud reeglite ja informatsiooni struktuur, mis võimaldaks jõuda soovitud lahenduseni (tuleplaani koostamine). Taoline õppetöö ülesehitus peaks looma eelised (1)

isikutele, kes suudavad efektiivsemalt informatsiooni organiseerida ja (2) isikutele, kellel on olemas varasemad sarnase ülesande lahendamise kogemused.

Õpikeskkonnas töötamiseks oli aega kokku kaheksa tundi, mis jagunes neljaks eraldi osaks. Iga osa lahendamiseks oli aega kaks tundi. Õppimine toimus kahe nädala vältel. Katse viidi läbi KVÜÕA arvuti-klassis.

9.2. Psüühiliste võimete ja nende mõju mõõtmine

Enne õppetöö algust koguti katseisikutelt ankeedi abil andmed nende hariduse ja varasema sõjaväelise väljaõppe kohta. Enne ja pärast õppetööd mõõdeti osalejate töömälu mahtu ja eelistatud mõistetüüpi. Töömälu omadusi mõõdeti mälu ulatuse testiga, mis koosnes neljast 16-sõnalisest ülesandest. Kaks ülesannet oli koostatud tavaelus levinud sõnadest ja kaks ülesannet sõjaväelistest terminitest, mis on kasutusel ka õpikeskkonnas esitatud materjalides. Katseisikutele kuvati iga ülesande puhul järjestikku erinevad sõnad. Pärast sõnajada esituse lõppu kirjutasiid vastajad ilma ajapiiranguta kõik meeldejäanud sõnad üles.

Mõistetüübi eelistus määrati testiga, mis koosnes nii üldlevinud sõnadel kui ka sõjaväelistel mõistetel põhinevatest ülesannetest (vt ptk 6). Sõjaväelised terminid valiti õpikeskkonna mõistete hulgast. Ajapiirangu tõttu säilitati kasutatavas testis üldlevinud mõistetega ülesannete hulk (kokku 18 ülesannet) ja vähendati sõjaväeliste terminitega seotud ülesannete arvu (kokku 9 ülesannet).

Lisaks hindasid osalejad iga kohtumise lõpul õppetöö raskust ja huvitavust viiepallisel Likerti skaalal.

9.3. Katses osalejad

Õpikatses sisu võimaldab kasutada katseisikutena inimesi, kellel on vähene sõjaväeline väljaõpe. Oluline on sõduri baasteadmiste olemasolu. See võimaldab kaasata suuremat hulka erinevate omadustega isikuid, kes ei pea katses osalemise ajal olema otseselt kaitsejõududega seotud (nt

reservväelased). Katse eesmärk on selgitada võimalikku seost mõistetüübi eelistuse, probleemi lahendamisel kasutatava info organiseerimise viisi ja lahenduse tulemuslikkuse vahel. Selle ning ka katse ajamahukuse tõttu oli eesmärgiks kaasata katsesse küllaldasel määral isikuid, et piisavalt usaldusväärselt osutada nimetatud seose olemasolule või puudumisele.

Esimeses katseisikute grupis osalenud 10 isikut (2 naist ja 8 meest) värvati Kaitseliidu Tartu Malevast. Kõigil osalejatel oli läbitud sõduri väljaõpe, üks osaleja oli läbinud ka jaoulema kursused. Osalejate vanus oli vahemikus 19–33 aastat. Kahel osalejal oli põhi- ja kahel keskharidus, neli isikut olid üliõpilased ja kaks olid omandanud kõrghariduse.

Järgnevalt on kavas moodustada veel kaks vähemalt sama suurt rühma. Rühmade moodustamisele seab piirangud kasutatava arvutiklassi töökohtade arv. Katseisikuid värvatakse esialgu endiselt Kaitseliidu liikmete hulgast. Katseisikute värbamine Kaitseliidust võimaldab kaasata erineva haridus- ja erialataustaga isikuid. Samuti on teiste kaitsejõudude struktuuridega võrreldes lihtsam kaasata erinevast soost osalejaid. Katseisikute värbamisel on kriteeriumiks vähemalt sõduri väljaõppe olemasolu.

9.4. Tulemuste analüüs

Tulemuste analüüsil eristatakse katseisikud vaadeldavate tunnuste järgi alagruppideks (väiksema mälu ulatusega ja suurema mälu ulatusega, vähem mõiste tähenduse hierarhilist organiseerimist eelistav ja enam hierarhilist organiseerimist eelistav) ja võrreldakse nende alagruppide poolt probleemülesande lahendamisel saavutatud tulemuste keskmisi. Samuti on vaatluse all muutujatevahelised korrelatiivsed seosed. Probleemülesande lahendamise tulemusena käsitletakse lahenduses korrektselt kasutatud reeglite ja andmete hulka, mis vastavad kasutatud õppematerjalile. Reeglite loendamisel tuginetakse graafilisele tule-plaanile (nt *relvade omadustest lähtuv tule kasutamise ulatus, tankitõrjerelvade paigutamine suhtes tõenäolise sihtmärgi liikumis-suunaga*) ja sellele lisatud kirjalikele selgitustele.

Ülesande lahendamisel kasutatava informatsiooni organiseerimise viisi ja sõjaliste mõistete tähenduse moodustamise seose kirjeldamiseks järjestatakse vaadeldavad juhtumid esmalt vastavalt sõjaväeliste mõistete

tähenduse hierarhilise organiseerimise sagedusele. Seejärel selgitatakse, millised erinevused esinevad katseisikute poolt tuleplaaniga koostatud selgitustes, ülesande lahendamise käigu ja lahenduse väljatöötamisel kasutatud reeglite ja põhimõtete kirjeldustes. Oluline on siinkohal küsimus, kas ilmneb süstemaatilisi erinevusi vähem hierarhiliselt organiseeritud ja rohkem hierarhiliselt organiseeritud mõistete tähendust kasutavate isikute vahel.

10. Esialgsed tulemused

Kuna kirjeldatav õpikats on viidud läbi ainult ühele kümnest isikust koosnevale grupile, ei ole senised tulemused statistiliselt olulised. Siiski võib välja tuua mõned huvipakkuvad seosed, mis julgustavad uurimistööd jätkama.

Esmalt on vaatluse all mõistetüübi ja mälu mahu eeltestimise tulemuste seosed õpikats lõpus lahendatud probleemülesande tulemustega. Sõjaväeliste ja üldlevinud mõistete hierarhilise organiseerimise sageduse paremusjärjestuse alusel moodustati kaks alagruppi: enam hierarhilist ja vähem hierarhilist organiseerimist eelistavad isikud. Võrdlusel probleemülesande tulemustega selgus, et keskmisest paremaid tulemusi saavutasid eeltestimisel enam mõistete tähenduse hierarhilist organiseerimist kasutanud isikud ($x_1=41,8$; $x_2=44,4$) (vt graafik 2). Töömälu mahu testi alalesannete lahendamisel saavutatud parimate tulemuste järjestuse alusel moodustatud alagruppide puhul oli keskmiste erinevus väiksem ($x_1=42,8$; $x_2=43,4$). Siiski ületas suurema mälu ulatusega isikute keskmine tulemus väiksema mälu ulatusega isikute keskmist probleemülesande lahendamise tulemust. Need keskmiste erinevused võivad viidata sellele, et mõistetüübi eelistus seondub probleemide lahendamise edukusega.

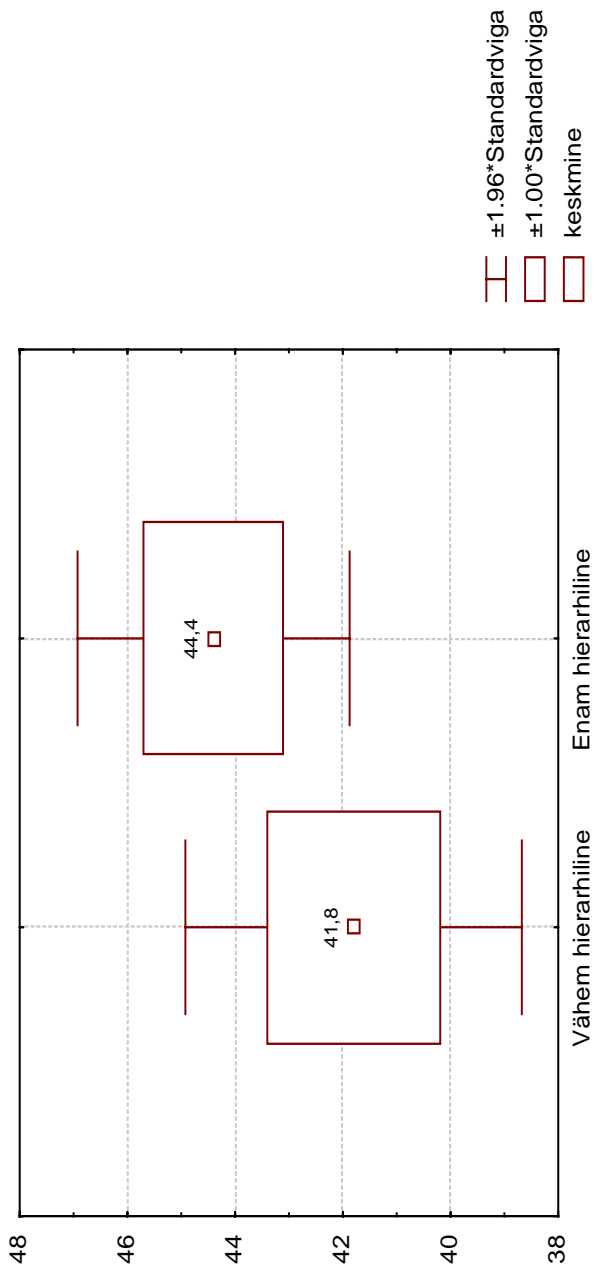
Uurimuse aluseks olevad teoreetilised käsitlused toovad esile nii informatsiooni töötlemise viisi kui ka mälu võimekuse valdkonna-spetsiifilisuse. Seetõttu on analüüsitud ka erinevas valdkonnas informatsiooni organiseerimise eelistuse ja probleemi lahenduse edukuse vahekorda. Eristades võrreldavad alagrupid vastavalt üldlevinud mõistete puhul eelistatud info organiseerimise viisist, selgus, et eeltestimisel saadud tulemuste põhjal on edukamad need isikud, kes kasutasid enam hierarhi-

liselt organiseeritud tähenduse moodustamist ($x_1=42,75$ $x_2=44,5$). Järeldamise andmete põhjal tehtud jaotuse korral olid mõlema grupi keskmised võrdsed. Sõjaväeliste mõistete tähenduse organiseerimise viisi põhjal moodustatud alagruppide puhul ilmnis vastupidine nähtus: mõistetüübi eeltestimise alusel moodustatud alagruppide tulemuste keskmised olid võrdsed ($x=43,5$), kuid järeldamise puhul saavutasid enam hierarhilist info organiseerimist eelistavad isikud keskmisest paremaid tulemusi. Kirjeldatud seosed võivad viidata sellele, et õppimise käigus toimus enam eelistatud mõistetüübi ülekanne vastavasse (sõjaväelisesse) valdkonda (vt graafik 3 ja 4). Samuti võib teha oletuse, et antud valdkonnas sagedasem mõistete tähenduse hierarhiline organiseerimine seondub suurema edu saavutamiselega sama valdkonna probleemide lahendamisel.

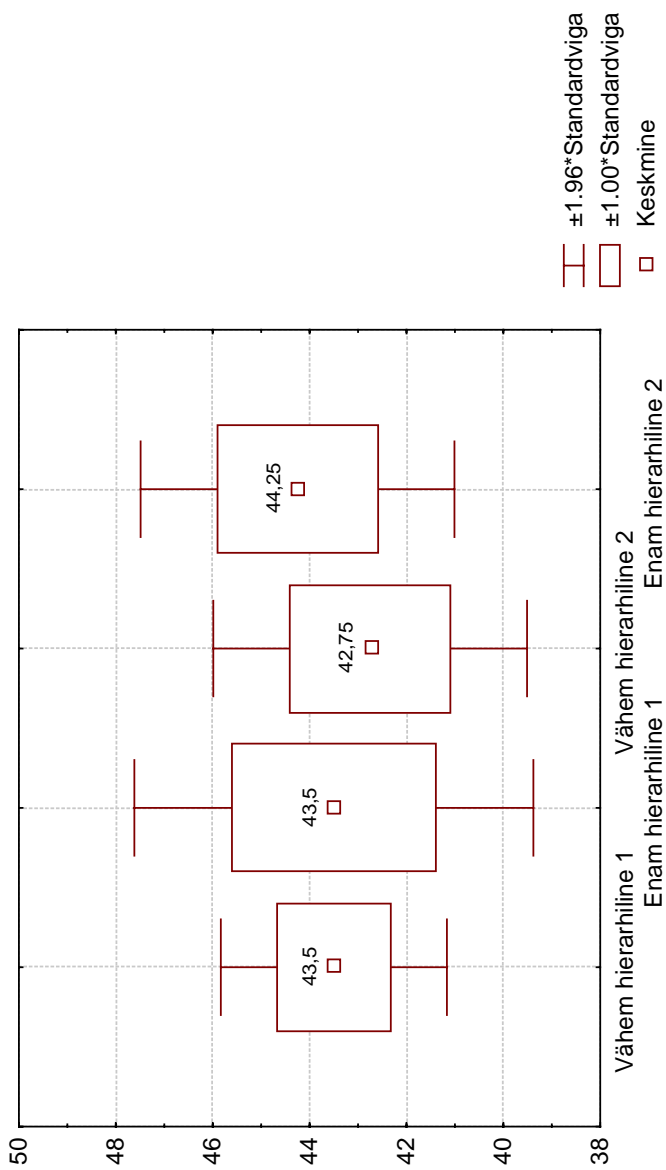
Kognitiivse koormuse teooria väidab, et suurema töömahtu mahuga isikutel on paremad võimalused olla probleemide lahendamisel edukad. Ekspertsusuuringud osutavad sellele, et mälu kasutamise tõhusus on valdkonnaspetsiifiline. Eelnevalt toodi välja, et kõigi mälu ulatuse testi alaülesannete osas saavutatud parimad tulemused ei vasta hästi erinevustele probleemülesande lahendamise edukuses. Vaadeldes eraldi sõjaväeliste terminite põhjal koostatud mälu testi ülesannete tulemusi ja tuleplaani koostamisel saavutatud tulemusi, selgus, et nii eel- kui ka järeldamise puhul ilmnis erinevus väiksema ja suurema mälu ulatusega isikute vahel viimaste kasuks (vt graafik 5).

Vaadeldes muutujatevahelisi seoseid eeltestimise põhjal, võib näha, et kõige tugevamalt on tuleplaani koostamisel saavutatud tulemusega seotud üldlevinud mõistete hierarhiliselt organiseeritud tähenduse kasutamise sagedus ($r = ,4$). Sõjaväeliste mõistete hierarhilise organiseerimise sageduse ja lahendatud probleemülesande tulemuste vahel seos sisuliselt puudus ($r = 0,11$). Nõrk seos ilmnis ka üld- ja sõjaväeliste mõistetele tähenduse omistamise ülesannete endi vahel ($r = ,27$). Kõrvutades üldlevinud mõiste põhjal koostatud ülesannete tulemusi õppetöö järel läbiviidud sõjaväeliste mõistete testiga, ilmneb aga tugevam seos ($r = ,74$ $p = ,023$). Samuti olid järeldamise tulemused tugevamalt seotud tuleplaani koostamise ülesande tulemustega ($r = ,37$). Need seosed võivad jällegi viidata sellele, et õppimisel kalduetakse kasutama eelnevalt eelistatud mõistetüüpi.

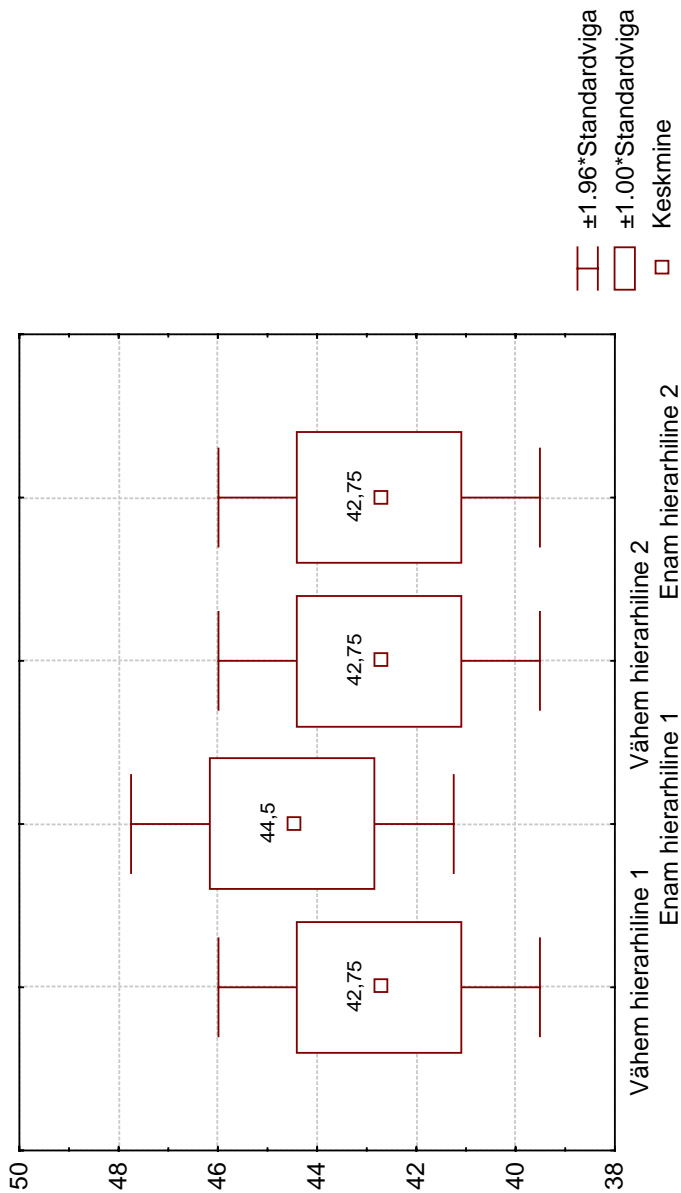
Graafik 2 - Mõistete hierarhiise organiseerimise eelistus ja tulemuste keskmised (sõjaväeliste ja tuntud mõistetega ülesannete põhjal)

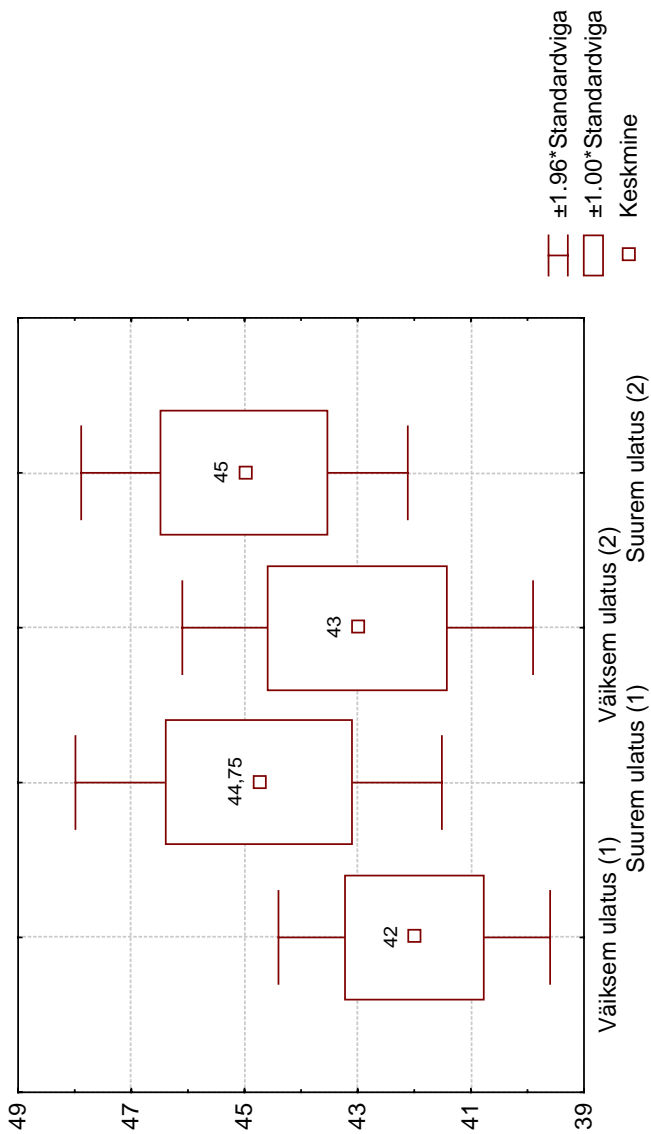
Graafik 3 - Ülesande tulemuste keskmised ja sõjaväeliste mõistete hierarhiilise organiseerimise eelistus eel- (1) ja järeltestimisel (2)

Graafik 4 - Ülesande tulemuste keskmised ja tuntud sõnade tähenduse hierarhilise organiseerimise eelistus eel- (1) ja järeltestimisel (2)

Graafik 5 - Ülesande tulemuste keskmised ja töömälu ulatus eel- (1) ja järeltestimisel (2)

Töömälu omaduste osas saab välja tuua mõõduka positiivse seose tuleplaani koostamisel saavutatud tulemuste ja sõjaväeliste terminite meenutamise edukuse vahel (eeltestimisel $r = ,39$; järeltestimisel $r = ,48$). Selline seos on kooskõlas uurimustega, mis on näidanud, et töömälu tõhusam kasutamine mingis valdkonnas on seotud samas valdkonnas edukama probleemide lahendamisega.

Osalejatel lasti õppetöö käigus hinnata subjektiivset õppetöö raskust. Analüüsis vaadeldi töömälu mahu ja mõistetüübi eelistuse seotust esitatud hinnangutega. Kõige tugevam seos ilmnes õppetöö raskusele antud hinnangute ja eeltestimisel määratud sõjaväeliste mõistete tähenduse hierarhilise organiseerimise sageduse vahel ($r = - ,67$). Need, kes kasutasid enam hierarhilise tähenduse moodustamist, hindasid hiljem õppetööd kergemaks ja vastupidi. Mälu ulatuse puhul oli seos samasuunaline, kuid nõrgem ($r = - ,44$). Õppetöö raskusele antud keskmiste hinnangute seos tuleplaani koostamise ülesande tulemustega oli mõõdukas ($r = - ,32$).

Esitatud tulemused viitavad sellele, et nii töömälu efektiivsem kasutamine kui ka mõistete tähenduse moodustamisel sagedasem hierarhilise struktuuri kasutamine võivad olla seotud probleemide lahendamise edukusega. Ühtlasi võib tulemuste põhjal oletada nii töömälu mahu kui ka mõistetüübi eelistamise seotust konkreetse tegevusvaldkonnaga. Töömälu mahtu puudutavas osas on tulemused kooskõlas kognitiivse koormuse teooria pooldajate arvamusega, et mälu maht on oluline faktor infomahukate ja kõrge interaktiivsusega ülesannete lahendamise edu seisukohalt. Käesoleva uurimuse puhul on oluline see, et ilmnes ka positiivne seos sõjaväeliste mõistete tähenduse organiseerimise viisi ja sama valdkonna probleemülesande lahendamise tulemuste vahel. Kuigi seos ei ole kogutud andmete vähesuse tõttu oluline, osutab ta vajadusele uurimistööd jätkata.

Eelnevalt esitatud teoreetiline käsitlus ei seosta arenguliselt hilisemate mõistetüüpide kasutamise eelistamist otseselt parema probleemilahendamise võimekusega, vaid tõhusama informatsiooni organiseerimise viisiga. See omakorda soodustab paremate tulemuste saavutamist. Mõistetüübi eelistuse mõju peaks esmalt väljenduma viisis, kuidas antud valdkonnas teatud mõistetüüpi kasutada eelistavad isikud organiseerivad samas valdkonnas probleemide lahendamisel informatsiooni — struktureerivad probleemiga seotud andmeid ja reegleid. Järgnevalt on vaatluse all

katseisikute mõistetüübi eelistuse ja nende poolt kasutatud informatsiooni organiseerimise viisi seosed.

Viimase ülesande lahendamisel kirjutasid katses osalejad tuleplaani lisaselgituse ning vastasid kahele küsimusele, millega koguti informatsiooni (1) esitatud lahenduse aluseks olevate põhimõtete ja reeglite kohta ning (2) ülesande lahendamisel kasutatud toimingute järjestuse kohta. Lähtuvalt järeltestimise käigus määratletud sõjaväeliste mõistetele hierarhilise ja abstraktse tähenduse omistamise sagedusest järjestati katseisikud ning analüüsiti kolme kõige väiksema skoori ja kolme kõige suurema skooriga isikute vastuseid. Alljärgnevalt on esitatud nende gruppide vastustes ilmnenud erinevused.

• **Tuleplaani koostamisel järgitud põhimõtted ja reeglid.** Vähem mõistete hierarhilist tähenduse organiseerimist kasutanud isikute puhul kirjeldavad vastused pigem konkreetseid ja pigem detailseid reegleid, nt: *Et granaadiheitja saaks võimalusel lasta küljelt 90° nurga all...; Võtsin arvesse õpitud reegleid, nt laskesektorite ristamist; Mida suurema tulevõimsusega relv, seda tähtsamale kohale.*

Enam hierarhilist tähenduse moodustamist kasutanud isikute vastuste puhul võis täheldada osutamist üldisematele reeglitele (nt: *...tekitada vastasele enne tulekontakti võimalikult suuri kaotusi*) või ka reeglite gruppidele (nt: *TT ja KP optimaalne laskenurk vastase suhtes,..., miiniväljade ja miinide paigutamise põhimõtted*).

• **Probleemi lahendamise järjestus.** Mõlema grupi vastajad kasutasid tuleplaani koostamisel üldjoontes sama tegevuste järjestust, mida nägi ette eelneval harjutamisel abimaterjalina kasutatud juhis. Selle juhendi järgi tuli esmalt määratleda üldised tegevuse tingimused (enda ülesande, vastase tegevuse ja maastiku analüüs), seejärel üldised vastase mõjutamiseks kasutatavad lahendused (tuleavamise, koondtule, lisatõkete jms planeerimine) ning viimasena eelnevast lähtuvalt iga jaoliikme tegevus. Kahel juhul kolmest osutasid vähem hierarhilist tähenduse organiseerimist kasutanud isikute vastused sellele, et nad lahendasid ülesannet järjestikuliselt alaülesannete täitmise teel. Kaks sõjaväeliste mõistete puhul enam hierarhilist tähenduse moodustamist kasutanud isikut kirjeldasid tegelikule ülesande lahendamisele eelnenud analüüsi, mille käigus ühel juhul toodi välja *tegevusplaani väljamõtlemine* ja teisel juhul vastase tegevusvariantide võrdlusel ja rühmaülema käsu analüüsil põhinev *jao*

üldiste tingimuste määratlemine. Selline probleemi lahendamise strateegia esimene etapp võib olla vastavuses ekspertidele omase ülesande täitmisele eelneva analüüsi etapiga, mille käigus pööratakse tähelepanu alusandmete põhjal lahendamisel kasutatavate üldiste põhimõtete ja seoste määratlemisele (vt ptk 1).

- **Tuleplaanile lisatud selgitused.** Tuleplaanile lisatud selgituste puhul ilmnes kahe grupi vahel erinevus ennekõike oma plaani selgitamise orientatsioonis. Mõlemate vaadeldavate gruppide vastustes pööratakse tähelepanu sellele, kuidas oma jao relvastust ja tõkkeid kasutada ning missugune on nende mõju vastasele. Vähem hierarhilist organiseerimist kasutanud vastajate puhul on kahel juhul esile toodud plaani koostamise aluseks olevad detailsed reeglid (nt: *soomukite tulistamine küljelt, relvade laskesektorite ristamine*). Enam hierarhilist organiseerimist kasutanud grupi vastuste puhul saab välja tuua, et vastase tegevust ei käsitletud ainult liikumisena erinevatest suundadest jao tulealasse, vaid kirjeldati ka vastase erinevaid tegevusi, lähtudes lahingu käigust (kaks vastust kolmest).

Katseisikute vastuste analüüsis väljatoodu osutab sellele, et antud juhtumil sõjaväeliste mõistete puhul vähem hierarhilist tähenduse organiseerimist kasutanud isikud käsitlesid probleemiga seotud informatsiooni detailsemalt (killustatumalt) ja tuginesid ülesande lahendamisel pigem järjestikusele alaülesannete lahendamise strateegiale. Enam hierarhilise tähenduse organiseerimist kasutanud isikud rakendasid rohkem üldistatud reegleid ning kahel juhtumil kasutati lahenduskäigu esimese etapina kogu probleemi hõlmavat analüüsi. Need tunnused võivad oletuslikult viidata sellele, et teatud valdkonnas eelistatud mõistetüüp seostub algajatele või ekspertidele iseloomuliku probleemilahenduse strateegia kasutamisega.

Esialgssed katsetulemused viitavad sellele, et mõistete tähenduse moodustamise viis võib olla probleemide lahendamise edukuse seisukohalt oluline tegur. Samas viitavad esialgsed andmed vajadusele põhjalikumalt analüüsida, kuidas on seotud töömälu omadused ja mõistetüübi eelistamine. Kui edaspidi saadavad andmed kinnitavad eelnevalt esitatud tulemusi, muutub aktuaalseks küsimus, kuidas õppemethodiliselt soodustada tõhusamaid info töötlemise viise toetavate mõistetüüpide kasutuselevõttu uudses valdkonnas probleemide lahendamisel.

KOKKUVÕTE

Informatsioonimahukate ja kõrge interaktiivsusega ülesannete korral, mis eeldavad ka abstraktset töötlemist, on oluliseks eduka lahenduse saavutamise tingimuseks informatsiooni töötlemise viis. Käsitletav teema on sõjaväelises kontekstis oluline, sest selliste tunnustega probleemide lahendamine on väga tähtis lahingutegevuse juhtimisel.

Hüpoteetiliselt võiks seostada probleemide lahendamisel kasutatavad mõtlemisprotseduurid kasutatavate mõistetüüpidega. Selle seose olemasolu või puudumise selgitamiseks viiakse KVÜÕA taktika õppetoolis läbi õpikatsete seeriat. Siiani kogutud andmed tunduvad toetavat esialgset hüpoteesi. Esialgu kogutud andmete hulk ei ole aga piisav, et selles küsimuses usaldusväärseid järeldusi teha. Siiski kinnitas tehtud katse sellise uurimistöö vajadust ja mõttekust kaitsejõududes. 2004. aasta kevadtalvel jätkatakse kirjeldatud katseid. Juhul kui katsete tulemused kinnitavad püstitatud hüpoteesi, on põhjendatud uurimistöö jätkamine selleks, et selgitada õppemetoodilisi võimalusi mõistetüübi eelistuse kujundamiseks ja informatsiooni organiseerimise viisi arendamiseks.

Nooremleitnant **Aivar Ots**,

KVÜÕA taktika õppetooli sõjaväepedagoogika õppejõud

Kirjandus

- Anderson, J. R.; Bothell, D.; Byrne, M. D.; Lebiere, C. 2002.** An Integrated Theory of the Mind. — Psychological Review. In print.
- Anderson J. R.; Betz, J. 2001.** A Hybrid Model of categorization. — Psychological Bulletin and Review. Vol 8, No 4. December 2001. Lk 629–647.
- Anderson, J. R.; Schunn, C. D. 2000.** Implications of the ACT-R Learning Theory: No Magic Bullets. — Advances in Instructional Psychology. Vol 5. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Anderson, J. 1989.** A Rational Analyses of Human Memory. — Varieties of Memory and Consciousness. — Essays on Honour of Endel Tulving. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

- Case, R. 1995.** Capacity-Based Explanations of Working Memory Growth: A Brief History and Reevaluation. — *Memory Performance and Competencies, Issues in Growth and Development*, edited by F. E. Wenert, W. Schneider.
- Chi, M. T. H.; Glaser, R.; Rees, E. 1982.** Expertise in Problem Solving. — *Advances in the psychology of human intelligence*. Vol 1. Hillsdale, NJ: Erlbaum. Lk 7–75.
- Chi, M. T. H. 1978.** Knowledge Structures and Memory Development. — *Children's thinking: What develops?* Hillsdale, NJ: Erlbaum. Lk 73–96.
- Cohen, M. S.; Freeman, J. T.; Thompson, B. 1998.** Critical Thinking Skills and Tactical Decision Making: A Model and A Training Strategy. — *Decision-Making Under Stress: Implications for Training & Simulation*. Washington, DC: American Psychological Association Publications.
- Deitch, E. L. 2001.** Learning to Land: A Qualitative Examination of Pre-Flight and In-Flight Decision-Making Processes in Expert and Novice Aviators, dissertatsioon, <http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-12122001-183807/>
- Dufresne, R. J.; Gerace, W. J.; Hardiman, P. T.; Mestre, J. P. 1992.** Constraining Novices to Perform Expertlike Problem Analyses: Effects on Schema Acquisition. — *The Journal of The Learning Sciences*, 2 (3), 1992. Lk 307–331.
- Hitch, G. J.; Towse, J. N. 1995.** Working Memory: What Develops. — *Memory Performance and Competencies, Issues in Growth and Development*, edited by F. E. Wenert, W. Schneider. Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Lk 3–22.
- Jones, G.; Ritter, F. E.; Wood, D. 2000.** Using a Cognitive Architecture to Examine what Develops. — *Psychological Science*. Vol. 11, NO. 2, March 2000. Lk 93–100.
- Kalyuga, S.; Chandler, P.; Sweller, J. 2001.** Learner Experience and Efficiency of Instructional Guidance. — *Educational Psychology*, Mar 2001. Vol 21, Issue 1. Lk 5–9.
- Kikas, E. 2003.** Constructing knowledge beyond senses: Worlds too big and too small to see. — *Cultural guidance in the development of the human mind*. Westport, CT: Ablex Publishing. Lk 211–227.
- Luria, A. R. 1973.** *The Working Brain. An Introduction to Neuropsychology*, Penguin Books.
- Mayer, R. E. 1999.** Designing Instruction for Constructivist Learning. — *Instructional-Design Theories and Models. Volume II, A New Paradigm of Instructional Theory*. Lawrence Erlbaum Associates. Lk 141–159.

- Paas, F.; van Merriënboer, J. 1994.** Instrucional Control of Cognitive Load in The Training of Complex Cognitive Tasks. — Educational Psychology Review. Vol. 6, No. 4. Lk 251–371.
- Roediger, H. L.; Weldon, M. S.; Challis, B. H. 1989.** Explaining Dissociations Between Implicit and Explicit Measures of retention: A Processing Account. — Varieties of Memory and Conciousness. Essays on Hounour of Endel Tulving. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Sirel, M. 2003.** Testide kasutamine ohvitseride taktikaalaste teadmiste kontrollimisel. Lõputöö. Tartu Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.
- Toomela, A. 2002.** Relationship between personality structure, structure of word meaning, and cognitive ability: A study of cultural mechanism of personality — in print.
- Toomela, A. 2003.** Development of symbol meaning and the emergence of the semiotically mediated mind. — Cultural guidance in the development of the human mind. Westport, CT: Ablex Publishing. Lk 163–209
- Tulviste, P. 1984.** Mõtlemise muutumisest ajaloos. Tallinn: Valgus.
- Tuovinen, J. E.; Sweller, J. 1999.** A Comparison of Cognitive Load Associated With Discovery Learning and Worked Examples. — Journal of Educational Psychology. Vol 91, No 2. 1999. American Psychological Assotciation. Lk 334–341.
- Valsiner, J.; Van der Veer, R. 1991.** Understanding Vygotsky. A Quest for Synthesis. Basil Blackwell, Inc.

SÕJAGEOGRAAFIA AINE JA EESTIMAA SÕJAGEOGRAAFIA 1920. AASTATEL

KERSTI VENNIK

Sõjageograafia

Sõjageograafia uurimisobjektiks on maastiku ja sellel toimuva tegevuse mõju hindamine erinevatele sõjategevuse vormidele. Tegemist on kahe valdkonna — geograafia ja sõjateaduste — piirile jääva omaette teadusharuga. *Brassey's Encyclopedia Of Land Forces and Warfare* defineerib sõjageograafiat kui sõjateadust, mis tegeleb sõjalise operatsiooniala tunnusjoontega ning nende mõju hindamisega sõjalistele missioonidele ja üksuste tegevusele. Erinevate mõjude hindamisel rakendatakse seejuures geograafilisi analüüsimeetodeid ning analüüsitav ruumiüksus on piiritletud vastava sõjalise missiooniga.¹

Nagu selgub vastavat kirjandust analüüsidest, pole maailmas kuigi levinud sõjageograafia käsitlemine omaette tervikliku valdkonnana. John M. Collins toob oma raamatu eessõnas välja, et suhteliselt vähesed sõjakoolid ja väljaõppekeskused viivad läbi vastavanimelisi ja -alaseid kursusi. Nimelt — nii nagu Eesti kaitsejõududes, käsitletakse ka teistes riikides erinevate üksuste jaoks olulisi geograafilisi aspekte enamasti killustatult erinevate teiste kursuste raames. Samuti on olnud probleeme sõjageograafia kui omaette teadusharu aktsepteerimisega mittesõjaväelaste seas. Veel 1996. aastal diskuteerisid *Association of American Geo-*

¹ *Brassey's Encyclopaedia of Land Forces and Warfare*. Editor Col. Franklin D. Margiotta. Washington: Brassey's, 2000. Lk 434.

graphers’ liikmed oma iga-aastasel kohtumisel tormiliselt, enne kui lõpuks otsustasid luua sõjageograafiaga tegeleva erialagrupi.¹

Niisiis käsitletakse sõjageograafiat killustatult mitmetel erinevatel kursustel. Siiski võib neid käsitlusi rühmitada ning peamiste sõjageograafia rakendusharudena tuua välja järgmised neli.

1. Esiteks, taktikatasandil läbiviidavad kaardianalüüsid üldnimetusega “maastikuanalüüs”. Nende analüüsides käigus visualiseeritakse järgmised lahinguvälja aspektid: liikumistakistused, vaatlus- ja laskealad, vaatluse eest katet pakkuvad alad, relvade tule eest kaitset pakkuvad alad, liikumisteedkonnad. Maastikuanalüüs sõltub suuresti sõjalisest ülesandest ning maastikul tegutsevatest üksustest.
2. Teiseks, operatsioonitasandil analüüsitakse operatsiooniala ning kasutatavat sõjageograafia haru nimetatakse sõjateatri analüüsiks. Sellised analüüsid võrreldes eelmisega sõltuvad vähem konkreetsest sõjalisest ülesandest ning analüüsides läbiviimisel pööratakse suuremat tähelepanu inimesele ja inimtegevuse mõjule operatsioonialal.
3. Kolmandal, strateegiatasandil on uurimisobjektiks globaalne tase ning sõjageograafia haruks geopoliitika.
4. Omaette neljanda haruna tuuakse veel välja temaatiline sõjageograafia, mis jaguneb vastavalt uurimisobjektidele militaar-geoloogiaks, -kartograafiaks, -keskkonnauuringuteks jne.²

Sõjageograafia rakendusi kasutatakse universaalselt. See tähendab, et eri sõjageograafia harusid kasutab vastaval tasandil üksusi juhtiv ülem igas maailma punktis geograafiliste hinnangute tegemisel. Konkreetsest oma riigi territooriumil tegutsedes on selline terviklik käsitlus vajalik kõigist geograafilistest aspektidest. Selleks et oma territooriumil võimalikult edukalt tegutseda, peab iga ohvitser teadma riigi territooriumi omadusi ja iseärasusi, selle pakutavaid erinevaid taktikalisi ja strateegilisi võimalusi ning nende mõju sõjategevusele.

Peamine raskus maastiku ja selle erinevate komponentide sõjageograafilisel käsitlemisel seisneb selles, et eespool mainitud analüüsid sõltuvad palju üksustest ja üksuste omadustest ning neile määratud ülesandest.

¹ J. M. Collins. *Military Geography for Professionals and Public*. Washington: Brassey’s, 1998.

² Brassey’s *Encyclopaedia of Land Forces and Warfare*. Washington: Brassey’s, 2000. Lk 434–439.

Ehk sisuliselt: selleks et kirjeldada maastikku üldiselt ning selle omadusi võimalikult detailselt ja laiahaardeliselt, tuleb silmas pidada kõiki võimalikke sõjalisi tegevusi antud alal. Arvesse tuleb võtta vastase relvastust ja varustust, võimalikke eesmärke ning kasutatavat taktikat. Seega eeldab sõjageograafilise teema käsitus põhjalikke teadmisi üksustest ja nende tegevusest.

Eesti kaitsejõududes kasutatakse praegu maastiku analüüsimiseks põhiliselt erinevates mõõtkavades Eesti topograafilisi kaarte. Ohvitseri kaartidealane väljaõpe ja sellest lähtuv maastiku tundmine jaguneb tinglikult kaheks etapiks.

1. Väljaõppe esimene etapp toimub juba sõduri baaskursusel, kus antakse ülevaade, kuidas kasutada kaarti orienteerumisel ja maastikul liikumiseks, ning õpetatakse, kuidas tõlgendada kaardil kujutatavaid objekte. Samuti selgitatakse, kuidas teha mitmesuguseid mõõtmisi ning anda kaardi põhjal olukorra- hinnanguid. Selliseid kaardilugemise oskusi selgitavaid kursusi nimetatakse sõjatopograafiaks.
2. Väljaõppe teiseks etapiks on erinevad allüksuste ja üksuste juhtimise kursused, kus antakse muuhulgas üldised juhised maastiku analüüsimiseks nii oma kui ka vastase üksuste tegevuse hindamisel. Selliseid analüüsi nimetatakse maastikuanalüüsiks. Lisaks sellele käsitletakse lühidalt, kuidas analüüsida kaartide põhjal maastiku mõju erinevate relvaliikide väljaõppes. Kursuste eesmärgiks on selgitada ohvitseridele, kuidas hinnata kaartide põhjal maastiku mõju igasugusele sõjalisele tegevusele.

Hoolimata nendest erinevatest kursustest, on tänapäeval Eesti sõjaväelises väljaõppes maastikukäsitus väga piiratud. Autori arvates võib välja tuua mitmeid erinevaid puudusi. Esiteks õpetatakse tundides kaardilugemist vähe ja pinnapealselt, nii et maastiku mõju analüüs kujutab endast vaid väga üldist kaardi visuaalset hinnangut. Ohvitseri ei õpetata kaardil kujutatud objekte sügavamalt hindama ega ka mõistma loodusobjektide omavahelisi seoseid ning nende territoriaalseid erinevusi. Sellised olulised aspektid nagu ilmastiku ja inimtegevuse mõju vastutuselal jäävad tihti-peale üldse tagaplaanile.

Teiseks rõhutatakse läbiviidavate kursuste käigus sõltuvalt üksusest, nende spetsiifikast ja võimalikest ülesannetest väga erinevaid maastikuomadusi. Puudub aga ühtne maastiku aspektidele lähenemine ja nende

käsitlemine. Teatud määral on see ka põhjendatud — erinevatel üksustel ongi erinevad nõudmised maastikuanalüüsi detailsusele ja hinnatavatele aspektidele. See tähendab aga, et maastikke ja nende omaduste mõju ei käsitleta terviklikult ning allüksused saavad oma vastutusala kohta vaid piiratud koguse informatsiooni.

Kolmandaks on kaardianalüüs enamasti tõlgitud teiste riikide lahingumäärustikest ning eeskirjadest, mis tähendab, et silmas pole peetud Eesti maastikku ning selle iseärasuste mõju üksuste tegevusele. Eesti territooriumi püütakse analüüsida samadel põhimõtetel nagu muu maailma erinevate regioonide looduskeskkondi.

Seega puudub praeguses ohvitseride väljaõppes kursus, kus selgitatakse täpsemalt Eesti maastike omadusi, erinevate maastiku-komponentide omavahelist koosmõju ning maastiku mõju kaitsejõudude tegevusele. Puudu on sellisest käsitlusest, mis aitaks ohvitseril laiemas kontekstis mõista topograafilisel kaardil kujutatud maastikku ja üksikut objekti, määratleda Eesti territooriumi erinevate osade iseärasusi ning nende võimalikku mõju kogu lahingutegevusele või operatsioonialale. Ometi on kodumaise eestikeelse maateaduse sünni juures 1920. aastatel olnud tähtis roll mängida sõjaväelastel. Käesolevas artiklis tutvustatakse polkovnik Nikolai Reegi (1890–1942) panust Eesti geograafiateaduse ajalukku.

Eestimaine sõjageograafia

Eesti territooriumi kohta on ulatusliku sõjageograafilise käsitluse koostanud polkovnik Nikolai Reek 1921.–1923. aastal.³ Tegemist on loengukonspektiga “Eestimaa sõjageograafia” kõrgemate sõjaliste kursuste tarbeks. Sissejuhatuses määratleb autor sõjageograafia uurimisobjektina riigi territooriumi, selle rahvastiku ning kõik materiaalsed rikkused ja vahendid sellel territooriumil: “Riigi elava jõu, kui sõjaväe komplekteerimise kontingendi, rahva rikkuste, kui sõjapidamise materjalsete allikate, lõpuks, riigi territooriumi, kui sõjategevuse teatri, — uurimised

³ Rahvusraamatukogus säilitatava masinakirjalise konsepti sissejuhatus on dateeritud 13. septembriga 1921. a. Samas on tiitellehel kirje “Kindralstaabi kursustele sisse tulnud 18. apr. 1923” ning autor on kasutanud 1922. a ilmunud materjali (nt lk 106).

moodustavadki sõjageograafia aine”.⁴ Nimetatud uurimisobjekte tuleks N. Reegi arvates käsitleda kahes kontekstis: üldises ja erilises (strateegilises). Üldisemalt tuleks uurida riigi maa-ala “füüsilisi ja looduslikke” omadusi, andmeid rahvastiku kohta ning riigi ja rahva materiaalseid rikkusi, vaadeldes seejuures neid andmeid sõjalisest vaatepunktist. Sõjageograafia erilises ehk strateegilises osas oleks aga vaja kõiki nimetatud valdkondi analüüsida regioonide kaupa, kus regioonideks on operatsioonipiirkonnad.⁵

Nagu polkovnik Reek oma eessõnas märgib, oli loengukonspekti koostamise peamiseks põhjuseks kirjanduse puudus Eesti territooriumi sõjageograafiliseks käsitluseks, aga ka üldine andmete puudulikkus Eesti “kodutundmise” vallas.

Mõtted laiemast “kodutundmise” programmist olid küll liikunud juba vabariigieelses Eestis, kuid tõeline tegevus selles valdkonnas algas alles koos eestikeelse Tartu Ülikooli sünniga. 1920. aastal sai alguse kodu-uurimise toimkonna laiaulatuslikum andmete kogumine kodumaa ja rahva tundmaõppimiseks.⁶ Kogumiku “Tartumaa” ilmumisega 1925. aastal algas maakondlike koguteoste sarja avaldamine.⁷ N. Reegi poolt kokku pandud käsitlust võib pidada ka üheks esimeseks katseks vaadelda Eesti geograafiat üldistavalt.

Kuigi praeguseks on olukord meie “kodutundmise” osas tunduvalt paranenud — koostatud on palju erinevaid uurimusi Eesti maastike kirjeldamiseks ning pidevalt kogutakse andmeid nii rahvastiku seisukorra kui ka riigi materiaalsete vahendite kohta —, on endiselt puudus sellistest materjalidest ja teadmistest, et olemasolevaid andmeid ning kirjeldusi sõjalisest vaatepunktist hinnata. Sarnased käsitlused puuduvad ka ohvitseride eespool kirjeldatud maastikuhindamise väljaõppes. Peamiseks põhjuseks on siin ilmselt see, et ei teata, kuidas geograafia-teadusest lähtuvaid näitajaid siduda erinevate lahingutegevuse vormidega.

⁴ N. Reek. — Konspekt Kindralstaabi Kursustele. Alustatud 1921, vastu võetud 1923. Rahvusraamatukogu, arhiivkogu Ar 921C/Reek. Lk 3. [Edaspidi Reek 1921/1923]

⁵ *Ibidem*. Lk 4.

⁶ Eesti. Maateadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus, I kd. *Tartumaa*. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1925. Lk V.

⁷ Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist. XI kogumik. *Geograafia ajaloost Eestis*. Koost V. Kaavere, L. Kongo, E. Tammiksaar. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1995.

Võrreldes 1920. aastate algusega on tänaseks muutunud nii sõjapidamise viisid kui ka kasutatav tehnika ja varustus. Samuti on mitmesuguseid muudatusi toimunud maastikuga. Praegu tuleks Eesti sõjageograafilise käsitluse kirjutamisel neid muudatusi arvestada. Igal juhul on õpetlik vaadelda, kuidas püüdis sõjageograafiaga seotud probleemide 1920. aastate alguses sõjaväelisel vaatevinklist käsitleda N. Reek.

Alljärgnevalt antakse ülevaade polkovnik Reegi koostatud “Eestimaa sõjageograafia” käsitlusest, eesmärgiga luua ettekujutus teemadest, mida konkreetse riigi territooriumit kirjeldav sõjageograafia aine peaks sisaldama. Käesolevas ülevaatlikus artiklis ongi peamiseks eesmärgiks seatud keskenduda nende teemade piiritlemisele ning iga teema puhul oluliste aspektide ja andmete väljatoomisele. Samuti on alljärgnevalt eraldi esitatud N. Reegi poolt tehtud olulisemad järeldused Eesti territooriumi sõjageograafiliste aspektide kohta. Järgnev käsitlus piirdub vaid otseselt maastikku puudutavaga. Rahvastiku ja riigi materiaalsete vahenditega seonduv teema vajab eraldi käsitlemist. N. Reegi hinnangut eesti rahva tervisele on käesolevas kogumikus põgusalt käsitlenud Ken Kalling.

Eestimaa sõjageograafia teemad

N. Reegi loengukonspektist võib tuua esile järgmised peamised sõjageograafia uurimiseobjektid ja teemad:

- territooriumi koosseisu ja asendi üldine mõju sõjategevusele;
- riigi territooriumi kuju, piiri ja saarte mõju sõjategevusele;
- riigi piiril olevate välisveekogude mõju sõjalistele operatsioonidele;
- maapinna mõju sõjategevusele;
- kliima ja selle mõju sõjategevusele.

1. Riigi territooriumi koosseisu ja asendi üldine mõju sõjategevusele

N. Reek leiab, et esmase ja üldise riigi territooriumi sõjageograafilise hinnanguna on vaja analüüsida riigi territooriumi koosseisu, mille all ta peab silmas territooriumi jagunemist mandriosaks ja saarteks, riigi geo-

graafilist asendit ning geopoliitilist asendit teiste riikide kõrval. Viimane neist sisaldab käsitlust selle kohta, kuidas naaberriigid võivad nii eraldi kui ka koostöös sõjaliselt mõjutada Eestit. Hinnata on vaja ka seda, millist mõju võib omakorda Eesti oma naabritele avaldada.

Reek leiab, et geograafiliselt on Eesti asend meile kasulik, sest see asub Ida- ja Lääne-Euroopa vahel — väravas Vene lauskmaale. Eesti otsesteks naabriteks on Läti ja Venemaa, Rootsist ja Soomest eraldab Eestit Läänemeri. Seega on kahel esimesel riigil lihtne Eestisse sisse tungida nagu ka Eestil nendesse riikidesse, Rootsi ja Soome poolt on sissetungi keerulisem organiseerida, kuid nende kahe riigi omavaheline koostöö võib sulgeda Eestile mereteed.

2. Riigi territooriumi kuju, piiri ja saarte üldine mõju sõjategevusele

Sõjageograafiliselt on Reegi arvates oluline anda üldhinnang riigi pindalale ja kujule. Need näitajad annaksid esmase üldise ülevaate riigipiiri pikkusest ning jaotusest. Piiri analüüsimisel on oluline eraldi välja tuua mere- ja maapiiri jaotus ning seejärel juba detailsemalt piir eraldi lõikude kaupa vaatluse alla võtta. Merepiiri puhul on seejuures oluline lähemalt hinnata saarte võimalikku mõju merepiiri kaitsele ning maapiiri puhul tuleb igat piirilõiku hinnata selle ületamise võimaluste kindlakstegevemiseks.

Kuju — Eesti Vabariigi maa-ala on mittekorrapärase nelinurga kujuga (territooriumi pikim külg on idas — 300 km, lühim läänes — 195 km, põhjapoolse külje pikkus on 268 km ning lõunapoolse külje pikkus 225 km).⁸ Seega on Eestil ligi 30% maismaapiiri ning 70% siseveekogude ja merepiiri. Sellist vee ja maa piiri suhet peab N. Reek Eestile kasulikuks, kuna maapiiri on palju raskem kaitsta.

Eesti piirilõikude pikkus viitab ka sellele, et idast on piiri raskem kaitsta kui lõunast — nii on olukord Pihkva-Peipsi järve tõttu siiski ainult talvel. Teiselt poolt on võimalik Eesti territooriumi kergemini blokeerida Läänemere poolt kui Soome lahe küljest, kuid sellist hinnangut tuleb korrigeerida territooriumi lääneküljele jäävate saarte mõju hindamisega.

⁸ Reek 1921/1923. Lk 10.

Saared võivad mitmeti mõjutada sõjalisi operatsioone, olles vastasele heaks lähtealaks mandrisuunaliste operatsioonide läbiviimisel, pakkudes kaitset laevastikule, või olla lihtsalt liikumisel mandri poole suuna näitajaks. Samas võivad saared takistada vastase laevastiku mandrile lähenemist. Hindamiseks on Reegi arvates vaja vaadelda iga saare omadusi (mõõtmed, asukoht) eraldi. Saaregruppide (saarestike) olemasolul on vaja anda üldhinnang kogu grupile. Saarte vahele jäävate väinade puhul on oluline määratleda nende laevatavuse tingimused.

Suurem osa Eesti saari asub Läänemeres, siin asuvad ka suurimad saared. Reek räägib Saaremaa arhipelaagist (tänapäeval kasutatakse mõistet *Lääne-Eesti saarestik*), kus saari omavahel ning saari mandrist eraldab suhteliselt madal ja kitsas sisemeri, mis pakub piiratud liikumisvõimalusi erinevatele laevadele. Reegi arvates “võib Saaremaa arkipe-laag olla heaks varjupaigaks väiksele laevastikule ja baasiks tema tegevusele. Eesti arkipe-laag oma omaduste tõttu raskendab waenulikkude laevastikkude tegewust Eesti vastu ja iseäranis mere blokaadi.”⁹

Soome lahe saartest peab N. Reek sõjalisest vaatepunktist olulise- mateks Osmussaart kui sisse- ja väljapääsu “suuna näitajat” Soome lahte, Naissaart ja Aegna saart kui olulisi saari Tallinna “kaitse väljaviimiseks merele”, Suur- ja Väike-Pakri saart ning Mohni saart kui väga soodsaid reide.

Eesti maismaapiiri loeb N. Reek vastasele kergesti ületatavaks, sest kogu maismaapiiri ulatuses ei ole tõsiseid looduslikke tõkkeid. Ainsateks takistusteks võib siin pidada soode, veekogude ning metsade olemasolu, vähemal määral ka maapinna reljeefi suurt liigestatust. Toodud tingimuste põhjal oleksid peaaegu läbipääsmatud piirilõigud (juhul kui veekogud ja sood on kinni külumumata) idapiiril Komarovka-Peipsi järve vaheline ala ning lõunas maa-ala Mõisakülalt Riia laheni. Nendes piirkondades on vastase üksustel võimalik tegutseda sisuliselt ainult olemasolevatel teedel. Kõige soodsamad piirilõigud vastasele piiri ületamiseks oleksid Pihkva järve ja Kudepi jõe vahel, Vastse-Roosa küla ja Valga ümbruses ning enne Mõisaküla. Ülejäänud piirialad võib liigitada vahepealseteks, mis otseselt ei soodusta ega ka takista üksuste tegewust.

⁹ Reek 1921/1923. Lk 11.

3. Riigipiiril olevate välisveekogude mõju sõjalistele operatsioonidele

Eesti territooriumi ümbritsevate veekogude, nn välisvete analüüsimise eesmärgiks on määratleda vastase võimalikud lähenemisvõimalused mandrile. Välisvete all mõtleb Reek merd, pidades vajalikuks eraldi analüüsida järgmisi aspekte:

- üldine veekogude sügavus laevaliikluse seisukohast;
- laevade ankrusse heitmise võimalused;
- võimalikud dessandi maandamise kohad;
- veekogude jäärežiim ja selle mõju eespool nimetatud aspektidele;
- muud veekogude omadused.

Veekogude sügavuse puhul pidas Reek oluliseks hinnata selle jaotust: sügavusi otse ranna ääres ja rannast kaugemal. Oluline oli kaardistada nii suurte laevade kui ka väiksemate aluste ning paatide liiklemisvõimalusi määravaid tingimusi — lisaks sügavustele ka erinevaid takistusi.

Reek toob oma hinnangutes välja, et kuigi Soome lahe keskosa sügavus ei ole kogu ulatuses ühetaoline, on see üldiselt soodne liikumiseks suurtele lahingulaevadele. Läänemeres takistavad suuremate laevade liikumist aga Saaremaa ning teised saared. Ranniku suunas väheneb mere sügavus tunduvalt ning nii Soome laht kui ka Läänemere rand on rikas leetseljakute, kivide ja karide poolest, millele lisanduvad takistusena veel väiksed saared ja ka sopiline rannik. Suurtele laevadele sobivad ranna lähedale pääsemiseks üksikud kohad, eelkõige selleks loodud sadamad.

Laevade ankrusse heitmiseks sobivad kohad on määratletud sügavuse ja merepõhja pinnasega. Oluline on ka vastava koha avatus tuultele. Samuti on tähtis ankrusse heitmise ala suurus. Ankrusse heitmiseks sobivate kohtade hindamisel Eesti välisvete puhul tuleb igat lahte eraldi vaadelda ja hinnata. Esineb lahtesid, kus sobivad kohad erinevatel põhjustel üldse puuduvad või on väga kitsale alale koondatud. Samuti on lahtesid, mis sobivad terves oma ulatuses ankrupaikadeks. Üldiselt võib soodsamaid kohti leida jõgede suudmetes.

Võimalike vastase dessantide maandamise kohtade analüüsimiseks on Reegi järgi kõigepealt vaja arvestada erinevate laevadega mandrile lähenemise võimalusi (kõiki eespool toodud näitajaid) ning ka laevade kasutamise võimalust tuletoetuse tagamiseks merelt. Järgnevalt on vaja

hinnata liikumisvõimalusi rannikule erinevate vahenditega ja võtta arvesse ka rannikult sisemaale pääsemise võimalusi. Dessandikohtade määratlemine sõltub ka vastase võimalikest eesmärkidest maismaal ja liikumisvõimalustest nende eesmärkide poole. Samuti tuleb soodsate dessandikohtade leidmiseks läbi kaaluda piirkonnad, mis on kaitseks kõige ebasobivamad.

Üldiselt toob N. Reek välja, et enamik lahtesid ja lahekesi Soome lahe rannikul on soodsad suuremate või väiksemate dessantide tegemiseks. Suur tähtsus on siin Tallinn-Narva maanteel ja raudteel, mis asub ranniku ligidal ja pakub seega häid võimalusi edasilikumiseks. Rannikult sisemaale pääsemise tingimused on üldiselt aga väga erinevad. Põhja-Eesti ranniku puhul on oluline klindi asukoht. Kohtades, kus see paikneb otse mere ääres, on rannik järsk ja kaljune, nagu näiteks kaljusein Merekülalt Kalvi küalani või Vääna jõest Pakri neemeni. Sellistes kohtades on sisemaale liikumiseks võimalik kasutada vaid “seinast” ülesviivaid teid. Kui klint ka ei asu otse rannajoonel, on see tihti ikkagi oluline takistus sisemaale liikumisele.

Läänemere rannikul klint puudub ja rannik on madalam. Rannajoon on siin kivine või liivane, harvem ka soine.

Välisveekogude jäärežiim on omakorda oluline näitaja, mis korregeerib laevade kasutamise võimalusi Eesti vetes. Reek leiab, et vaja on määratleda kõigi olulisemate sadamate ja rannikualade kinnikülmumise ja jääst vabanemise ajad. Jäärežiim — jää tekkimine ning sulamine — sõltub eelkõige sügise, talve ja kevade õhutemperatuuridest, aga ka sooja vee juurdevoolust randa. Viimast põhjustavad merre suubuvad jõed ning otseselt sellest on tingitud tihtipeale suur erinevus ranniku ja kaugemate alade jäätumisaja vahel. Laevasõidu periood on natuke lühem jäävabast ajast, sest enne lõplikku sadamate kinnikülmumist hakkab laevasõitu segama triivjää, jää sulamisel tuleb aga oodata täielikku jääst vabanemist. Tallinna reid on enamasti kinni külmunud vahemikus 20.–23. jaanuarist kuni 19.–20. aprillini, Paldiski sadam vahemikus 10.–11. veebruarist kuni märtsi keskpaigani.¹⁰

Muud vete omadused, mis on veel olulised laevade kasutamise seisukohalt, on vee soolsus, hoovused, valdavad tuuled ja tuulte tugevused, pilviste ja vihmaste päevade arv, ka udupäevade arv. Sellised näitajad

¹⁰ Reek 1921/1923. Lk 38.

võivad väga erineval moel mõjutada laevade kasutamist Eesti territooriumi välisveekogudel. Oluline on välja tuua nende varieeruvus aastate ja kuude kaupa.

4. Maapinna mõju sõjategevusele.

Reegi arvates on sõjalisest vaatepunktist maismaa puhul oluline eristada järgmisi aspekte:

- maapinna ehituse üldine iseloom ja selle mõju üksuste tegevusele;
- siseveekogude jaotus ning selle mõju üksuste tegevusele;
- teede analüüs liikumisvõimaluste hindamisel;
- maastikul liikumise võimaluste analüüs;
- hoonestatud alade jaotus ja ehitiste omadused.

Maismaal sõjategevuse võimaluste hindamist alustab N. Reek üldisest pinnamoe kirjeldamisest, tuues seejuures välja maapinna kõrgused Eesti erinevates osades ning eraldades põhilised kõrgustikud ja madalikud. Eesti territooriumil eristab ta Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti kõrgendikku. Põhja-Eestis on keskseks pinnavormiks Pandivere kõrgustik oma erinevate harudega läände, loodesse, itta ning lõunasse kuni Emajõe madalikuni. Lõuna-Eestis toob Reek põhiliste maastikukompleksidena välja Viljandi kõrgustiku (tänapäeval *Sakala kõrgustik*), Otepää kõrgustiku ja Haanja kõrgustiku. Ülalnimetatud kõrgustike vahele jäävad madalamad tasandikud. Kõige tähtsamad madalikud on Pärnu madalik, Kasari jõe ümbrus ehk Haapsalu madalik ja madalik Võrtsjärve ümber.

Hinnates Eesti maapinna ehitust sõjalisest vaatepunktist, leiab polkovnik Reek, et kõrgustikud siinsel alal pole ei tõketeks ega takistusteks ei väikeste ega ka suurte "...sõjawäe salkade tegevuses..."¹¹ ning ka madalikel pole omaette vaadeldes erilist tähtsust. Oluline on nende omavahe-line suhe — kõrgustikud, asudes madalike vahel, pakuvad lihtsamaid liikumisvõimalusi ja on seega kõige paremad ühendusteede suunajad. Sellises käsitluses pole kõrgustike asukoht Eesti kaitsjaile just mitte kõige soodsam, sest vastavad pinnavormid asuvad peamistel vastase liikumisteedel idas ja lõunas. Siin on Reegi arvates veel eriline tähtsus kõrgendikel Jõhvi ja Kuremäe ning Rakvere ja Simuna ümbruses, Otepää

¹¹ Reek 1921/1923. Lk 45.

kõrgustiku põhjapoolsel ja Palamuse kõrgustiku lõunapoolsel osal. Sõjaliselt kõige olulisemate madalikena käsitles Reek madalikku põhjapool Võrtsjärve, madalikku Peipsi rannikul ja mõlemal pool Narva jõge. Maapinna ehitus saartel aga ei soodustavat ega ka takistavat pealtungi.

Siseveekogude — järvede- ja jõgedevõrgu — üldise hinnanguna leiab N. Reek, et vetevõrk on Eestis küll tihe, aga sellel ei ole suurt sõjalist tähtsust. Järved on enamasti väga väiksed ning jõgede laius jääb vahemikku 25–35 meetrit, sedagi vaid alamjooksul. Samuti on jõgede sügavus väike, mistõttu on palju kohti, kust neid saab läbida. Ka on veevool jõgedes aeglane. Seega on enamiku jõgede ja järvede tähtsus vaid kohalik ehk sõjalisest vaatepunktist taktikaline. Liikumist takistavad nad ainult siis, kui jooksevad läbi soise maastiku ning kui neid vaadata koos metsade ja muude maastiku iseärasustega.

Teatavat takistavat mõju jõed liikumisele siiski avaldavad. Kuna mitmed jõed jooksevad lõunast põhja või põhjast lõunasse, siis lõikavad need läbi ida-lääne suunalisi teid ja sildade purustamisega on võimalik tekitada teedele takistusi. Seega moodustavad sellised jõed koos suurte soode ja metsadega kitsaskohti manööverdavatele üksutele ning soodustavad eeskätt kaitset. Reek toob mängu mõiste paarisjõgi, s.t jõgedepaari, mille ülemjooksud on suhteliselt kohakuti, kuid jõed ise voolavad vastassuundadesse.

Sellised olulisemad jõgedepaarid katkematute tōketena on Puritse jõgi — Rannapungerja jõgi, Kunda jõgi — Avijõgi, Kunda jõgi — Pedja jõgi, Valgejõgi — Põltsamaa jõgi, Jägala jõgi — Pärnu jõgi, Pirita jõgi — Pärnu jõgi. Neist kõige olulisemaks looduslikuks tõkkeks koos neid ümbritsevate soode ja metsadega loeb Reek Jägala ja Pärnu jõgikonda.

Teise jõgedegrupi moodustavad Lõuna-Eestis paiknevad jõed, millel on samuti koos metsade ja soodega tähtsus teede läbilõikajatena. Tähtsamad on Piusa jõgi, Võhandu jõgi ja Ahja jõgi.

Sõjalisest vaatepunktist oli Reegi jaoks suurim tähtsus sisevete-süsteemil Narva jõgi — Peipsi-Pihkva järv — Emajõgi-Võrtsjärv. Narva jõe ja Peipsi-Pihkva järve puhul on tegemist märkimisväärse tõkkega väga olulises kohas — idapiiril. Koos metsade ja soode-rabadega moo-

dustub oluline strateegiline tõke. Reek leiab, et see looduslik kompleks vajaks põhjalikumat analüüsi.¹²

Narva jõe kasutamise hindamiseks oma või vastase üksuste poolt on vaja silmas pidada ning analüüsida väga suuremahulist andmestikku, mille moodustavad alljärgnevad näitajad: jõe laius ja sügavus (eraldi jõe laevatatava osa laius ja sügavus), voolukiirus lõikude kaupa, kallaste kõrgus ning soisus, taimkatte eripära nii vahetult jõe ääres kui ka ümbritsevatel aladel, saarte asukohad ning nende mõõtmed, jõepõhja eripära, jõkke suubuvate lisajõgede asukohad, teed, mis viivad jõe kallastelt sisemaale, ning sildade asukohad. Nende andmete põhjal saab määratleda liikumisvõimalused Narva jõel endal, jõe ümbruses ja vahetult jõe kallastel ning määrata soodsamad kohad jõe forsseerimiseks. Kokkuvõtlikult toob Reek välja, et jõge ümbritsev üldiselt soine ja metsane maastik tõstab Narva jõe sõjalist tähtsust ning piirab suurte jõudude tegutsemisvõimalused teede ümbrusega.¹³

Reek leiab, et Peipsi-Pihkva järv on veelgi olulisem takistus idapiiril, seda küll ainult jääkatteta perioodil. Järvele sõjageograafiliste hinnangute andmiseks on Reegi järgi vajalikud järgmised andmed: järve mõõtmed (pikkus ja laius, sh minimaalne ja maksimaalne), järve keskmine sügavus, sügavuse jaotus rannikul ja järve keskosas, olulisemad veepinna kõikumised ning nende ulatus nagu ka laiemaulatuslikud hoovused järves. Samuti on oluline järve rannajoone ehitus, saarte asukohad ja nende mõõtmed. Eriti oluline on määrata järve suubuvate ja järvest väljavoolavate jõgede asukohad. Viimased on esiteks looduslikeks ankrussehitmise kohtadeks, teiseks pääsevad paadid nendes kohtades kaldale kõige lähemale ning seetõttu on sealt maaletulek kõige kergem. Kolmandaks saab seal paigutada üksused paatidesse vastase vaatluse eest varjatult. Oluline on hinnata ka järve jääga kattumise ning jääst vabanemise pikaajalist dünaamikat. Tõenäoliste dessandikohtade hindamiseks tuleb võtta arvesse ranniku iseloomu, nagu ka ümbritseva maastiku eripära, randumiskohtade sügavusi, sisemaale viivaid teid, vastase võimalikke eesmärke. Ranniku iseloomu määrab selle kõrgus, soisus, valdav taimkatte liik (avatud maastik või suletud maastik). Nende põhjal on Reek

¹² Nikolai Reek, hilisem Eesti sõjaväe staabiülem, näitas üles ettenägelikkust — Teise maailmasõja olulisimad lahingud Eesti pinnal peeti just mainitud vesitõkete ümbruses.

¹³ Reek 1921/1923. Lk 49–50.

piiritlenud ka dessandi tegemiseks ja sõjategevuseks sobivamad ning ebasobivamad kohad.

Jätkuks eelnevale pidas Reek nn Võrtsjärve veesüsteemi, mille moodustavad Emajõgi, Võrtsjärv ja Väike-Emajõgi. Võrtsjärve analüüsimine sõjalisest vaatepunktist peaks Reegi arvates toimuma sarnaselt Peipsi-Pihkva järve analüüsimisega. Väike-Emajõgi ja Emajõgi vajaksid sama-sugust käsitlust nagu Narva jõgi. Reek leiab, et Emajõe puhul on oluline analüüsida veel lisaks kevadisi üleujutusi, mis võivad olla väga olulise ulatusega.

Liikumisteede sõjageograafiline hinnang peaks Reegi arvates kujutama liikumisvõimaluste analüüsi eraldi nii raud- kui ka maanteedel. Teede tähtsuse hindamine peaks sõltuma eelkõige võimalikest vastase eesmärkidest.

Raudteede kasutamise seisukohalt on lisaks tee asukohale vaja teada vedurite, platvormide, kauba- ja reisivagunite ning nende sisustamiseks vajalike materjalide hulka. Oluline on ka selline näitaja nagu raudteelõigu pikim jaamadevaheline kaugus, mille põhjal saab määratleda ööpäevase rongide läbilaskevõime. Üldise hinnanguna peab välja tooma ka tähtsamad raudteesõlmed ja erinevate raudteelõikude kasutamise eesmärgid lahingutegevuses.

Analüüsitava materjali kokkupanemise ajal oli Eestis kasutusel kahte tüüpi raudteid — laia- ja kitsarööpmelised. N. Reek leiab, et selline jaotus oli sõjalisest vaatepunktist väga ebasoodne, kuna raudteevõrgustik polnud kasutatav ühe tervikuna, kummalegi teetüübile oli vaja omaette infrastruktuuri. Lisaks üldisele olukorra kirjeldamisele pakub Reek ka omalt poolt soovitusi, kuidas strateegiliselt otstarbekat raudteevõrku täiendada.

Teise liikumisteede grupi moodustavad maanteed, mida N. Reek jagab vastavalt käidavusele postimaanteedeks, kirikuteedeks ja külavahe- teedeks. Suuremad teed — postimaanteed ja kirikuteed — loeb polkovnik Reek head ja kõlblikud olevat igat liiki vägede liikumiseks, sest neid teid hoitakse pidevalt korras ning teed ise on ehitatud kõrgemale ja kuivemale pinnale. Liikumist võivad takistada juba eespool kirjeldatud ristumiskohad jõgedega, madalamad ja pehmemad kohad ning metsa sees asuvad teelõigud, mis ei luba liikuda vajalikus rännakukolonnis. Külavaheteed on enamasti kitsamad, nad võivad olla ka sillutamata ning vihmasel ajal, kevadel ja sügisel, võivad nad muutuda paiguti läbipääsmatuks.

Maapinnal liikumise võimaluste määratlemisel jagab Reek Eesti territooriumi kahte põhilisse rühma. Esimese rühma moodustavad märjad alad — rabad ja sood, mis on liikumiseks äärmiselt ebasoodsad. Teise rühma kuuluvad kuivad alad, mis sõltuvalt pinnakatte materjalist jagunevad omakorda suure liivasisaldusega aladeks (liiva sisaldus pinnases on üle 50%), kus on soodne liikuda, ning suure savisisaldusega aladeks (savi hulk pinnases üle 50%), kus liikumine on raskendatud pärast vihmasadusid. Põllumaadel ja avatud maastikul liikumise võimalused määrabki pinnakatte tüüp.

Soode ja rabade puhul leiab Reek, et need suurendavad Eesti territooriumi liigestatust. Kuna nende arv on suur, on liikumisvõimalused kõigis suundades halvad. Eriti ilmneb soode halb mõju koos muude takistustega (jõed ja metsad). Reek jagab liigniisked alad nende iseloomu põhjal järgmiselt: jõgede ääres paiknevad soised heinamaad, ainult suviti läbikäidavad heinamaised sood, samblasood ja turbasood. Neist viimased asuvad enamasti lohkudes ja on harva läbitavad.

Eesti on rikas metsade poolest, mis takistavad samuti liikumist. Oluline on täpsemalt analüüsida metsade jaotust territooriumi erinevates osades. Metsade strateegiline tähtsus ilmneb seoses sisevetevõrguga ja eriti oluliste veesüsteemidega. Strateegiliselt tähtsateks metsaaladeks peab N. Reek Peipsi järve põhjarannikut ja idapiiril Narva jõe ümbrust, Pärnu jõgikonna metsi, Võrtsjärvest põhjapoolse jäävaid metsaalasid, Vastse-Roosa ja Võru piirkonna metsi. Ülejäänud metsadel on kohalik taktikaline tähtsus.

Asustuse hindamisel on oluline välja tuua suuremate linnade ja asulate asukohad, nende suurus ning funktsioon. Antud andmete põhjal tuleks hinnata asulate tähtsust võimaliku vastase eesmärgina. Maa-asustuse puhul on oluline hinnata majapidamiste ja talude kontsentratsiooni. Hoonete hindamisel peab N. Reek oluliseks hoonete ja aedade ehitusmaterjalide ja vastupidavuse analüüsimist.

Kliima ja selle mõju lahingutegevusele. Kliima mõju hindamisel üksuste tegevusele ning lahingutegevusele üldse on Reegi arvates vaja arvestada kuu keskmisi, maksimaalseid ja minimaalseid temperatuure ning oluline on piiritleda ajavahemikud, mil temperatuuri väärtus on üle 0°C. Tuulte iseloomustamiseks on Reegi arvates oluline välja tuua sellised näitajad nagu tuulte puhumise põhisuund ja tuulte tugevus ning seda nii ööpäevade kui ka kuude lõikes. Sademete puhul on samuti oluline välja

tuua nende territoriaalne jaotus ning kõige sademeterikkamad kuud, samuti vihmaste päevade arv.

Reek konstateerib, et kliimaatiliselt on Eesti territooriumil märgatav vahe läänepoolsete ja idapoolsete piirkondade vahel. Vahet põhjustab eelkõige Läänemere mõju. Kevad ja sügis algavad Lõuna-Eesti sisemaal harilikult 1–1,5 nädalat varem kui Põhja-Eestis ja Soome lahe rannikul.¹⁴

Õhurõhk on Eestis enamasti normaalse piires (~760 mm), suuremad kõikumised on iseloomulikud talvele. Sellest tulenevalt on ka külmal poolaastal tuuled sagedasemad ja tugevamad kui soojal poolaastal. Talvel on päeval tuul tugevam ja öösel nõrgem, suvel on see jaotus palju muutlikum. Aasta lõikes domineerivad Eestis edelatuuled.

N. Reek toob sademete rohkust määravate teguritena välja mere läheduse ja maapinna kõrguse. Üldiseloostusena võib öelda: mida rohkem ida poole, seda väiksem on sademete hulk. Kõrgustikel — Pandiveres ja Haanjas — on sademete hulk võrreldes ümbritsevaga tunduvalt suurem.

Kokkuvõte

Kuna sõjageograafia rakendab kahe suure teaduse — geograafia ja sõjateaduste printsiipe, siis nagu enamiku interdistsiplinaarsete lähenemiste puhul, pole ilmselt suudetud veel täiuslikult seostada neid kahte poolust. Probleem kehtib eriti Eesti kohta, kus geograafiateadus on rahvusriikluse loomisest alates küll jõudsalt arenenud, kuid sõjateadused samas on pidanud olema kogu nõukogude aja varjusurmas.

Eesti kaitsejõududes tänapäeval läbiviidavad sõjatopograafia kursused ning erinevate kursuste käigus toimuvad maastiku analüüsimise lühiülevaated vajavad täiendamist, et selgitada ohvitseridele Eesti territooriumi maastike mõju sõjalistele operatsioonidele. Praegu on eelkõige puudus materjalidest, mis selgitaksid maastiku ja kliima mõju mitmesugustele sõjalistele tegevustele ja annaksid üldise ülevaate sõjageograafilistest aspektidest.

Seistes eestimaise sõjageograafia teistkordse alguse juures, on huvitav märkida, et 1920. aastatel olid sõjaväelased andmas oma panust kodu-

¹⁴ Reek 1921/1923. Lk 71.

maise geograafiateaduse esimeste ülevaadete koostamisse. Polkovnik Nikolai Reegi juba 1921. aastal alustatud loengukonspekt Eesti sõjageograafiast on ilmselt üks esimesi rahvuslikke ülevaateteoseid vastavas vallas. Kahjuks pole see töö jõudnud trükki.

Siiski võib see konspekt olla teatavaks lähtepunktiks tänapäeva sõjageograafia kursuste kokkupanemisel. Kuna vahepeal on palju muutunud — eeskätt sõjanduses, aga ka Eesti maastikes —, siis loomulikult tuleks siin artiklis esiletoodud igiaktuaalseid teemasid täiendada uute andmetega, käsitlust ajakohastada, lähtudes kasutatavast tehnoloogiast ja uutest sõjapidamise printsiipidest.

Lipnik **Kersti Vennik**,

KVÜÕA taktika õppetooli geoinfosüsteemide õppejõud

EESTI KAITSEPLANEERIMISE REFORM NATOGA LIITUMISEL¹

JAAAN MURUMETS

2000. aasta hilissuvel rakendati kaitseminister Jüri Luige korraldusel töögrupp, mille ülesandeks oli koostöös Ameerika Ühendriikide ekspertidega välja töötada Eesti kaitseplaneerimise tänapäevane lahendus. Töögrupi sessioonidel on osalenud kaitse-, sise-, välis- ja rahandusministeeriumi, Kaitsejõudude Peastaabi, väeliikide staapide, Piirivalve-, Pääste- ja Politseiameti ning Eesti Panga esindajad.

Välisnõunikena on kaheaastase töö eri etappides osalenud sõjalised nõuandjad — eru-kindralleitnant Robert Ord ja eru-kontradmiral Clarence Armstrong USAst — ning mitmed ekspertid Ameerika Ühendriikidest, Rootsist, Taanist, Norrast ja Uus-Meremaalt. Töögrupi USA-poolseks koordinaatoriks oli dr Thomas Young, Eesti-poolseks siin-kirjutaja.

Grupi kaheaastase töö üheks tulemuseks on enam kui 300-leheküljeline kaitseplaneerimise käsiraamat, mille põhilistest metodo-loogilistest alustest annan järgnevalt ülevaate.

¹ Käesoleva artikli aluseks on ajakirjas Sõdur (nr 4(35)/2002 ja 1(36)/2003) ilmunud "Kaitseplaneerimise käsiraamatu" põhiseisukohtade tutvustus. Esmailmumisest möödunud aja jooksul on kaitseministeerium ja Kaitsejõudude Peastaap jätkanud kaitseplaneerimise protseduuride täpsustamist ja võtmedokumentide väljatöötamist. Vastavatesse töögruppidesse kaasatuna olen koondanud töö tulemused käesolevasse artiklisse, millest on tingitud ka erinevused ajakirjas Sõdur ilmunud algse tekstiga.

1. Sissejuhatus

Väljatöötatud metodoloogia seob ühtseks tervikuks kaitsepoliitika, sõjalise planeerimise ehk operatiiv- ja ressursiplaneerimise. Lähtudes Riigikogu, Vabariigi Valitsuse ja kaitseministri antud poliitilisest juhised, võimaldab see metodoloogia sõjalise planeerimise ja analüüsi kaudu kavandada ja kohandada kaitseväge kui täitevvõimu instrumendi just nende sõjaliste ülesannete täitmiseks, mida riigi poliitiline juhtkond kõige olulisemaks peab. Samuti võimaldab see metodoloogia suunata olemasolevad ja eeldatavad ressursid — inimesed, raha ja aja — esmatähtsate ülesannete täitmiseks vajalike sõjaliste võimekuste väljaarendamisele. Väljatöötatud metodoloogia vähendab subjektiivsust kaitse-, eelkõige ressursiplaneerimises, tagab senisest suurema läbipaistvuse ning loob eeldused kaitsekulutuste efektiivseks suunamiseks just nendesse valdkondadesse, mis on ühiskonna julgeoleku jaoks esmatähtsad.

Väljatöötatud metodoloogia on tänapäevane ja põhineb NATOs kui kollektiivse kaitse organisatsioonis ning NATO liikmesriikides kasutusel olevatel protseduuridel ja mehhanismidel. Selle metodoloogia kasutuselevõtmine toob Eesti kaitseplaneerimise samadele alustele meie NATO-liitlastega, võimaldades paindlikult reageerida maailma julgeolekukeskkonna muutustele ning ellu viia Vabariigi Valitsuse poliitikat.

Olulisel kohal uues metodoloogias on täpne tööjaotus tsiviil-täitevasandi, poliitilise ja sõjalise tasandi vahel, tuues esile iga tasandi vastutuse ja pädevuse alternatiivsete lahenduste ettevalmistamisel ja otsuste langetamisel. Protsessi sisse ehitatud tagasiside mehhanismid tugevdavad demokraatlikku tsiviilkontrolli kaitseväge üle, tähtsustades samas ka kaitseväge juhtkonna kui tipp-professionaalide rolli ja vastutust sõjaliste nõuandjatena juba poliitiliste otsuste ettevalmistamise etapis.

Eesti kaitseplaneerimise keskseks mõisteks on sõjaline võimekus. Kaitseväge operatiivplaneerimise ning sellega tihedalt seotud üksuste väljaarendamise protsess on eelkõige suunatud nende sõjaliste võimekuste määratlemisele ja väljaarendamisele, mis on vajalikud poliitilises juhises antud nõuete ja ülesannete täitmiseks. Selline süsteem on kohandatud tänapäevasele julgeolekukeskkonnale, kus ohud ei ole üheselt määratud ning võimalike sõjaliste ülesannete spekter tuleneb pigem endale võetud julgeolekualastest kohustustest kui pelgalt ohuhinnangust.

Siinkirjeldatud protsessi kontekstis mõistetakse sõjalist võimekust kui **kaitsejõudude iga struktuurielemendi kvantitatiivselt mõõdetavat suutlikkust täita etteantud ülesannet etteantud tingimustes vastavalt etteantud standardile**. Igal struktuurielemendil võib olla mitu võimekust, iga võimekus võib olla mitmel struktuurielemendil.

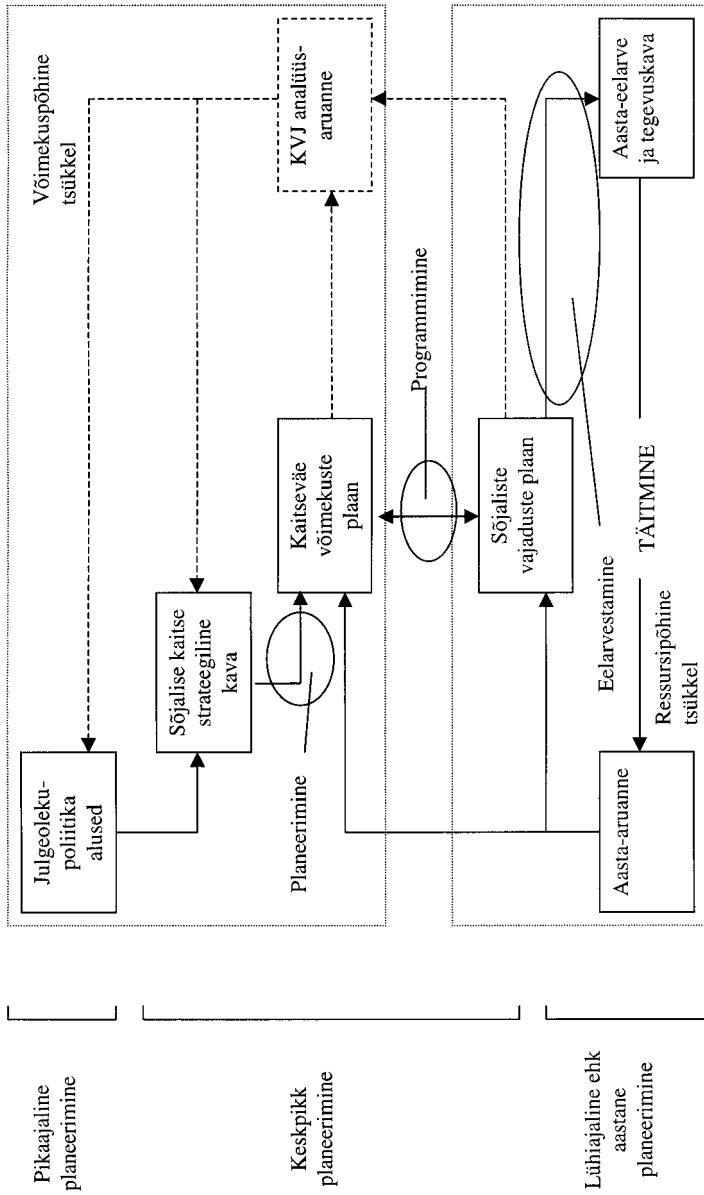
Võtmeelemendiks kaitseplaneerimise süsteemis, mis määratleb kaitseväge struktuurielementidele esitatavad võimekusnõuded, on operatiivplaneerimise protsess. Operatiivplaneerimist teostatakse strateegilises raamistikus ning selle eesmärk on muuta strateegiline juhis kaitseväge üksuste poolt elluviidavaks lõimitud sõjaliste tegevuste jadaks, mis peab tagama püstitatud strateegilise eesmärgi saavutamise efektiivselt ja aktsepteeritava riskiga. Strateegilisel tasandil hõlmab operatiivplaneerimine julgeolekukontseptsioonis ja sõjalise kaitse strateegias püstitatud ülesannete täitmiseks sõjalis-strateegiliste eesmärkide ja ülesannete väljatöötamist ning nende eesmärkide saavutamiseks vajaliku väestruktuuri ja ressursinõuete määramist.

Eesti Kaitsejõududes kasutatav strateegilise planeerimise protsess (vt joonis 1) jaguneb planeeritava ajaraami alusel pikaajaliseks (10–15 aastat), keskpikaks (5–7 aastat) ja lühiajaliseks ehk aastaseks planeerimiseks.

Planeerimisobjekti alusel jaguneb planeerimisprotsess kaheks tsükliks: võimekuspõhiseks ja ressursipõhiseks planeerimiseks. Funktsionaalselt koosneb kasutatav planeerimisprotsess kolmest põhielemendist: planeerimine, programmimine ja eelarvestamine. Neljas põhielement on aruandlus, mis peab tagama adekvaatse tagasiside nii võimekus-põhisele kui ka ressursipõhisele tsüklile.

Kogu planeerimisprotsess tema eeltoodud aspektides tugineb seitsmele põhilisele juhise-, planeerimis- ja aruandlusdokumendile:

- 1) julgeolekupoliitika alused;
- 2) sõjalise kaitse strateegiline kava;
- 3) KVJ salajane analüüs-aruanne kaitseministrile;
- 4) kaitseväge võimekuste plaan (KVP);
- 5) sõjaliste vajaduste plaan (SVP) ja vastav planeerimisjuhis;
- 6) aasta-eelarve ja tegevuskava ning vastav planeerimisjuhis;
- 7) aasta-aruanne.

Joonis 1. Strateegilise planeerimise protsess

Seejuures moodustavad viieaastast perioodi käsitlev sõjaliste vajaduste plaan, aasta-eelarve, tegevuskava ja aasta-aruanne kaitsevæe iga-aastase planeerimis- ja täitmistsükli. Üksikasjalised juhised SVP ja eelarve koostamiseks antakse kaitseministri ja kaitsevæe juhataja juhis-dokumentides. Need juhised peegeldavad nii eelneval aastal saavutatut ja saavutamata jäänut kui ka uusi prioriteete ning otsustusi.

Ühendvõimekuste plaani, mis tugineb julgeolekukontseptsiooni ja sõjalise kaitse strateegia suunistele, ei muudeta igal aastal. Küll võib osutada vajalikuks täpsustada selle üksikuid osi (nt ennetava planeerimise juhis) seoses julgeolekukeskkonna muutumisega.

2. Poliitiline juhis

Strateegilise tasandi poliitilist ja sõjalist pikaajalist võimekuspõhist planeerimist suunav dokument on **julgeolekupoliitika alused**. Tulenevalt rahuaja riigikaitse seadusest määravad julgeolekupoliitika alused kindlaks Eesti ja rahvusvahelise julgeolekupoliitilise keskkonna ning ohutegurid ja rahvusvahelised kohustused, kirjeldavad riigi ja rahva valmisolekut riigikaitseks ning Eesti rahvusvaheliste kohustuste täitmiseks.² Julgeolekupoliitika alused valmistab ette sise-, välis- ja kaitseministeerium valitsuse julgeolekukomitee juhtimisel ning need kiidab Vabariigi Valitsuse ettepanekul heaks Riigikogu oma otsusega. Poliitilise juhisenä pikaajaliseks planeerimiseks määratlevad julgeolekupoliitika alused lisaks julgeolekupoliitilisele keskkonnale ja oletatavatele ohtudele ka kaitsejõudude eeldatavad põhiülesanded ning nende täitmiseks nõutavad võimekused 10–15 aasta perspektiivis.

Tuginedes julgeolekupoliitika alustes sätestatule, töötab kaitseministeerium koostöös Kaitsejõudude Peastaabiga kaitseministri juhtnõõride alusel keskpika võimekus- ja ressursipõhise planeerimise peamise juhisdokumentina välja **sõjalise kaitse strateegilise kava** eelnõu.³ Sõjalise kaitse strateegiline kava käsitleb riigi sõjalist strateegiat välise⁴

² Rahuaja riigikaitse seadus, § 26 lg 1 ja 2. RTI 2002, 57, 354. [Edaspidi *RaRKS*].

³ *RaRKS*, §27 lg 1 ja 2.

⁴ Kaitsevæe kasutamist riigi sisejulgeoleku tagamisel planeerib poliitilis-strateegilisel tasandil siseministeerium. Vastavate kasutusplaanide koostamise käivitab kaitseministri algatusdirektiiv siseministri asjakohase lähtedokumentide alusel.

sõjaohu kõrvaldamiseks, üldise kaitselahenduse kirjeldust, riigikaitseks eraldatavaid ressursse, kaitseväge rahu- ja sõjaaja koosseisu ning kaitsevõime tõstmise prioriteetseid suundi. Sõjalise kaitse strateegilise kava kehtestab Vabariigi Valitsus kaitseministri ettepanekul, see hõlmab aja-perioodi 7 kuni 10 aastat ja vaadatakse läbi vähemalt iga viie aasta järel või vastavalt vajadusele.

Juhisena keskpikaks planeerimiseks koosneb sõjalise kaitse strateegia järgmistest põhiosadest:

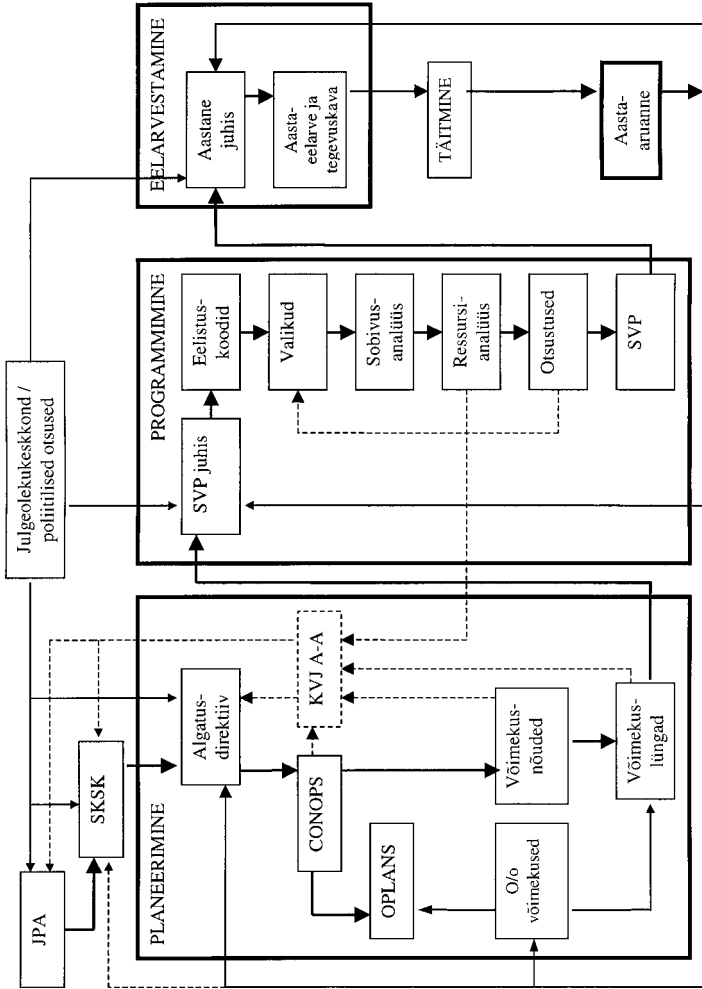
- julgeolekukeskkonna hinnang (sh salastatud ohuhinnang);
- kaitsepoliitika põhialused;
- planeerimiseeldused (sh salastatud tagatavusnõuded);
- nõutavad sõjalised võimekused (sh ka NATO asjakohastest planeerimisprotseduuridest tulenevad);
- ülesandevaldkonnad;⁵
- arendusprioriteetid.

3. Planeerimisprotsess

Planeerimisprotsessi (vt joonis 2) esimene põhietapp on planeerimine, mille eesmärk on määratleda kaitseväge ülesanded ja võimekusnõuded, lähtudes julgeolekupoliitika aluste ja sõjalise kaitse strateegia seisukohtadest. Planeerimine hõlmab:

- julgeolekukeskkonna ja rahvusvaheliste julgeolekukohustuste analüüsi;
- ohuhinnangu koostamist;
- asjakohaste juhisdokumentide ettevalmistamist (sh ennetavat planeerimist käivitav kaitseministri algatusdirektiiv);
- kaitseväge võimekusnõudeid ja ressursivajadust määratlevate strateegilise tasandi operatiivkavade (CONOPS) ning vastavate ennetavate, funktsionaalsete, alaliste kaitse- ja toetusplaanide väljatöötamist;

⁵ Spetsiifilisi planeerimisvahendeid, nagu ülesandevaldkonnad, ülesandeloendid jms käsitletakse lähemalt allpool.

Joonis 2. Planeerimisprotsess

- kaitseväes olemasolevate võimekuste hinnangut ning võimalike lünkade ja puudujääkide määratlemist;
- ülesandevaldkondade kaudu määratletud võimekusnõuete sidumist arendus- ja eelarveprogrammidega.

Planeerimisetapi peamiseks tulemuseks on **kaitseväge võimekuste plaan** (KVP). Võimekuste plaan ei ole tervikdokument, vaid pigem eraldiseisvate, kuid üksteisega seotud dokumentide kogum. KVP koondab terviklikuks raamistikuks planeerimisjuhised, planeerimis-vahendid ja planeerimisprotsessi tulemused.

Võimekuste plaan sisaldab:

- kaitseväge eesmäärke ja ülesandeid, jagatuna ülesandevald-kondadeks vastavalt sõjalise kaitse strateegiale;
- operatiivtasandi, strateegilise ja taktikalise tasandi ülesande-loendeid, mis täpsustavad ülesandevaldkondades sätestatud;
- kaitseministri algatusdirektiivi;
- kaitsetegevuse operatiivkava⁶ ja teisi ennetavaid kavu, mis lähtuvad kas Eesti rahvusvahelistest kohustustest (eelkõige NATO asjakohaste protseduuride kaudu), siseriiklikust seadusandlusest (abi osutamine tsiviilvõimudele) ja tuginevad kaitseministri algatusdirektiivile;
- operatiivkavade alusel koostatud võimekusprofiile ja -nõudeid, jagatuna ülesandevaldkondadeks;
- kaitseministri algatusdirektiivi alusel ettevalmistatud ennetavaid, funktsionaalseid, alalisi kaitse- ning toetusplaanide;
- määratletud lünki ja puudujääke kaitseväes olemasolevate võimekuste kohta. Need määratletud võimekuslüngad ja -puudujäägid on peamiseks sisendiks järgmisele etapile, programmimisetapile.

Võimekuste plaani alusel määratletakse keskpika tsükli programmimisetapis kaitseväge ressursivajadus, väljaõppe- ja valmidusnõuded ning arendusprioriteedid. Võimekuste plaani tervikuna igal aastal ei muudeta, küll aga vaadatakse läbi ja korrigeeritakse vastavalt vajadusele võimekusprofiile ja määratletud võimekuslünki ning -puudujääke. Plaani kinnitab kaitseväge juhataja ja seejärel vaatab üle kaitseminister.

Planeerimisetapi võimalikuks kaastulemuseks on **kaitseväge juhataja analüüs-aruanne** kaitseministrile. Analüüs-aruanne on salajane doku-

⁶ RaRKS, § 28 lg 1 ja 2.

ment, milles kaitseväe juhataja kõrgeima sõjalise nõuandjana⁷ annab vajaduse korral kaitseministrile ja tema kaudu Vabariigi Valitsusele tagasiside julgeolekupoliitika alustes ja/või sõjalise kaitse strateegias sisalduvatest ülesannetest, mida tema hinnangul kaitseväe olemasolevate ja keskpikas perspektiivis arendatavate sõjaliste võimekuste või eraldatud ressurside baasil ei ole võimalik täita. Samuti teeb kaitseväe juhataja selles dokumendis oma ettepanekud muuta kas eraldatud ressursse ja/või poliitilist juhist. Analüüs-aruanne ei ole regulaarselt koostatav dokument, vaid see koostatakse, kui kaitseväe juhataja peab seda vajalikuks.

Teine põhitegevusetapp on programmimine. Programmimine tugineb planeerimisetapi tulemustele, keskendudes eelkõige määratletud võimekuslünkadele ja -puudujääkidele.

Programmimine hõlmab:

- ülesannete tähtsusjärjekorda seadmist — määratakse eelistuskoodid igale ülesandevaldkonnale ja üksikutele võimekuslünkadele iga ülesandevaldkonna sees;
- valikute väljatöötamist — ülesandevaldkondades määratletud võimekuslünkade baasil töötatakse välja valikud nende lünkade kõrvaldamiseks nii ülesandevaldkonna, terviku kui ka iga üksiku lünga jaoks;
- sobivusanalüüsi — analüüsitakse iga üksiku valiku sobivusmäärantud võimekuslünka kõrvaldamiseks. Väheefektiivsed või ilmselt liiga ressursimahukad valikud jäetakse kõrvale;
- ressursianalüüsi — hinnatakse sobivusanalüüsi järel päevakorda jäänud valikute detailset ressursivajadust ja eeldatavalt saadaolevat ressursi;
- otsustust — määratud eelistuskoodide, sobivusanalüüsi tulemuste ja eeldatava ressursi alusel kinnitatakse need valikud, mis saadaoleva ressursi raames kõrvaldavad võimekuslüngad kõige efektiivsemalt;
- SVP koostamist — lõimitakse otsustuse käigus heakskiidetud valikud;
- projektiplaanide koostamist — SVP raamistikus koostatakse järjestatud ja seostatud detailsed arenduskavad kõigi kaitseväe struktuuriüksuste jaoks.

Programmimisetapi tulemuseks on **sõjaliste vajaduste plaan** (SVP). SVP keskendub võimekuslünkadele olemasolevas väestruktuuris ning kirjeldab

⁷ RaRKS, § 14 lg 3 p 3.

seostatud ja järjestatud kujul vahendeid ja tegevusi, mille abil neid lünki saab kõrvaldada. Seeläbi kirjeldab SVP kaitseväge sihtstruktuuri, mis on optimeeritud sõjalise kaitse strateegias sätestatud ja ÜVPs täpsustatud sõjaliste ülesannete täitmiseks.

Sõjaliste vajaduste plaan sisaldab:

- kaitseväge struktuuri põhilisi planeeritud muudatusi (aktiivsete üksuste ja reservüksuste formeerimine, ümberallutamine, ümberformeerimine ja laialisaatmine);
- personali ümberpaigutusi (kaadrikaitseväelaste rotatsioon, kutsealuste ja reservväelaste teenistusse või õppe-kogunemistele kutsumine);
- ehituste kava;
- hangete kava;
- teadus- ja rakendusuringute kava;
- ülesandevaldkondade üldist finantseerimiskava;
- salajast lisa, milles tagasiside korras käsitletakse finantskatteta jäänud vajadusi ning nende finantseerimata jätmise või alafinantseerimisega kaasnevat riski.

SVP on aluseks PARP ja ANP protsessi raames toimuvale aruandlusele ja kaitse-eelarvele. Sõjaliste vajaduste plaan on kaitseväge iga-aastase planeerimis- ja täitmistsükli osa ning katab planeerimistsükli aastad 2–6. Iga-aastaselt võetakse kehtiva SVP esimene aasta aluseks järgmise aasta kaitse-eelarve ja tegevuskava koostamisel ning uue SVP kaetav periood nihkub aasta võrra edasi. SVP vaatab läbi kaitseväge juhataja ja esitab seejärel kaitseministrile kinnitamiseks.

Kolmas põhietapp on eelarvestamine, mis lähtub eeskätt programmimisetapi tulemustest ja sõjaliste vajaduste plaanist.

Eelarvestamine hõlmab:

- detailsete tähtsusjärjekorda seatud, järjestatud ja seostatud aastaste tegevuskavade koostamist kõigi kaitseministeeriumi valitsemisala üksuste ja struktuurilelementide jaoks, et tagada ÜVPs määratletud võimekuste loomine ja säilitamine SVPs;
- piisavate finantsvahendite üheselt arusaadavat eraldamist üksustele ja struktuurilelementidele nende planeeritud tegevuse tagamiseks.

Aasta tegevuskava koostatakse kehtiva SVP esimese aasta arendusplaani alusel ja sellega samas formaadis. Tegevuskava sidumiseks finantsidega

kasutatakse riigieelarve formaadis koostatud kaitseprogramme. Aastaeelarve ja tegevuskava on kaitseväge iga-aastase planeerimis- ja täitmistsükli osa.

Neljandaks põhietapiks on aruandlus. Aruandlus toimub kahes valdkonnas: finantsaruandlus vastavalt rahandusministeeriumi esitatud nõuetele ning tegevusaruandlus. Tegevuse **aasta-aruanne** esitatakse võimekusprofiili ja SVP formaate kasutades ning see peab tagama adekvaatse tagasiside nii võimekuspõhisele kui ka ressursipõhisele planeerimistsüklile.

Tegevusaruandes tuuakse ära alljärgnev.

1. Tagasisidena KVPLE
 - aruandeaasta jooksul üksuse tegelikult saavutatud ja õppuste või testide kaudu kontrollitud võimekusnäitajad, kasutades võimekusprofiili lihtsustatud formaati.
2. Tagasisidena SVPLE
 - tegelikult läbiviidud struktuurimuudatused (üksuste, k.a reservüksused, formeerimine, ümberallutamise, ümber-formeerimine ja laialisaatmine);
 - tegelikult toimunud personali liikumine (nii tegevteenistuses olevate kaadrikaitseväelaste kui ka ajateenijate ja reservväelaste kohta);
 - tegelikult läbiviidud ehitustööd;
 - tegelikult läbiviidud hanked;
 - tegelikult toimunud teadus- ja arendustegevus, kasutades SVP formaate.

Aruandeid koostavad kõik kaitseministeeriumi valitsemisala kaitsevägeüksused, staabid ja teised struktuuriüksused.

4. Eesti riigikaitse planeerimise vahendid

Alljärgnevalt võtan lähema vaatluse alla eelkirjeldatud süsteemi peamised planeerimisvahendid, mida sellisel kujul Eesti kaitse-planeerimises seni kasutatud ei ole.

4.1. Ülesandevaldkonnad

Ülesandevaldkonnad (*Mission Areas*) on kategooriad, mis tagavad planeerimise järjepidevuse kogu planeerimisprotsessi kestel. Ülesandevaldkonnad seovad kaitseministeeriumi valitsemisala üksuste ja teiste struktuurielementide julgeolekukontseptsioonis ja/või sõjalise kaitse strateegias sätestatud ning planeerimisetapis täpsustatud ülesanded programimisetapis väljatöötatavate väestruktuuri arendus-programmidega. Need arendusprogrammid suunavad antud ülesannete täitmiseks vajalike sõjaliste võimekuste väljaarendamist. Samuti seovad ülesandevaldkonnad arendusprogrammid riigieelarve kaitseprogrammidega, mis töötatakse välja eelarvestamise etapis. Kaitseprogrammid omakorda kujutavad endast eelarveraamistikku, mille kaudu rahastatakse nõutavate võimekuste väljaarendamist.

Ülesandevaldkondadeks rühmitatakse nii kaitsevæele eriomased kui ka erinevatest õigusaktidest tulenevad ühetüübilised või sisuliselt üksteisega seotud kaitseministeeriumi valitsemisala ülesanded, mida tuleb täita nii rahu- kui ka sõjaajal, nii Eesti kaitsmisel vaenuliku jõu vastu, rahvusvaheliste sõjaliste kohustuste täitmisel kui ka abi osutamisel tsiviilvõimule.

Ülesandevaldkonnas loetletakse ülesanded, mis nõuavad iseseisvalt või kombineerituna üksikasjaliste planeerimisdokumentide väljatöötamist. Viimased peavad määratlema, kuidas, millistes tingimustes ja millistele standarditele vastavalt neid ülesandeid tuleb täita. Ülesannete näiteks võib tuua üllatusrünnaku tõrjumise (ülesandevaldkond — maismaaoperatsioonid), õhutorve (ülesandevaldkond — õhuoperatsioonid) või osalemise piirivalve juhitas mere-päästeoperatsioonis (ülesandevaldkond — abi osutamine tsiviilvõimudele). Ülesandevaldkonnas loetletud toetavaid ülesandeid ja alaülesandeid (nt ülesande täitmiseks nõutava sõjalise võimekuse saavutamiseks vajaliku väljaõppe korraldamine) eraldi välja ei tooda, välja arvatud juhul, kui need on mõne struktuurielemendi põhiülesandeks (nt kaitseministeeriumi tehtavad varustushanked).

Sõjalise kaitse strateegilises kavas kinnitatakse iga ülesandevaldkonna üldvastutaja — väeliik või strateegilise tasandi juhtstruktuur (kaitseministeerium, Kaitsejõudude Peastaap). Üldvastutaja ülesandeks on

valmistada operatiivplaneerimise protsessis määratletud võimekusnõuete alusel ette vastav arendusprogramm ning teostada üldist järelevalvet selle elluviimise ja rahastamise üle.

Strateegilise tasandi operatiivplaneerimises on ülesandevaldkonnad üheks juhendmaterjaliks planeerimises kasutatavate stsenaariumide kindlaksmääramisel.

Programmimisel rühmitatakse olemasolevad ja loodavad alalised üksused ja reservüksused ülesandevaldkondadega samanimelistesse arendusprogrammidesse nende põhiülesande järgi, olenemata nende üksuste rahuagestest operatiivalluvusest või kuuluvusest ühte või teise väeliiki.

Eelarvestamisel on ülesandevaldkonna peegelduseks ülesande-valdkonnaga samanimeline kaitseprogramm, mille kaudu rahastatakse vastasse arendusprogrammi liigitatud üksusi ja struktuurielemente.

Kaitseministeeriumi valitsemisalas olevad Eesti riigikaitsestruktuurid täidavad nelja eesmärki (põhiülesannet):

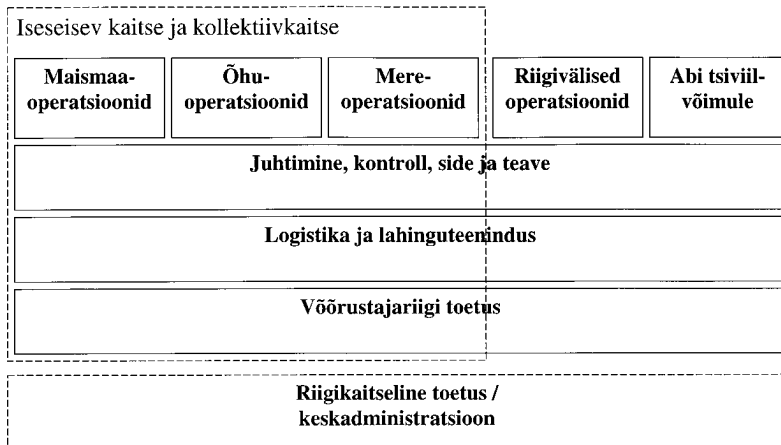
- olla valmis osalema kollektiivses kaitstes Washingtoni lepingu 5. artikli alusel;
- olla valmis Eesti kaitsmiseks vaenuliku jõu vastu;
- täita Eesti Vabariigi rahvusvahelisi sõjalisi kohustusi; osutada abi tsiviilvõimule seadustes ettenähtud ulatuses ja korras.

Lähtuvalt kehtivast Eesti sõjalise kaitse strateegia kavast ja teistest õigusaktidest on kaitseministeeriumi valitsemisala ülesanded jagatud üheksasse ülesandevaldkonda (vt joonis 3).

1. **Maismaa-operatsioonid** (*Land Operations*)

Üldvastutaja — maavägi.

Ülesandevaldkond koondab endasse operatsioonid, mida viiakse läbi, et takistada vaenlasel maa-alade hõivamist või kaitstud maa-alasse tungimist. Nende operatsioonide eesmärk on murda vastase rünnak, hävitada tema jõud ja takistada tal oma eesmärkide saavutamist. Seeläbi luuakse eeldused pealetungiks ja Eesti suveräänsuse taastamiseks. Selles ülesandevaldkonnas väljaarendatavad võimekused peavad vastama ka Washingtoni lepingu 5. artikli alusel väljaspool Eestit toimuva operatsiooni võimekusnõuetele.

Joonis 3. Kaitseministeeriumi valitsemisala ülesanded.

2. **Õhuoperatsioonid** (*Air Operations*)

Üldvastutaja — õhuvägi.

Ülesandevaldkond koondab aktiivsed ja passiivsed meetmed sihiga saavutada ja säilitada nõutav kontroll õhuruumi üle, et kaitsta sõbralikke vägesid, rajatisi ja ühendusteid. Samuti kuuluvad siia üleriiklikud otsingu- ja päästeoperatsioonid. Rahuajal sisaldab valdkond õhuturvet. Selles ülesandevaldkonnas väljaarendatavad võimekused peavad vastama ka Washingtoni lepingu 5. artikli alusel väljaspool Eestit toimuva operatsiooni võimekusnõuetele.

3. **Operatsioonid merel** (*Maritime Operations*)

Üldvastutaja — merevägi.

Ülesandevaldkond koondab merejõudude pealvee- ja allveeoperatsioonid, mille eesmärk on: 1) saavutada vabadus kasutada merd oma eesmärkidel ning takistada vaenlasel teha sedasama kas püsivalt (*command of the sea*) või teatud ajaperioodi vältel (*sea control*); 2) välistada vaenlasel võimalus kasutada merd tema eesmärkidel (*sea denial*), et kaitsta ühendusteid; 3) võimaldada jõu eendamist merelt (*project power from the sea*). Samuti kuuluvad siia valdkonda üle-

riiklikud mereotsingu- ja päästeoperatsioonid. Selles ülesandevaldkonnas väljaarendatavad võimekused peavad vastama ka Washingtoni lepingu 5. artikli alusel väljaspool Eestit toimuva operatsiooni võimekusnõuetele.

4. **Võõrustajariigi toetus** (*Host Nation Support*)

Üldvastutaja — kaitseministeerium.

Võõrustajariigi toetus tähendab tsiviiltoetust ning sõjalist toetust rahu-, pinge-, kriisi- ja sõjaajal, mida Eesti annab sõbralikele välisvägedele ja organisatsioonidele, mis asuvad Eestis, tegutsevad Eestist lähtuvalt või läbivad Eesti territooriumi. Võõrustajariigi toetusoperatsioonide eesmärk on tagada vahendid ja võimalused välisabi vastuvõtuks eelkõige Eesti kaitsmiseks vaenuliku jõu eest. Sellised tegevused moodustavad eraldi ülesandevaldkonna osas, mis ületab kaitseväe üksuste struktuurist, väljaõppest ja normressursist tuleneva piiratud toetusvõimekuse.

Kaitseministeeriumi roll selles valdkonnas on kehtestada võõrustajariigi toetuse poliitika ja protseduurid ning teostada järelevalvet selle elluviimise üle; rahvusvaheliselt kokku leppida Eestisse saabuvatele sõbralikele välisvägedele osutatav võõrustajariigi toetus; planeerida ja hallata võõrustajariigi toetuseks eraldatavaid ressursse, sealhulgas vajadusel ette valmistada lisaressurside eraldamise eelarvetaotlus teatud kindla operatsiooni läbiviimiseks; tagada õigusabi Eestisse saabuvatele sõbralikele välisvägedele; tagada võõrustajariigi meditsiinitoetus ning kooskõlastada võõrustajariigi toetuse osutamist tsiviilametkondade, sõbralike riikide valitsuste ja valitsusväliste organisatsioonidega vastavalt vajadusele.

Kaitseväe roll selles ülesandevaldkonnas on planeerida ja ellu viia võõrustajariigi toetusoperatsioonid ning tagada kaasatud välisüksuste ja -personaliga koostegutsemiseks vajalikud juhtimis-, side-, andme- ja teabekogumisvahendid.

5. **Riigivälised operatsioonid** (*Out-of-Country Deployment Operations*)

Üldvastutaja — KJPS.

Ülesandevaldkonda kuuluvad kaitseväe üksuste või personali osalusel väljaspool Eestit toimuvad mis tahes iseloomuga operatsioonid (k.a otsene sõjategevus Washingtoni lepingu 5. artikli alusel või *ad hoc*

koalitsiooni raames). Ülesandevaldkond sisaldab ka kriisireageerimisoperatsioone ning kaitseväeüksuste või -personalit osalemist rahvusvahelistel õppustel väljaspool Eesti territooriumi.

Veel kuuluvad sellesse ülesandevaldkonda kõik missioonieelsed ja -järgsed tegevused, samuti missioonile suunduvate, missioonil viibivate ja missioonilt naasvate kaitseväeüksuste või -personalit tagamine nii kaitseväe enda lõimitud toetusvõimekuse kui ka puuduvate võimekuste (nt õhu- või meretransport, Roll 2 meditsiiniabi jms) hankimise kaudu võõrustajariigilt või koalitsioonipartneritelt.

6. **Abi osutamine tsiviilvõimule** (*Military Assistance to Civil Authorities*)

Üldvastutaja — KJPS.

Ülesandevaldkonda kuulub kaitsejõudude üksuste kasutamine Eesti tsiviilvõimude abistamiseks seadustes ettenähtud alustel ja korras. Sellekohase planeerimise algatab kaitseminister siseministri lähtedokumendi alusel. Kõigil juhtudel tegutsevad kaitseväeüksused ainult toetavas rollis asjakohase siseministeeriumi valitsemisala asutuse üldjuhtimisel.

7. **Juhtimine, kontroll, side ja teave** (*Command, Control, Communications, Intelligence — C4I*)

Üldvastutajad — kaitseministeerium ja KJPS vastavalt asjaomaste struktuuriüksuste alluvusele.

Ülesandevaldkonda kuuluvad keskse ja regionaaltasandi (kaitseringkonna tasandi) juhtimis-, kontrolli- ja analüüsitoimingud ning nende tagamine. Samuti sellise juhtimis-, side-, andmeside- ja teabekogumise võimekuse väljaarendamine ja tagamine, mis võimaldab kriisi puhul kaitseväljal koos tegutseda NATO ja/või muude sõbralike välisvägedega.

8. **Logistika ja lahinguteenindus** (*Logistics and Combat Service Support*)

Üldvastutaja — KJPS.

Valdkond koondab tagalakeskuse ja -üksuste tegevused ja operatsioonid eesmärgiga tagada väeliikidele nõutavad varud ja varustus, infrastruktuur, meditsiinitoetus, samuti lahinguteenindus operatiivülema alluvuses aktiveeritud üksustele.

Valdkond näeb ette vajaduse luua ja tagada logistiline juhtimis- ja kontrollivõimekus, mis võimaldab planeerida ja ellu viia lahingu-

teenindust kaitseväeüksustele NATO/EL koalitsiooni-operatsioonidel ja -õppustel, samuti iseseisval kaitasel ning humanitaaroperatsioonidel. Lahinguteenindust väeliikidele osutatakse maismaaoperatsioonidel formatsiooni/brigaadi tasemel, mereoperatsioonidel kaldatoetuse tasemel.

9. **Riigikaitsealine toetus** / keskadministratsioon (*National Defence Support / Central Administration*)

Üldvastutajad — kaitseministeerium ja KJPS vastavalt asjaomaste struktuuriüksuste alluvusele.

Ülesandevaldkonda kuuluvad väeüksuste, kaitseministeeriumi ja tema valitsemisala tsiviilorganisatsioonide tegevus ja toimingud, mis tagavad riigikaitsealise toetuse väljaspool teisi ülesandevaldkondi.

4.2. Ülesandeloend (*Tasks List*)

Ülesandeloend on üks planeerija peamistest töövahenditest. Ülesandeloendite erinevaid kujusid kasutatakse kõigis kaitseplaneerimise valdkondades väestruktuuri arendamisest kuni kriisiplaneerimiseni. Oma üldkujul kujutab ülesandeloend organiseeritud ja rühmitatud loetelu põhi- ja alaülesannetest, mida strateegilise ja operatiivtasandi juhtimisorganitel, (ühend)väekoondisel või üksusel tuleb täita operatsiooni (kampaania) läbiviimisel püstitatud eesmärgi saavutamiseks. Ülesandeloendis ei kirjeldata piiravaid tingimusi nagu täitmistingimused (*Task Conditions*) ja sooritus-standardid (*Performance Standards*).

Riiklik ülesandeloend (*National Tasks List*) on loetelu kõigist ettenähtud ülesannetest, mida kaitsejõud tervikuna, sõltumata väeliigist, peaksid täitma vastavalt neile antud poliitilistele juhistele (julgeoleku-poliitika alused, sõjalise kaitse strateegiline kava).

Riiklikud ülesandeloendid koostatakse nii strateegilisele, operatiivsele kui ka taktikalisele juhtimistasandile eesmärgiga selgelt välja tuua antud juhtimistasandile eriomased ülesanded.

Kõigi kolme tasandi ülesandeloendid on üles ehitatud sarnaselt, kirjeldades sõjalise tegevuse põhilisi allvaldkondi:

- juhtimine (*Command and Control*),
- teave (*Intelligence*),

- operatsioonide läbiviimine (*Conduct Operations*),
- mobiilsus (*Mobility*),
- vägede turve (*Force Protection*),
- tagamine (*Sustainment*),
- vägede loomine (*Force Generation*),
- kooskõlastamine (*Coordination*).

Keskjuhtimisorganid — kaitseministeerium ja KJPS — koostavad riikliku strateegilise ülesandeloendi baasil oma strateegilise tasandi loendid, operatiivstaap operatiivtasandi loendi baasil oma loendi ning väeliigid ja kaitseringkonnad taktikalise ülesandeloendi baasil oma väeliigi- ja ringkonnapõhise ülesandeloendi (*Service-specific Tactical Tasks List, Regional Command Tactical Tasks List*), mis täpsustab nende üldisi ülesandeid vastava juhtimisorgani või väeliigi spetsiifikast lähtudes.

Operatiivplaneerimise ja -juhtimise tõhustamiseks koostatakse planeeritava operatsiooni eritingimustest lähtuvalt eesmärgipõhised ülesandeloendid (*Mission-essential Tasks List*). Näiteks: ennetava planeerimise kontekstis tuleks planeeritava operatsioonina mõista Eesti kaitsmist vaenuliku jõu vastu selle sõjalise kaitse strateegias sõnastatud kolme põhistsenaariumi — surve, kukutamisrännak, laiaulatuslik sõjaline rännak — põhjal; kriisiplaneerimise või riigivälise operatsiooni planeerimise kontekstis — mis tahes tegeliku olukorra põhjal. Eesmärgipõhiseid ülesandeloendeid kasutatakse ka kaitsevæeüksuste väljaõppe- ja valmidusnõuete täpsustamisel.

4.3. Täitmistingimused (*Task Conditions*)

Täitmistingimused selgitavad ja täpsustavad keskkonna parameetreid, milles operatsiooni läbiviimist planeeritakse. Täitmistingimused jagunevad looduslikeks, sõjalisteks ja tsiviiltingimusteks.⁸

Tsiviiltingimused kirjeldavad läbiviidavat operatsiooni mõjutavaid faktoreid, mis on seotud operatsioonipiirkonna inimeste, valitsemisvormi, poliitika, kultuuri ja majanduseluga. Eesti kaitseplaneerimise protsessi

⁸ Lähemalt vt NATO 19. juuni 2001 direktiiv 80-90, ptk IV “Conditions for Joint Tasks”.

kontekstis on tsiviilingimused rakendatavad eelkõige riigiväliste operatsioonide planeerimisel.

Looduslikud tingimused kirjeldavad operatsioonipiirkonna loodusliku keskkonda (nt maastikutüüp, taimestik, geoloogiline aktiivsus, põhjavee kättesaadavus), ilmastikutingimusi (nt kliimatüüp, keskmised õhutemperatuurid) ning ulatust, milles inimtegevus on keskkonda vorminud (nt linnastumise aste). Looduslikke tingimusi peab arvestama nii operatsioonide planeerimisel, mis on suunatud Eesti kaitsmisele vaenuliku jõu vastu, Eesti rahvusvaheliste sõjaliste kohustuste täitmisel kui ka abi osutamisel tsiviilvõimule.

Sõjalised tingimused kirjeldavad faktoreid, mis on seotud planeeritava operatsiooni eesmärgi, juhtimislahendi ja osalevate jõududega. Need faktorid kehtivad nii sõbralikele, neutraalsetele jõududele kui ka vastase jõududele. Sõjaliste tingimuste kategooriad on ennetavas planeerimises ja kriisiplaneerimises erinevad. Ennetavas planeerimises kasutatavad sõjalised tingimused järgivad asjakohase ülesandeloendi struktuuri, andes iga ülesande täitmiseks nõutavale võimekusele arväärtuse (tonnid, tunnid, kilomeetrid, sihtmärgi tabamise protsent vms) nii sõbraliku planeeritava (ühend)väekoondise (*Force Package*) kui ka eeldatava vastase kohta. Kriisiplaneerimises kasutatavad sõjalised tingimused on olemuselt suhtelised ja antakse üldjuhul võrrelduna kriisiplaneerimise aluseks oleva ennetava plaaniga (*Contingency Plan*) tüüpskaalal “parem/kõrgem kui planeeritud”, “sama/lähedane planeeritule”, “halvem/madalam kui planeeritud”.⁹

4.4. Sooritus-standardid (*Performance standards*)

Sooritus-standardid on operatsiooni eesmärgi edukaks saavutamiseks vajalike tegevuste ja soorituse operatiivplaneerimise protsessis määratletud kirjeldused, nõuded.

Kus vähegi võimalik, peavad standardid olema mõõdetavad, kasutades operatsioonianalüüsist tuletatud objektiivseid kriteeriume, näiteks tãpsust, ulatust, tabamise tõenäosust, läbilaskevõimet.

⁹ *Ibidem*. Lk 4–9 kuni 4–23.

Sooritus-standardid on esmatahtsaks sisendiks nii arendus-programmide kui ka operatiivkavade koostamisel.

4.5. Võimekusprofiil (*Capability Profile*)

Ülesandeloendi täiendamisel kvantitatiivselt mõõdetavate täitmistingimuste ja sooritus-standarditega saadakse võimekusprofiil, mis kirjeldab olemasoleva või planeeritava üksuse või (ühend)väekoondise etteantud ülesande täitmiseks vajalikke olemasolevaid või nõutavaid sõjalisi võimekusi terviklikult.

Võimekusprofiil koostatakse kolmeastmelises protsessis:

- ülesannete määramine,
- täitmistingimuste määratlemine,
- sooritus-standardite kehtestamine.

Ülesandevaldkonna võimekusprofiili koostamine on vastava valdkonna üldvastutaja ülesanne. Võimekusprofiili koostavad lõppastmes kõik need üksused ja organisatsioonid, kes peavad täitma kindlaksmääratud operatiivtasandi või taktikalise tasandi ülesandeid.

Olemasolevate rivi- ja reservüksuste võimekusprofiilid vaadatakse kord aastas läbi ja viiakse tegelikkusega vastavusse, tuginedes vastava üksuse aasta-aruandes esitatud tegelikult saavutatud ja õppuste või testide kaudu kontrollitud võimekusnäitajatele. Üksuste tegelike võimekusprofiilide alusel viivad ülesandevaldkondade üldvastutajad valdkonna võimekusprofiili igal aastal tegelikkusega vastavusse.

Võimekusprofiil võimaldab saavutada kahte eesmärki. Esiteks, hinnata olemasoleva väestruktuuri vastavust kaitseväge operatsioonide kavas määratletud ja ennetava planeerimise protsessis täpsustatud operatiivvõimekuse nõuetele. Teiseks, välja töötada teatud kindla operatsiooni nõuetele vastava väestruktuuri.

5. Kokkuvõtteks

Nagu eeltoodust nähtub, on praegu Eesti riigikaitse käsutuses metodoloogia, mis hõlmab kaitseplaneerimise eri aspekte lõimitult. See on

ühtlasi ka üheks eelduseks Eesti kaitseväge kiirele ja tõhusale lõimumisele NATO relvajõudude, juhtimisstruktuuride ja planeerimis-protsessidega. Tuleb rõhutada, et nimetatud metodoloogiat täiemahulisele Eesti riigikaitse juhtimisel ja arendamisel kasutusele võtta on võimalik vaid kestva ja sihipärase juhtimistegevuse tulemusena. Samas on selge, et sõltumata selle metodoloogia alusdokumentide täpsustamise ja jõustamise tempost, on siin esitatud protseduuride- kogumi kui terviku omaksvõtmine kogu riigikaitse süsteemis pikemaajaline protsess. See nõuab tõenäoliselt kaadrikaitseväelaste, eriti staabiohvitseride, aga ka kaitseplaneerimisega tegeleva tsiviilpersonali täiend- ja ümberõpet, samuti vajalike korrektiivide tegemist kui mitte praeguste, siis kindlasti tulevaste kadettide väljaõppekavadesse.

Jaan Murumets (M.A.), KVÜÕA strateegia õppetooli
julgeolekupoliitika ja strateegia õppesuuna ülem

KVÜÕA KADETTIDE AKADEEMILISE EDASIJÕUDMISE PROGNOOSIMISEST SISSEASTUMISKONKURSI ALUSEL

PEEP UBA

Sissejuhatus

Igasuvised sisseastumiseksamid kõrgkoolidesse valmistavad peavalu nii teadmishimulistele noortele kui ka professoritele-õppejõududele, kes peavad paljude soovijate hulgast valima välja tulevase elukutse jaoks sobivaimad kandidaadid. Pikaajalise kogemusega kõrgkoolides on selleks välja kujunenud kindlad valikukriteeriumid — võidakse piirduda konkreetsete riigieksamite tulemustega (nt TÜ füüsikateaduskond),¹ aga võimalik on lisada ka rohkem või vähem täiendavaid erialaspetsiifilisi teste (nt Muusikaakadeemia vastuvõtueeskirjad).² Omaenda vastuvõtukriteeriumide vajalikkust põhjendatakse sellega, et kõrgkoolieelse (gümnaasiumi)hariduse koolihinnete/riigieksamite tase on suhteliselt erinev ja nendest tulenev paremusjärjestus sisseastumis-konkursil ei pruugi olla objektiivne.³ Olukorrale Eesti haridussüsteemis, kus erinevate regioonide ja koolide tase on erinev, on tähelepanu juhitud ka teistes uurimustes.⁴ Haridusstruktuuris, mis on lähiminevikus üle elanud mitmeid ümberkorraldusi ja kus riigieksamite hindamispõhimõtted ning läbiviimis-

¹ Tartu Ülikooli vastuvõtueeskiri 2003/2004. Tartu Ülikooli kirjastus, 2002. Lk 21.

² Eesti muusikaakadeemia vastuvõtt:

http://www.ema.edu.ee/HTML/sisseastujale/klaviatuur/bakal_frame.html, 10.10.2003.

³ **M. Lauristin.** Uudishimuta ei sünni teadmisi. — Tartu Postimees, 4. august 2003.

⁴ **M. Titma, E. Saar.** Educational Careers in Estonia. — International Journal of Sociology 1996, vol 26, no 3. Lk 3–30.

meetodid pidevalt muutuvad, tuleb sisseastumiskriteeriumide väljatöötamisel ja juurutamisel sellega arvestada.

Erandiks ei ole ka Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused (KVÜÕA), kus lisaks riigieksamitele on vastuvõtul oluline sooritada teatud testid, mis peaksid näitama tulevase ohvitseri võimekust nii õpingutes kui ka hilisemas teenistusalases karjääris.

Ohvitserikandidaatide väljaselgitamiseks on eri riikides kasutusel erinevad valikukriteeriumid, mis arvestavad nii senist edukust koolis kui sisaldavad ka grupitöö ja juhi eeldusi selgitavaid elemente. Näiteks Šveitsis⁵ tegutseb spetsiaalne keskus (*Assessment Center*), mis hindab kandidaate nii senise haridusalase edukuse kui ka potentsiaalsete isikomaduste seisukohast. Sellel keskusel on pikaajaline statistiline materjal nii varasemate ohvitserikandidaatide akadeemilise edukuse kui ka lõpetanute hilisema hakkamasaamise kohta tööl. Saksamaa kõrgemate sõjakoolide valikukriteeriume on kirjeldatud *Bundeswehr*'i koduleheküljel,⁶ Belgia Kuningriigi vastavad tingimused võib leida Kuningliku Sõjakadeemia koduleheküljelt.⁷

Need on mõned näited erinevatest riikidest, kus osatakse komplekselt arvestada senist edukust haridusteel ning kus on välja arendatud testid nii potentsiaalse grupitöö kui ka juhi võimekuse hindamiseks. Taoliste testide rakendamisvõimalused meie haridusruumis vajavad eelnevat analüüsi ja siinseile tingimustele kohandamist.

KVÜÕA sisseastumistingimused on koostatud, olles teadlik eelnevatest printsiipidest. Senini puuduvad aga uuringud nende tegelikust mõjust nii õppeedukusele kui ka karjäärile. Käesolevas artiklis vaadeldakse kahe aastakäigu kadettide sisseastumiseksamite seost hilisemate õppetulemustega.

⁵ **S. Gutknecht.** An Evaluation Study of the Different Selection Instruments for Professional Officers. 3rd European Meeting on Military Pedagogy: presentation. Monday, 9 September, 2002;

H. Annen, S. Gutknecht. Selection und Beurteilung in der Berufs-offizierslaufbahn — eine erste Wertung. Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift 2002, 2/02, 19–20.

<http://www.asnz.ch/hefte/artikel.php?artikel=192>, 04.09.2003.

⁶ Bundeswehr. Du Willst Zukunft. Karriere bei der Bundeswehr Offizier. <http://www.bundeswehr.de/karriere/index.php>, 04.10.2003.

⁷ Royal Military Academy of Belgium: <http://www.rma.ac.be/setup.asp>, 04.10.2003; I am a candidate: <http://www.rma.ac.be/rma/admission/default.asp?Page=1>, 04.10.2003.

Selleks, et saada Eesti Kaitseväe kaadriohvitseriks, tuleb soovijatel läbida mitu sõela:

- omandada haridustase, mis annab õiguse jätkata õpinguid kõrgkoolis;
- läbida ajateenistus ja selle kestel allohvitseri kursus;
- sooritada sisseastumiseksamid KVÜÕAsse;
- läbida vastav õpe.

Seega toimub ohvitseriks saamisel mitmeastmeline selekteerimine, mis algab allohvitseride kursustele jõudmisega ajateenistuse jooksul ning jätkub sisseastumiskatsete ja edukate õpingutega. Sisuliselt toimub ohvitserikandidaatide esmane valik väljaspool kõrgemat sõjalist õppeasutust, ilma et õppeasutusel oleks võimalik seda kontrollida. Võib ainult loota, et vastavate otsuste tegijad ning ajateenijate suunajad allohvitseride kursustele on piisavalt erudeeritud, valimaks potentsiaalseid sõjalisi juhte. Pole kahtlust, et tulevaste ohvitseride teadmiste ja oskuste tase on otseselt seotud sellega, kui võrd õigesti või valesti on tehtud need valikud, kui võrd adekvaatselt ennustavad valikukriteeriumid võimekust vastavate teadmiste omandamisel ning nende teadmiste kasutamist teenistuses.

Käesolev uuring käsitleb KVÜÕA sisseastumiseksamite võimet prognoosida kadettide edasijõudmist õpingutes (ja on ilmselt üks esimesi samme sellealases uurimistöös). Märkime, et statistiliselt töödeldavad andmed kadettide sisseastumiskatsete/-eksamite ning nende õpingute kohta on olemas alates aastast 2001, seega on valim suhteliselt väike. Tõsisemate otsuste vastuvõtmiseks on vaja uurida pikemat perioodi. Kuiigi sisseastumiskatsed on toimunud ka varem, puudub piisavalt korrektne andmestik eelmistel aastatel sooritatute kohta, seepärast on võimatu neid statistiliselt käsitleda.

Käesoleva analüüsi eesmärk on leida arvestatav meetod, mille alusel otsustada, missugustel kadetidel võib tekkida probleeme õpingutes edasijõudmisega. Tähtis on selgitada esimeste semestrite järel välja need kadetid, kes vajavad õpingutes suuremat tähelepanu või juhendamist.

Huvi pakub küsimus, kas saab sisseastumiskonkursi põhjal ennustada kadettide akadeemilist edasijõudmist, võttes selle kvantitatiivseks näitajaks hinnete kaalutud keskmise. Teisisõnu, kas oleme valinud sobivaimad ohvitserikandidaadid.

Loomulikult kerkib ka küsimus, kas kasutatud valikukriteeriumid on piisavalt pädevad hindama ohvitseri võimekust edaspidises teenistuses.

Sisseastumiskonkurss ja õpingud

KVÜÕA sisseastumiskonkursi paremusjärjestus kujuneb viie eksami — matemaatika, üldfüüsilise testi, essee, psühholoogilise testi ja kutse-sobivusvestluse — põhjal, kus matemaatika ja essee võib asendada vastava riigieksamiga. Iga eksami eest on maksimaalselt võimalik saada vastavalt 5, 3, 5, 6 ja 6 konkursipunkti, seega kokku kuni 25 punkti. Märgime siinjuures ära asjaolu, et aastal 2001 oli õppima pääsemise nivooks 12,5 konkursipunkti ning aastal 2002 oli vastavaks nivooks 13,5 konkursipunkti.

Aastal 2002 alustanud kadetid ehk kuues põhikursus (6. PK) on analüüsi toimumise ajaks õppinud kaks semestrit ja läbinud selle aja jooksul 27 ainet, millest 10 on lõppenud hindelise eksamiga. Aastal 2001 alustanud kadetid ehk viies põhikursus (5. PK) on õppinud neli semestrit ning läbinud 80 ainet, millest 27 on lõppenud hindelise eksamiga. Hinded on aluseks kadettide kaalutud keskmise hinde arvutamisel ning selle põhjal otsustatakse nii kadettide edasijõudmine kui ka paremusjärjestus. Keskmise hinde leidmisel kasutatakse kaaludena õppeaine mahtu ainepunktides (1 AP on arvestuslik ühik, mis eeldab 40 töötundi õppeaine omandamisel).

Kuuenda põhikursuse õpingud

Tabelis 1 on esitatud kuuenda põhikursuse sisseastumiseksamite ja õpingute keskmise hinde omavahelised lineaarse korrelatsiooni kordajad.

Tabel 1. Kuues põhikursus

	Mate- maatika	Üldfüüsiline test	Essee	Psühho- loogiline test	Kutse- sobivus- vestlus	Konkursi- punktid
Üldfüüsiline test	-0,203					
Essee	0,002	-0,002				
Psühho- loogiline test	0,079	-0,163	0,163			
Kutsesobivus- vestlus	-0,207	-0,006	0,184	0,098		
Konkursi- punktid	0,488	-0,021	0,542	0,695	0,355	
Kahe semestri kaalutud keskmine	0,398	-0,001	0,280	0,205	-0,300	0,343

Näeme, et sisseastumiskonkursi ja keskmise hinde omavaheline lineaarne seos on nõrk, vastav korrelatsioonikordaja on ainult 0,343. Siinjuures üllatab asjaolu, et kutsesobivusvestluses sobivamateks kandidaatideks tunnistatute keskmine hinne on pigem halvem kui parem (korrelatsioon keskmise hinde ja kutsesobivusvestluse tulemuse vahel on negatiivne, täpsemalt -0,300). Seda võib seletada asjaoluga, et kahel esimesel semestril on põhilisteks eksamiaineteks üldharidust pakkuvad loodustäppiateaduslikud ja humanitaarteaduslikud ained, mis ei pruugi ohvitserikandidaatide jaoks olla esmatähtsad. Erialaõppeainetes on nendel semestritel hindamiskriteeriumiks üldjuhul mittehindelised arvestused, mis ei kajastu keskmises hinded. Esitatud näitajad ei anna kindlust teadmisse, et sisseastumiseksamite alusel kujuneva paremusjärjestuse põhjal vastu võetud kadetid osutuvad parimateks ka õpingutes.

Artikli kirjutamise hetkeks kuuenda põhikursuse õpingute kohta rohkem statistiliselt töödeldavat materjali pole. Märgitud negatiivse tendentsi põhjuste selgitamisel võivad kasulikuks osutada õppurite hinnangud sooritatud ainetele ja nende läbiviimisele (tagasiside). Selle protsessi käivitamine on Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes päevakorras.

Viienda põhikursuse õpingud

Viienda põhikursuse edasijõudmist vaatleme kahes osas: pärast esimest kahte semestrit (et võrrelda seoseid kuuenda põhikursusega) ja pärast kahte õppeaastat ehk nelja semestrit. Tabelis 2 on esitatud viienda põhikursuse sisseastumiseksamite ja õpingute keskmise hinde omavahelised lineaarsed korrelatsioonikordajad kahe õppesemestri järel ja tabelis 3 nelja õppesemestri järel.

Tabel 2. Viies põhikursus pärast esimest õppeaastat

	Mate- maatika	Üldfüüsiline test	Essee	Psühho- loogiline test	Kutse- sobivus- vestlus	Konkursi- punktid
Üldfüüsiline test	-0,133					
Essee	-0,093	-0,029				
Psühho- loogiline test	-0,247	0,010	0,203			
Kutsesobivus- vestlus	-0,104	-0,399	0,113	0,256		
Konkursi- punktid	0,437	0,120	0,460	0,633	0,256	
Kahe esimese õppesemestri kaalutud kesk- mine hinne	0,428	0,143	0,395	0,110	-0,005	0,565

Näeme, et ka aasta varem õpinguid alustanud kadetidel on suhted edasijõudmises põhimõtteliselt sarnased kuuenda põhikursuse kadettide õpingutega. Ilmneb, et ka siin on kutsesobivusvestlus nõrgalt negatiivses sõltuvuses keskmise hindega. Tugevamaks osutub siiski paremus-järjestuse seos keskmise hindega, mis on üllatav selles mõttes, et sellel aastal immatrikuleerimiseks vajalik nivoo (12,5 konkursipunkti) jäi madalamaks järgmise aasta, kuuenda põhikursuse nivoo (13,5 konkursipunkti).

Tabelist 3 näeme, et nelja õppesemestri järel on kutsesobivusvestluse seos keskmise hindega muutunud positiivseks, jäädes aga siiski suhteliselt nõrgaks. Muutust positiivsuse suunas saab seletada asjaoluga, et kolmandal ja neljandal õppesemestril on hindeliste õppeainete hulgas oluliselt rohkem sõjalise taktika ja strateegia õppeaineid, seega kajastab kutsesobivusvestlus rohkem kadettide huve. Samas jäävad sisseastumiseksamite seosed keskmise hindega ikkagi nõrgaks, andes veel kord tunnistust sellest, et konkurss ei pruugi selekteerida õpihimulisemaid ohvitserikandidaate.

Tabel 3. Viies põhikursus pärast teist õppeaastat

	Mate- maatika	Üldfüüsiline test	Essee	Psühho- loogiline test	Kutse- sobivus- vestlus	Konkursi- punktid
Üldfüüsiline test	-0,133					
Essee	-0,093	-0,029				
Psühho- loogiline test	-0,247	0,010	0,203			
Kutsesobivus- vestlus	-0,104	-0,399	0,113	0,256		
Konkursi- punktid	0,437	0,120	0,460	0,633	0,256	
Nelja õppe- semestri kaalutud keskmise hinne	0,163	0,123	0,479	0,240	0,230	0,547

Seitsmes põhikursus

Seitsmenda põhikursuse sisseastumiseksamid toimusid 2003. aasta suvel, käesoleva analüüsi tegemise ajaks pole kadetid läbinud hindelisi õppeaineid. Tabel 4 seitsmenda põhikursuse ehk 2003. aastal sooritatud sisseastumiskonkursi kohta on esitatud vastavate andmete säilitamist eesmärgiks seades.

Tabel 4. Seitsmenda põhikursuse sisseastumiskonkurss

	Mate- maatika	Üldfüüsiline test	Essee	Psühho- loogiline test	Kutse- sobivus- vestlus
Üldfüüsiline test	0,165				
Essee	-0,172	-0,215			
Psühholoogiline test	-0,123	-0,133	0,017		
Kutsesobivus- vestlus	-0,235	-0,238	0,440	-0,055	
Konkursi- punktid	0,421	0,090	0,598	0,358	0,446

Konkursipunktide kujunemine

Ülevaade sisseastumiseksamite ja konkursipunktide võimalike lineaarsete seoste tugevusest viimase kolme aasta sisseastumiskonkursi kohta on toodud tabelis 5. Näeme, et nii kutsesobivusvestluse kui ka essee korrelatsioon on kasvanud, olulisem muutus on toimunud psühholoogilise testiga. Ilmselt on põhjus selles, et viimase aasta psühholoogilise testi struktuur erines eelmiste aastate omast, välja oli jäetud mõistete analüüsi osa.

Tabel 5. Kolme viimase aasta sisseastumiskonkursid

	Mate- maatika	Üldfüüsiline test	Essee	Psühho- loogiline test	Kutse- sobivus- vestlus
5. PK (2001. a)	0,437	0,120	0,460	0,633	0,256
6. PK (2002. a)	0,488	-0,021	0,542	0,695	0,355
7. PK (2003. a)	0,421	0,090	0,598	0,358	0,446

Tähelepanu väärrib asjaolu, et üldfüüsilise testi hinded üldjuhul paremusjärjestuse kujunemist ei mõjuta. Sellest võib järeldada, et tähtsaim antud katse juures on selle positiivne sooritus, mitte saadud hinne. Seda arusaama kinnitavad ka eespool toodud tabelid, kus üldfüüsilise testi korrelatsioon õpingute edukusega on peaaegu olematu.

Õpingute edukusest

Eespool nägime, et sisseastumiseksamite ja õppeedukuse vaheline korrelatsioon on nõrk. Huvi pakub võimalik regressioonsõltuvus õpitud ainete ja kaalutud keskmise hinde vahel.

Tabelis 6 on toodud valik viiendale põhikursusele õpetatud aineid, mille korrelatsioon keskmise hindega on suurem kui 0,5. Tabelisse kantud õppeaineid, millel puudub seos esimese õppeaasta keskmise hindega, õpetati teisel õppeaastal.

Näeme, et esimesel aastal õpitud ainetest on tugevaim korrelatsioon matemaatikal ja füüsikal, jäädes täiesti arvestatavaks ka teise aasta lõpuks. Analüüsides kahe aine koosmõju keskmisele hindele, ei osutunud matemaatika ja füüsika siiski parimaiks seost näitavaks kombinatsiooniks. Selleks osutusid matemaatika ja eesti keel korrelatsioonikordajaga 0,76.

Tabel 6. Viienda põhikursuse õppeainete korrelatsioonikordajaid

Aine nimetus	I õppeaasta keskmine hinne	II õppeaasta keskmine hinne
Eesti keel	0,53	0,55
Matemaatika	0,82	0,68
Füüsika	0,77	0,68
Tehniline joonestamine	0,52	0,49
Juhtimisteooria ja organisatsiooni-käitumine	0,68	0,42
Sõjaväepedagoogika	–	0,75
Inglise keel	–	0,61
Materjaliõpetus	–	0,65
Kliiniline psühholoogia	–	0,64
Sidekursus	–	0,67

Kokkuvõte

Hariduskulude optimeerimise seisukohast vaadatuna on oluline leida parimate kadettide valikukriteeriumid. Hetkel kasutuselolevad kriteeriumid ei anna alust arvata, et need võimaldaksid parima valiku, sest kadettide akadeemilist edukust nende abil ennustada sisuliselt ei saa.

Samas ei ole ka alust väita nende kriteeriumide muutmise vajadust, sest vastavalt kehtivale õppekavale hinnatakse akadeemilist edukust selliste õppeainete alusel, mis pole seotud õpitava erialaga ja seega on ilmselt kadettide jaoks teisejärguline. Mõne sellise erialaga otsesemalt seonduva õppeaine hindamisviisi muutmine arvestusest eksamiks võib olukorda oluliselt muuta. Koos selle sammuga võiks paraneda ka eespool märgitud kutsesobivusvestluse negatiivne korrelatsioon.

Teine tähelepanu vajav moment on see, et lisaks akadeemilisele edukusele on õppekulude kasutamise efektiivsust silmas pidades oluline tulevaste ohvitseride edaspidine karjäär ja professionaalne toimetulek. Käesolev uuring ei välista, et praegused kadettide valikutingimused on parimad nende eesmärkide täitmiseks.

Peep Uba (Ph.D.),

KVÜÕA loodus- ja täppisteaduste õppetooli juhataja.

JUMALATE HUKK VÕI RELIGIOONIDE TAASSÜND? MÕTTEID RELIGIOOSSESTEST VEENDUMUSTEST POLIITIKA VAHENDINA

ANDRES SAUMETS

Sissejuhatus

Pärast 11. septembri kurjakuulutavaid ja traagilisi sündmusi tõusis võitlus rahvusvahelise terrorismi vastu paljude riikide poliitilisse päevakorda. Samal ajal kerkis küsimus: missugune roll konfliktides on religioonidel? Kuna neid terrorirünnakuid oli võimalik seostada islami fundamentalismiga, oli see fakt paljudele inimestele kogu maailmas tõenduseks, et Lääne tsivilisatsiooni turvaukse taga kogub sissemurdmiseks jõudu fanaatiliste moslemite “püha sõda”, millele saab olla vaid üks ennetav vastus. 21. sajandi alguse religioosset ja maailmavaatelist maastikku ei iseloomusta üksnes sekulariseerumis- ja moderniseerumisprotsessid, vaid ka “religiooni taassünd”, mis inimest kujundava jõuna saavutab üha rohkem avalikku mõju. Religioon võib olla moraalse käitumise tähtis allikas, aga ka oluline tegur vägivaldsetes konfliktides. Seetõttu on oluline leida vastus küsimustele, kas religioonides peitub mingi olemuslik vägivallapotentsiaal, mis muudab vältimatuks religioonide vägivaldse kokkupõrke ning viib maailmapoliitika uude ajastusse, kasutades poliitikat koguni oma eesmärkide saavutamise vahendina, nagu seda võib näiteks välja lugeda Samuel P. Huntingtoni kohati lausa apokalüptilise värvinguga poliitilistest “prohvetikuulutustest”, või saab religioosseid veendumusi teatud tingimustel ka nii tõlgendada ja rakendada, et neil on konflikte leevendav ja koguni lahendav mõju.

Kas oleme jõudnud ususõdade ajastu künnisele?

Kui võtta tõsiselt ameerika politoloogi Samuel P. Huntingtoni laialt levinud seisukohti, siis aeti inimkond pärast külma sõja lõppu välja senisest julgeolekuparadiisist.¹ Peamiselt välis- ja julgeolekupoliitika valdkonnas tegev olev Huntington võttis endale ambitsioonika ülesande kirjeldada pärast “idabloki” kokkuvarisemist taas kujunemisejärgus olevat postkommunistlikku maailmakorda selle geneesis. Üliriikide globaalne ideoloogiline konkurents oli oma aja ära elanud ja koos sellega ka stabiilne, huvide tasakaalustatust silmas pidav maailmakorra poliitika. Riikidevahelised vastasseisud ei kao aga kuhugi, väidab Huntington, vaid need asenduvad poliitiliste ja sõjaliste kokkupõrgetega erinevate kultuuride ja tsivilisatsioonide vahel. Teisisõnu, maailm on taas astumas “us sõdade ajastusse”.² Jääb mulje, et Huntington mitte ainult ei kirjelda neid uusi “maailmapoliitika ehitusklotse” ja saabuvat ajastut, vaid üritab oma nägemuse kirja panna otsekui *self-fulfilling prophecy*.³ Huntingtoni tekstid maalivad lugejate silme ette hirmuäratava pildi, kuidas usulised rahvuslased tõstavad maailma erinevates paikades pead, pääsevad võimule ja õhutavad oma poolehoidjates viha teisitiuskujate vastu. Lihtsusstatult väljendudes võitlevad kristlased moslemite vastu, moslemid hindude vastu, hindud kristlaste vastu ja nii edasi. Maailmal seisab ees verise protsessi kaudu poliitiline muutumine, ja viimaks seisavad rinnetena vastastikku usundid, uskonnad ja usuvooulud, kes riikide ja rahvusvaheliste alliansside abil võitlevad eesõiguse ja juhtpositsiooni nimel selles maailmas. See on maailm, milles tuleb korrigeerida preisi sõja-

¹ See ja ka järgnevad S. P. Huntingtoni seisukohad on pärit teostest, mis on ilmunud ka eestikeelsete tõlgetena: **S. P. Huntington**. Tsivilisatsioonide kokkupõrge? — Akadeemia, nr 6, 1995. Lk 1205–1233 (The Clash of Civilizations?, 1993) [Edaspidi **Huntington** 1995]; **S. P. Huntington**. Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine. Tartu: Fontes, 1999. (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, 1996) [Edaspidi **Huntington** 1999].

² Ususõdade ajastut võib läänemaailma jaoks lõpetatuks pidada Westfaali rahuga, mille 1648. a sõlmisid Münsteris ja Osnabrückis Saksa-Rooma riigi keiser ja Rootsi ning Prantsusmaa, lõpetades nii verise Kolmekümneaastase sõja, mis on ajalukku läinud viimase suure religioonisõjana (kuigi religiooni võib sõja ühe elemendina kohata ka hilisemates sõdades ning konfliktides). Westfaali rahu üheks oluliseks tulemuseks oli religiooni ja rahvusvahelise poliitika lahutamine. Vrd ka Huntington 1999. Lk 72.

³ Vt **M. Riesebrödt**. Die Rückkehr der Religionen. Fundamentalismus und der “Kampf der Kulturen”. München, 2001. Lk 15. [Edaspidi **Riesebrödt** 2001]

teoreetiku Karl von Clausewitzi tuntud mõtteavaldust, et sõda on poliitika jätkamine teistsuguste vahenditega. Huntingtoni järgi elame hoopis maailmas, kus poliitika on tegelikult religiooni jätkamine teistsuguste vahenditega, sõjast saab aga Jumala kohus.

Kui tekib konflikt tsivilisatsioonide või religioonide vahel, on igati mõistetav, et toetust püütakse leida teistelt oma tsivilisatsiooni või religiooni esindajatelt. Huntingtoni sõnusti on külma sõja järgses maailmas poliitilise ideoloogia ja traditsioonilise võimutasakaalu, mis senini toimisid koostöö ja koalitsioonide moodustamise põhialustena, hakanud asendama tsivilisatsiooniühisus, mida tuntakse ka “sugulasmaa” sündroomina. Konfliktides, mis on puhkenud pärast külma sõja ajastut taolise tsivilisatsiooniühisuse pinnal, kuid mis, tõsi küll, ei anna veel tsivilisatsioonidevahelise sõja mõõtu välja, näeb Huntington teatud iseloomulikke, eespool mainitud verisele tulevikustsenaariumile viitavaid elemente.⁴ Kuid toogem mõned konkreetset näited uue ususõdade ajastu esimestest “kuulutajatest”. Huntington näeb neid iseloomulikke elemente Bosnias ja Tšetšeenias, Indias, Indoneesias ja Nigeerias. Nendes maades seisavad vastastikku erinevatest religioonidest pärit vastased, kes on otsustavalt, relv käes, valmis võitlema oma religiooni eelisseisundi nimel. Bosnias on omavahel konfliktis katoliiklikud horvaadid, ortodoksed serblased ja islamiusulised bosnialased.⁵ Tšetšeenias võitlevad islamiusulised rahvuslased ortodokssete venelaste vastu, Indias vägivallatsevad äärmuslikud hindud moslemite ja kristlastega, Indoneesias korraldavad vastastikku tapatalguid moslemid ja kristlased ning ka Nigeerias leiavad aeg-ajalt aset verised rahutused moslemite ja kristlaste vahel. See, et nendes piirkondades verised sõjalised konfliktid toimuvad, on vaieldamatu tõsiasi. Kuid see, miks need inimesed omavahel sõdivad, pole nii ühemõtteliselt mustvalge, nagu seda võiks väita Huntingtoni stsenaariumi järgi. Kuigi see kõlab lihtsustatult, võitlevad need inimesed Huntingtoni väidet aluseks võttes omavahel vana põhimõtte “Üks riik, üks religioon”⁶

⁴ Vrd **Huntington** 1995. Lk 1218jj.

⁵ Bosnia-Hertsegoviina puhul tuleb rõhutada asjaolu, et rahvus on sisuliselt defineeritud religiooni kaudu: lõunaslaavi keelte hulka kuuluvat serbohorvaadi keelt kõnelevaid roomakatoliiklasi nimetatakse horvaatideks, ortodoksseid kristlasi serblasteks, islamiusulised kehtivad omaette rahvusena (moslemid-bosnialased). Ca 43% elanikest on moslemid, 31% serblased ja 17% horvaadid.

⁶ Tegemist on paradigmat, mis määratleb religiooni ja riigi suhete põhivormi nii, et religioon, õigemini konfessioon(id) on riigikorra vundamendiks, seega on tegu

ümberpööramise nimel, mis uutes oludes kõlaks nii: “Üks religioon, üks riik”. Selle põhimõtte läbisurumine maailmas, kus enamikus riikides on tegemist rohkem kui ühe suure usundiga (või ka uskkonnaga), nõuab aga paratamatult ohvreid ning üldjuhul saadab seda protsessi erakordne julmus kas füüsilises või vaimses mõttes vähemusse jääjate vastu.

Tuleb tõdeda, et see Huntingtoni tees uue maailmapoliitika ajastu algusest on leidnud tänaseni suurt avalikku vastukaja ning andnud alust kõikvõimalikeks poliitilisteks analüüsideks ja usulisteks spekulatsioonideks. Teesi puhul kõidab külma sõja aegsete vastasseisudega harjunud inimesi eelkõige selle vastuvõetavus, sest traditsiooniline eristamine “sõbra” ja “vaenlase” vahel arvukates konfliktides langeb tõepoolest kokku eristamisega “uskliku” ja “uskmatu” vahel. Eesmärk pole mitte niivõrd postkommunistlikul ajastul toimuvate maailmaajalooliste muutumis-protsesside teaduslik ja diferentseeriv seletus, vaid pigem hoopis tendentsliku maailmapildi loomine, mis asendab vana ja mugava “hea-halva” dihhotoomia pelgalt uue kaksikjaotusega.

Samuti aitab Huntingtoni väide kokkupõrgetest erinevate kultuuride vahel — ja kultuure saab edukalt defineerida religioonide kaudu — ülevaatlikumalt, ja mis veelgi olulisem, ka asjatundmatule inimesele mõistetavalt seletada vanadest liitekohtadest mõranevat ja koost lagunevat maailma. Pärast 11. septembril 2001 USAs toimunud traagilisi sündmusi kuulutasid paljud poliitikud ja poliitikateadlased, et maailm pole pärast neid terrorirünnakuid enam endine. Lugematute inimeste mõtteis oli üks põletav küsimus: “Mis küll toimub?” See paljude inimeste küsimus sai “huntingtonlikult” selge vastuse 11. oktoobril 2001 ilmunud Andrew Sullivani provokatiivse pealkirjaga artiklist “See on ususõda”,⁷ kus rõhutati, et puhkenud konfliktis on kesksel kohal just usuline mõde.

religiooni ja riigi liiduga. Õhtumaises traditsioonis võib seda nimetada Püha Rooma riigi mudeliks “unum corpus Christianum” (üks kristlik ihu) ehk üks riik ja üks religioon riigi alamatele. Ka reformatsioon ei muutnud selles paradigmas põhimõtteliselt midagi: 1555. a katoliiklaste ja evangeelsete valitsejate vahel sõlmitud Augsburgi religioonirahu üheks tähtsamaks juriidiliseks põhimõtteks oli “cuius regio, eius religio” ehk kelle valitsusalal elad, selle religiooni pead sa ka järgima.

⁷ Artikkel “This Is a Religious War” ilmus New York Timesis. Eesti keeles on see tõlkeartiklina ilmunud ajalehe Eesti Kirik 2003. a numbrites 32–36. — Andrew Sullivan, mitmete mainekate auhindadega pärjatud üks tänapäeva provokatiivsemaid poliitika- ja sotsiaalkommentaatoreid, TIME Magazini esseist ja Sunday Time of Londoni kolumnist. Sullivani kodulehelt (andrewsullivan.com) võib leida igapäevaseid kommentaare sise- ja rahvusvahelisest poliitikast kuni kultuuri ja religiooni teemadeni.

17. septembril 2002 üllitatud USA riikliku julgeoleku strateegia toonitab: “Sõda terrorismiga ei ole tsivilisatsioonide kokkupõrge. Samas paljastab see [sõda] kokkupõrke ühes tsivilisatsioonis eneses, lahingu islami-maailma tuleviku pärast.” Igati “huntingtonlikult” kõlab aga järgmine lause, mis ei jäta lugejale erilist tõlgendamisruumi: “See on ideede võitlus ja selles valdkonnas peab Ameerika peale jääma.”⁸ Tegemist on kummalise “äratundmisrõõmuga”, kui Huntingtoni poolt visandatud maailmapoliitika koordinaatteljele saab taas selgelt kanda “liitlased” ja “vastased” ning kui poliitika muutub uuesti “ellujäämisürituseks”. Neil tingimustel on suhteliselt lihtne anda vastust küsimusele, mis selles maailmas õieti toimub: käimas on oma julgeoleku tugevdamine kaitsevõime kaudu, jämedakoeliste koalitsioonide moodustamine ning “usuvendade ja -õdede” materiaalne ja ideeline ühtehoidmine nii oma regioonis kui ka maailma teistes paikades.

Huntingtoni tees tsivilisatsioonide kokkupõrkest ja ususõdade ajastu algusest on pärvinud nii poolehoidu kui ka ägedat kriitikat.⁹ Käesolevas kirjutises on erinevatest kriitilistest lähenemisviisidest valitud üks võimalik suund, mille puhul on luubi alla võetud väide ususõdade ajastu saabumisest ning mille eesmärk on näidata, et niisuguse stsenaariumi vallandumine pole siiski vältimatu. Selleks annab lootust tõsiasi, et valdav enamik riikidevahelisi konflikte saab siiski taandada kindlatele poliitilistele või majanduslikele motiividele. Tõsi küll, konfliktiosaliste (selle mõistega on silmas peetud konfliktis osalevaid pooli) poliitiline eliit saab religioosseid veendumusi ja eelkõige erinevusi konfliktiosaliste usutunnistuses vägivalda soosivalt instrumentaliseerida ehk teisisõnu, kasutada religiooni poliitika tööriistana.

⁸ The National Security Strategy of the United States of America. IX. Transform America's National Security Institutions to Meet the Challenges and Opportunities of the Twenty-First Century. <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss9.html>, 21.11.2003.

⁹ Huntingtoni üks innukamaid kriitikuid, Chicago ülikooli religioonisotsioloog Martin Riesebrodt, kes on kriitilise vaatluse alla võtnud eelkõige Huntingtoni “tsivilisatsiooni” mõiste, on kasutanud koguni poleemilist, kuid teatud mõttes siiski tabavat võrdlust, et Huntingtoni “Tsivilisatsioonide kokkupõrge” on omamoodi “21. sajandi *mythos*”. Ta ei tõmba sellega mingeid ideoloogilisi paralleele minevikuga ning on nõus, et subjektiivselt huvitub Huntington rahumeelsest maailmakorrast. Aga Riesebrodt juhib oma aruteludes tähelepanu sellele, et Huntingtoni mudel sisaldab sellest hoolimata teatud potentsiaali diktatuuri ja sõja legitimeerimiseks. Riesebrodt hoiatab, et taolised müüdid on ja jäävad poliitiliselt ohtlikuks, eriti kui neid jutustab sedavõrd mainekas politoloog ja need nii laialt levivad. — Vt **Riesebrodt** 2001. Lk 16–17.

Siinkohal võib näitena tuua ülemaailmse terrorivastase koalitsiooni loomise, mille vägagi küsitav religioosne “saatemuusika” näitab, kuidas oma põhiseaduste kohaselt religiooselt neutraalsed riigid ei suuda kriisiolukordades piirduda sekulaarsete argumentidega, vaid “argumenteerivad” *de facto* taas usulis-arhailiselt, kutsudes üksteist üles “pühale vastusõjale”, nagu see oli tavaks keskajal, “ristisõdade” kuulsusetult lõppenud ajajärgul. Inimestes tahetakse tekitada pseudoreligiooset otsustavust ja üksmeelt, liigitades ja jagades reaalsuse heaks ja halvaks, tsiviliseerituks ja tsiviliseerimatuks ning nõudes nendelt piiramatut solidaarsust põhimõtte järgi: “Kes ei ole meie poolt, on meie vastu.” Aga ka isiklikud hinnangud terrori kohta, nagu näiteks “jälestusväärne” või “hukkamõistu vääriv” on oma juurtega vanades religioosetes eristustes “puhta” ja vältimist vääriva “jälkuse” vahel.¹⁰

Kui religiooni selline instrumentaliseerimine peaks õnnestuma, toob see endaga tavaliselt kaasa erakordse julmuse konfliktide lahendamises ning tülitsevate poolte igasugune omavaheline leppimine näib võimatuks. Seetõttu tuleks tähelepanu pöörata ka nendele võimalustele, kuidas summutada või koguni vältida seda vägivaldsusse viivat jõudu, mis tekib konfliktiosaliste vahel religioosete konfliktide pinnal.

Religioosne tegur konfliktides

Tsivilisatsioonide identifitseerimisel toob Huntington esile mitmeid objektiivseid eristamiskriteeriume, nagu veri, keel, religioon, elulaad. Oulisim nende seas on aga religioon. “Väga suurel määral on peamised tsivilisatsioonid inimkonna ajaloos olnud lähedalt seostatavad maailma suurte religioonidega; ning rahvad, kes on etniliselt ja keeleliselt samad, ent religioonilt erinevad, võivad üksteist tappa, nagu on toimunud Liibanonis, endises Jugoslaavias ja India subkontinendil.”¹¹ See on üllatavalt naiivne konfliktistsenaarium, et inimesed üksteist just erineva religiooni tõttu tapavad. Religioon(id) ei pea olema ainuüksi oma olemasolu tõttu konfliktide ja vägivalda allikaks ehk teisisõnu: religiooni(de) olemuse

¹⁰ Vrd A. Saumets. Ääremärkusi uue “ristisõja” künnisel ehk kas islam on oma olemuselt vägivaldne? — Teekäija, nr 2, 2003.

¹¹ Huntington 1999. Lk 57.

hulka ei kuulu vägivaldsus. Samas ei saa eitada seda, et religioon(id) on mänginud konfliktides ja vägivalda eskaleerumises teatud tingimustel rolli ja võivad seda teha ka tulevikus.¹² Religioon ise on küll vaid väga harvadel juhtudel “piisav” massimõrvade põhjus.

Huntingtoni “stsenaariumi” põhjal on maailm jõudnud uue ajastu algusse. Seniste üliriikide Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide asemele tulevad suuremate tsivilisatsioonirühmade¹³ tuumikriigid, mis juhivad enda ümber enamasti kontsentriliste ringidena koondunud riikide blokke (alliansse), milles valitsevad ühiskondlikul tasandil samad või vähemalt sarnased usutunnistused.¹⁴ Nii on Hiina kujunemas konfutsianistlik-asiatliku bloki poliitiliseks keskpunktiks. Tekkimas on muhameedlik blokk, millel küll veel puudub tuumikriik, sest erinevalt mõnest teisest “tsivilisatsioonist” pole islamimaailm seni eriti vaeva näinud poliitilise ühisstruktuuri loomisega.¹⁵ Indiast peaks saama hinduistlik külgetõmbepoolus ja kaitsevõim. Läänemaailma blokki asub juhtima USA, kes koondab enda ümber kõik õhtumaise kristliku traditsiooni pinnal asuvad riigid. Venemaast saab aga slaavi (ortodokse) alliansi tuumikriik.

Uue maailmapoliitilise ajastu liikumapanevateks jõududeks on religioossed sarnasused ja erinevused. Sarnasuste pinnal leiavad tuumikriigid liitlasi ja loovad alliansse, erinevused võivad aga viidata mõõtuandvatele konfliktijoontele tulevikus. Konfliktid maailma-religioonide vahel teravnevad, sellal kui konfliktid ühe maailmareligiooni sees¹⁶ hakkavad oma senist tähendust kaotama. Võib öelda, et see on usutunnuste järgi korrasstatud maailma intellektuaalne pelgupaik, mis annab Huntingtonile nii-

¹² Lisan siinkohal ühe tsitaadi Eesti endiselt kaitseministrilt Jüri Luigelt: “Religioon ise ei ole agressiivne... Pigem on küsimus selles, et iga religioon on täpselt nii argessiivne, kui argessiivseks juhid ja õpetlased teda tõlgendavad.” — J. Luik. Eesti ja islamiterrorism. — Eesti Päevaleht, 11. oktoober 2001.

¹³ Tänapäevased tsivilisatsioonid Huntingtoni järgi on 1) hiina (sinoiline), 2) jaapani, 3) hindu, 4) islami (muhameedlik), 5) Lääne, 6) ortodoksi (?), 7) Ladina-Ameerika, 8) Aafrika (?). Nagu näha, on tsivilisatsioonid määratletud eelkõige usu põhjal: hiina ehk konfutsianistlik, hindu ehk hinduistlik, islami ehk muhameedlik, ortodoksi ehk õigeusklik, Lääs ehk (vähemalt tinglikult) lääne kristlus ehk katoliiklik ja protestantlik maailm. Vrd **Huntington** 1999. Lk 14.61–65.

¹⁴ Vt **Huntington** 1999. Lk 201jj.

¹⁵ Teatud samme islamimaailma “vaimse” ühtlustumise suunas on siiski tehtud; näitena võib tuua 1969. aastal Marokos asutatud organisatsiooni Islamic Conference (OIC).

¹⁶ Näiteks kristluses kokkupõrked katoliiklaste ja õigeusklike vahel, islamis sunniitide ja šiitide vahel.

suguse lihtsa tõlgendamisskeemi nii oleviku kui ka tuleviku jaoks ja millesse ta kergekäeliselt paigutab kõik tänapäeval toimuvad verised kokkupõrked. Ta näeb neis konfliktides tegutsemas jõude, mis on võtnud sihiks religioosse homogeensuse ja võõraste jumalate kõrvaletõrjumise.

Kas Huntingtoni tees religioonide vältimatust ja vägivaldsest kokkupõrkest ikka peab paika või on võimalik sellele tänapäeva maailmast empiirilisi vastuväiteid leida?

Esiteks, kui me vaatleme tänapäeva sõdu ja relvastatud konflikte, siis enamik neist toimuvad ühe riigi siseselt, see tähendab, et esmajoones toimub võitlus ühe või mitme mässulise grupeeringu ja valitsusele alluvate relvajõudude vahel. See tähelepanek kehtib 2002. aastal maailmas registreeritud 29 sõjast 27 sõja puhul.² Teisisõnu, tegu on niinimetatud “kodusõdadega”, mis võivad kanduda ka naaberriigi territooriumile ja mis toimuvad üldjuhul ka ühe ja sama maailmareligiooni poolehoidjate vahel. Väite illustreerimiseks võib tuua mitmeid näiteid: “islami tsivilisatsiooni” klannisõjad Somaalias, verised kokkupõrked Alžeerias ja Iraagis, Esimene Lahesõda Iraagi ja Iraani vahel või niinimetatud kurdide sõjad Türgis ja Põhja-Iraagis. “Kristlikus kultuuriruumis” toimunud sõdade ja relvastatud kokkupõrgete illustreerimise näidetena võib tuua genotsiidi Rwandas ja Burundis³ või režiimivastase sõjalise võitluse Gruusias.⁴ Kuna taolisi näiteid esineb arvestataval hulgal, on ameerika politoloog Joseph S. Nye⁵ jõudnud järeldusele, et tänapäeval ei leia aset uue üleilmse konfliktrühmitise kujunemine. Pigem võime olla tunnistajaks lagunemisprotsessile riikides ja riikide vahel, mille käigus erinevalt Huntingtoni “tsivilisatsioonide (religioonide) kokkupõrke” teesist on üha rohkem

² Sellekohase põhjaliku analüüsi koos vastavate näidetega on koostanud Hamburgi ülikooli poliitikateaduste instituudi sõjapõhjuste uurimise töörühm (Arbeitsgemeinschaft Kriegsursachenforschung/(AKUF). Info on olemas instituudi kodulehel: http://www.sozialwiss.uni-hamburg.de/publish/lpw/Akuf/kriege_aktuell.htm, 4.12.2003.

³ Klassikaline näide selle kohta, kuidas Huntingtoni “tsivilisatsioonide kokkupõrke” paradigma konflikti põhjuste uurimisel kõige vähem paika peab, sest omavahel vaenutsevad hutud ja tutsid jagavad keelt, religiooni, elu- ja riietusviise jms.

⁴ Aastail 1991–1993 toimunud võitlus president Zviad Gamsahurdia poolehoidjate ja opositsiooniliste jõudude vahel.

⁵ **J. S. Nye.** Conflict after the Cold War. The Washington Quarterly 19/1, 1995. Lk 5–24.

märgata “väikeste erinevuste nartsissismi”.⁶ Reaalses elus näeb see välja nii: täiesti tavaliste võimu-, heaolu- või valitsemiskonfliktide käigus muutuvad võrdlemisi väikesed usulised erinevused, nagu näiteks erinevused sunniitide ja šiitide või katoliiklaste ja protestantide või katoliiklaste ja ortodoksides vahel, äkitselt ülimalt olulisteks. Ignatieff rõhutab koguni seda, et mida ebaolulisem on erinevus, seda täielikumana püütakse seda näidata ja seda agressiivsemalt käitatakse erinevuste kõrvaldamisel, see tähendab “oma” kehtestamisel.⁷ Suured ja ülekaalukad sarnasused, mis nende usuvoolude ja -osaduskondade vahel eksisteerivad, jäävad seevastu tagaplaanile.

Teine argument, mida võib tuua väite vastu, et maailmareligioonid kujutavad endast maailmapoliitikas vägivalda soosivat jõudu, on tõsiasi, et pole võimalik täheldada selliseid blokkide moodustamise protsesse, mis kulgeksid piki religiooselt defineeritud konfliktijooni. Alliansside tekkimises ja stabiilsuses domineerib jätkuvalt võimu- ja ohutasakaalu loogika. “Islami tsivilisatsiooni” kuuluvad Kuveit ja Saudi Araabia otsisid samasse “tsivilisatsiooni” kuuluva Iraagi rünnakute eest abi “lääne (kristlikult) tsivilisatsioonilt”. Muhameedlikke bosnialasi ja Kosovo elanikke kaitsesid ortodokssete serblaste eest “lääne (kristlikud)” armeed.⁸ Nendest piirkondadest pärit moslemitest sõjapõgenikke võeti vabatahtlikult suurel hulgal vastu Euroopa “kristlikes” riikides, sellal kui Kosovost väljaetud serblasi ei oodanud nende “ortodoksset” vennad ja õed Belgradis sugugi avasüli. 1994. a. Jeemenis toimunud kodusõja ajal ruttas islamimaailma üks tuumikriike, Saudi Araabia, appi sekulaarsele

⁶ Seda probleemistikku on analüüsinud Michael Ignatieff oma essees “Väikeste erinevuste nartsissism”, mis on teatud mõttes kriitiline vastulause Huntingtoni teesile ja mida käsitletakse teoses: **M. Ignatieff**. Sõdalase au. Tallinn, 2001. Lk 36–70.

Toon sellest esseest esile Freudi mõtte Ignatieffi parafraasina, mis viitab paradoksaalsele suhtele agressiooni ja nartsissismi vahel (52): “Varjamatus vastumeelsuses ja vastikuses, mida inimesed tunnevad võõraste suhtes, kellega neil tuleb tegemist teha, võib näha enesearmastuse — nartsissismi — ilmingut. Enesearmastus aitab üksikisikul end säilitada ning ta käitub nii, nagu peaks igasugune kõrvalekalle just temale omasest arenguteest kutsuma esile kriitika ning vajaduse teist muuta.”

⁷ *Ibidem*. Lk 52.

⁸ Vrd **Huntington** 1999. Lk 368–370.

Huntington teeb selles “tsivilisatsioonide-vahelise reaalsuse” kontekstis arvukalt etteheiteid USA presidendi Clintoni administratsioonile, kes “rikkus tsivilisatsioonilist käitumisnormi” ja tegi koostööd islamiriikidega, eelkõige Türgi ja Saudi Araabiaga, ning toetas Balkani konfliktis nii poliitiliselt kui ka sõjaliselt Bosnia moslemeid.

Lõuna-Jeemenile, et võidelda koos islamistliku Põhja-Jeemeni vastu. Ida-Aasias toetuvad Jaapan, Lõuna-Korea ja Taivan oma julgeolekus täiesti Ameerika Ühendriikidele. Taolisi näiteid allianssidest, mis ei hooli erinevustest religioonis, võib tuua teisigi. Nende näidete põhjal näeme, et Huntingtoni kirjeldatud “kultuuriringid” ei kujuta endast sotsiaalse ja usulis-kultuurilise identiteedi ja solidaarsuse reaalseid ühtsusi, vaid hoopis geopoliitilisi fiktsioone.⁹ Religioosne lähedus (erinevus) rahvaste ja riikide vahel ei vii automaatselt kaasaelamisvõime tekkeni ja rahuni nende vahel, nagu ka religioosne kaugus (erinevus) ei vii automaatselt võõrastuse ja sõjani.

Kui jälgida külma sõja järgset maailma, siis (demokraatliku ja kapitalistliku) Lääne ning (totalitaarse ja kommunistliku) Ida vastasseisu asemele on tekkinud üha kasvav vastasseis (rikka) Põhja ja (vaese) Lõuna vahele. Kolmas argument Huntingtoni teesi vastu johtub eelkõige kriisidest vapustatud riikide vaatlemisest Lõunas. Olgu see siis Aafrikas või Lõuna-Ameerikas, kõikjal võib täheldada seda, et religioonide poliitiseerumine ning uskllike radikaliseerumine — mida seal vaieldamatult esineb — järgneb reeglipäraselt majanduslikule allakäigule ja sellega kaasnevale viletsusele ning elanikekihtide sotsiaalsele diskrimineerimisele. Seevastu Põhja heaoluühiskondades pole religioosne pluralism olnud siiani mingi eksistentsiaalne probleem. Alles siis, kui avaneb kuristik vaeste ja rikaste vahel, kui on selgelt näha, kes on ühiskonna moderniseerimise ja reformimise käigus võitjad ja kes kaotajad, pälvivad religioossed liikumised inimeste tähelepanu ja nende read täienevad kiiresti. Nii on see olnud ajaloos ja pole põhjust kahelda, et see ka tulevikus teisiti oleks. Alles seejärel on religioonijuhid ja usulised liidrid suutelised kasutama oma järgijate lojaalsust, mis on sündinud nende inimeste viletsusest ja hädast, omaenese poliitiliste eesmärkide saavutamisel. Religioonid pole tänases maailmas sugugi anakronismid ja “mineviku varjud”, nagu seda on kuulutanud mitmed ise möödanikuks muutunud ideoloogiad, vaid õigem oleks rääkida hoopis religioonide globaalsest taassünnist.¹⁰ Religioonide “renessansi” üheks otsustavaks põhjuseks on

⁹ Vrd **Riesebrodt** 2001. Lk 24.

¹⁰ Prantsuse sotsioloog ja politoloog Gilles Kepel, üks mainekamaid islami fundamentalismi spetsialiste, on nimetanud seda religioonide taassünni (eelkõige fundamentalistlikus vormingus) “Jumala kättemaksuks” (La revanche de Dieu). Vrd **Huntington** 1999. Lk 125–134.

aga käesolev arengu- ja moderniseerimiskriis maailma erinevates paikades. Verised vastasseisud ja konfliktid, mida võib riikide vahel täheldada, ei järgi niivõrd eristamist “uskliku” ja “uskmatu” vahel, kuivõrd just eristamist “vaese” ja “rikka” või “keskuse” ja “ääremaa” vahel.

Religioonide vältimatu vägivaldse kokkupõrke teesi vastu kõneleb niisiis empiiriline silmanähtavus. Samas ei tohi sellest ekslikult järeldada, nagu poleks religioossete usutunnistuste omavahelistel erinevustel tänapäeva konfliktide jaoks mingeid tõsiseid tagajärgi. Siinkohal tuleks lühidalt tähelepanu pöörata sotsiaalteaduste tavapärasele konflikti ja konfliktikäitumise eristamisele.¹¹ Kuigi eespool kõlas väide, et religioonid on väga harvadel juhtudel konfliktide põhjuseks, võivad nad sellest hoolimata tähelepanuväärsel moel mõjutada konfliktiosaliste käitumist, täpsemalt öeldes seda viisi, kuidas konfliktid kulgevad ja kuidas neid lahendatakse.

Senine uurimine on näidanud, et see, missuguseid vahendeid konfliktiosalised valivad ja milline on nende valmidus kasutada vägivalda, sõltub kolmest tingimusest. Tegu on tingimustega, mille puhul religioossete veendumuste olemasolu võib konfliktikäitumises tehtavatele sammudele mõju avaldada: 1) konfliktiosaliste suhtumine konflikti objekti; 2) nende suhtumine vastasesse selles konfliktis ja 3) nende asetsemine avaramas sotsiaalses keskkonnas, mis teatud konfliktikäitumist legitimeerib või delegitimeerib.¹²

Nende tingimuse vahendusel võib tavaliste võimu-, heaolu või valitsemiskonfliktide “rikastamine” sakraalse sümboolika ja religioosse retoorikaga, mis on poliitilise eliidi üks armastatumaid “vangerdusi”, anda olulise panuse konfliktide vägivaldseks eskaleerumiseks. Jäädes eespool nimetatud skeemi juurde, võib väita, et vägivalda kasutamine näib kergem olevat, 1) kui ühe konfliktiosalise liikmed on oma juhtide mõjul veendunud selles, et võideldakse püha asja eest; 2) kui nad advud konfliktis oma vastast “saatanliku” vastasena; 3) kui nad on religioossete institutsioonide kaudu seotud ühiskonnaga.

¹¹ Vrd nt **C. R. Mitchell**. *The Structure of International Conflict*. London, 1981. Lk 35–36.

¹² Vt **V. Rittberger, M. Zürn**. *Towards Regulated Anarchy in East-West Relations*. — Volker Rittberger (ed.). *International Regimes in East-West Politics*, London/New York, 1990. Lk 29–31.

Õeldust ei tohiks teha ekslikku järeldust, nagu lahendataks ilma religioosse legitimaatsioonita konflikte alati rahulike vahenditega. Kuid konfliktide vägivaldse eskaleerumise tõenäosus kahtlemata kasvab, kui konfliktiparteide juhid võtavad oma poolehoidjate mobiliseerimiseks tarvitusele religioosse retoorika ja sakraalsed sümbolid.

Oluline on eristada omavahel konflikti, selle põhjusi ja konfliktikäitumist. Arusaadavamaks muudab taolise eristamise vajalikkuse näide Nigeeriast, kus 2001. a puhkesid taas relvastatud rahutused religioossete ja etniliste gruppide vahel.¹³ Pinnapealsel vaatlusel võib konflikti põhjuseks pidada islami õigusemõistmise ehk šariaadi (erineval määral) sisseviimist Põhjaregioonis,¹⁴ kus moslemid on elanike seas ülekaalus. Vähemusse jäänud kristlaste identiteet on sattunud ohtu ning nad kaitsevad ennast ja oma usku vajaduse korral ka vägivalda kasutades. Tegelikuses on konflikt Nigeerias märksa mitmekihilisem, erinevused kristluse ja islami vahel pole seal kaugeltki esikohal. Pärast kodusõda, mis laastas maad aastail 1967–1970 ja mille käigus hukkus ligi 3,5 miljonit tsiviilelanikku, võttis Põhjaregioonist pärit sõjaväelaste ja majandusjuhtide koalitsioon võimu Nigeerias enda kätte. Riik ja rahvamajandus käisid järk-järgult alla, olukorda destabiliseerisid veelgi korduvad sõjaväelised riigipöördeksed. Kui 1990. aastatel vastupanu autoritaarsele ja korrumpeerunud režiimile kasvas, tõi režiim nüüd teadlikult mängu “religioosse kaardi” ning üritas selle abil opositsiooniliikumist killustada. 1999. a pidi režiim välismaailma survele korraldama demokraatlikud presidendivalimised. Tänu paljude moslemite häältele võitis valimised jorubade¹⁵ hulgast pärit kristlane ja reformist Olusegun Obasanjo. Aastakümneid oli Nigeeria poliitikas domineerinud Põhjaregioon, nüüd oli võimu kaalukauss kaldunud Lõunaregiooni poolele. Põhja poliitiline eliit

¹³ Nigeerias toimuva relvastatud konflikti kirjelduse aluseks on võetud Hamburgi ülikooli poliitikateaduste instituudi sõjapõhjuste uurimise töörühma (AKUF) koostatud analüüs: http://www.sozialwiss.uni-hamburg.de/publish/lpw/Akuf/kriege/289bk_290bk_nigeria.htm, 08.12.2003.

¹⁴ Taoline islamiseerimine on käivitunud Nigeeria kolmekümne kuuest osariigist kaheteistkümnes põhjapoolsemas.

¹⁵ Nigeeria etniline koostis on väga kirju ning etnilised vastuolud lõhestavad ühiskondlikku elu. Suuremateks rahvasteks on riigi põhjaosas hausad ja fulbed, kagus ibod ja edelas jorubad; lisaks neile on Nigeerias veel sadu etnilisi vähemusi. Valitsevaks religiooniks põhjas on islam ja lõunas kristlus. Pooled jorubadest on tänapäeval küll moslemid, kuid poliitiliselt kalduvad nad toetama ülekaalukalt kristlikku Lõunaregiooni.

tundis, et uued arengud seavad ohtu nende võimu, ja üritas riiki muuta juhitamatuks, et luua eeldused uuele sõjaväelisele riigipöördele. Selles kontekstis viidi 1999. a novembris põhjas asuvas Zamfara osariigis sisse šariaat, mis vallandas ahelreaktsiooni ka teistes osariikides. Tulemus oli ettenähtav ja brutaalne. Mõlemat religiooni esindavad äärmuslikult meelestatud noorukid korraldasid veriseid tänavalahinguid, mille käigus põletati nii kirikuid kui ka mošeesid. Riiki tabasid erinevates paikades taas vägivaldallained, mille käigus on tänaseks hukkunud kümneid tuhandeid inimesi. Seda, kuidas konflikt edasi areneb, on praegu raske ennustada. Kuid kindel võib olla selles, et niisuguse ulatusega vägivaldseid rahutusi ei oleks Nigeerias puhkenud, kui vana poliitiline eliit ei oleks olukorra destabiliseerimiseks teadlikult provotseerinud religioosseid osaduskondi.

Vägivalda ohjeldamise või ärahoidmise võimalused konfliktis

Kui konfliktikäitumist võib vägivaldsuse suunas mõjutada “religioosse kaardi” mängutoomine, siis tekib küsimus, kas on olemas ka mingeid vahendeid ja teid, et ohjeldada või koguni ära hoida religioossete veendumuste instrumentaliseerimist võimuteadliku eliidi seas. Üldistades võib rääkida kolmest strateegiast, mida saab seostada kolme politoloogilise uurimistraditsiooniga: 1) *realism*, mis rõhutab riikliku võimu tähendust anarhia ületamiseks või leevendamiseks nii sise- kui ka välispoliitikas; 2) *liberalism*, mis asetab analüüsi keskpunkti indiviidide ja gruppide omakasupüüdlikud huvid, mis on nende poliitilise tegutsemise liikumapanevaks jõuks; 3) *konstruktivism*, mis rõhutab tegelikkuse sotsiaalset konstruktsiooni ja tõstab vastavalt sellele esile poliitiliste sündmuste suunamise ja kontrollimise ühiskondlikult jagatud käitumisreeglite ehk sotsiaalsete normide kaudu.¹⁶

¹⁶ Vt **V. Rittberger**. Konflikt- und Gewaltpotentiale in den Weltreligionen? Hg. von R. Hempelmann. Religionen und Gewalt. Berlin, 2001. Lk 8–10.

Kui võtta nimetatud suunad lähema vaatluse alla, siis realistid¹⁷ lähtuvad sellest, et organiseeritud kollektiivide vahel, olgu need siis riigid, etnosed või religiooniosadused, on konfliktid vältimatud. Enamikul juhtudel pole võimalik neid konflikte kokkuleppeliselt lahendada, vähemalt mitte enne, kui mõni kõrgemalseisev vägivallamonopoliga instants pole langetanud oma vahekohtuniku otsust, millega konfliktiosalised on sunnitud nõustuma. Konfliktiosaliste julgeoleku jaoks on oluline see, et nende vahele tekiks teatud võimu- või ohutasakaal. Teisisõnu püüeldakse niisuguse olukorra poole, et iga riik, etnos või religiooniosadus saaks aru sellest, et nad ei saa oma poliitilisi eesmärke saavutada relvade ja vägivalla abil.

Realistide positsioonilt vaadatuna võib üheks vastustrateegiaks olla relvastatud militaar- või siis politseijõudude abil religioosete veendumuste niisuguse vägivaldsusele viiva mõju ohjeldamine, vajadusel ka mahasurumine. Võtmesõnaks on siin “tasakaal”: mida rohkem on ühe religiooniosaduse liikmed veendunud oma nõudmiste legitiimsuses ja mida vähem nad respektierivad oma vastast, seda tugevam peab olema see konkreetne vastane või vahelesekkumiseks valmis olev “kolmas jõud”, näiteks mõni kõrgemalseisev rahvusvaheline instants või naaberriik. Selleks, et luua toimivat ja hirmutavat tasakaalu vaenutsevate rühmade vahel, taotlevad realistid piiride loomist, mis tõmbab konfliktiosaliste vahele selged eraldusjooned ja mida saab vajadusel kaitsta. Kui see põhimõte kanda üle religiooniosaduste konteksti, siis tähendab see konkreetselt seda, et omavahel vaenujalal olevad rühmad tuleb üksteisest selgepiiriliselalt lahutada, vältimaks näiteks etnilist “puhastustööd”, seda isegi siis, kui lahutamise hinnaks on näiteks etniliste rühmade ulatuslik ümberasustamine teistesse piirkondadesse.

Sellise vastustrateegia rakendamine tekitab õigustatult palju küsimusi. Kui konfliktiosaliste juhid on veendunud oma religioosete tegutsemismotiivide õigsuses, kui nad usuvad, et võitlevad “püha asja” nimel ning selles võitluses on õigustatud ka vägivalla kasutamine, siis ei ole võimalik pelgalt hirmutamis- ja allasurumisstrateegiatega efektiivselt nende vastu võidelda. Surve religiooniasjades sünnitab vaid uut usulist fanatismi ja uut usuliselt motiveeritud vägivaldat. Kui rakendada konfliktiosaliste

¹⁷ Antud kontekstis võib realistide hulka paigutada sellised mainekad politoloogid nagu Samuel P. Huntington, Gilles Kepel, Bassam Tibi, Jeffrey Seul jt.

ümberasustamisstrateegiat, siis tuleb tõdeda, et taolised aktsioonid nõuavad samuti nii moraalseid kui ka füüsilisi ohvreid tsiviilelanike seast. Samal ajal ei ole võimalik kindlalt väita, et nende sammudega taotletud tasakaal vaenutsevate konfliktiosaliste vahel tõepoolest saavutatakse, olukorra kestvast stabiliseerimisest rääkimata. Järelikult tuleks otsida alternatiivseid strateegiaid, mille abil tõkestada konfliktikäitumise raames religioosete veendumuste instrumentaliseerimist.

Eespool oli põgusalt juttu kiiresti kasvavast sotsiaalsest vastasseisust Põhja ja Lõuna vahel. Sellest lähtuvalt väidavad liberaalsed sotsiaalteadlased,¹⁸ et konfliktide religioosne radikaliseerumine on eelkõige lõunapoolkeral paiknevates riikides arengu- ja moderniseerimiskriisi tagajärg.¹⁹ Kui nende maade inimestele õnnestuks pakkuda veenvaid tulevikuperspektiive ning sotsiaalseid garantiisid, oleksid nad kriisiolukorras kasutusele võetavale religioossele retoorikale vähem vastuvõtlikud ning ei liituks usuliste äärmuslastega. Liberaalsed sotsiaalteadlased soovivad rakendada “probleemsetes” maades ulatuslikke arengu- ja demokraatiseerimisstrateegiaid, sest neil pole kahtlust, et majanduslikult ja sotsiaalselt arenevad ning osalus-demokraatia teel olevad ühiskonnad on religioossele vägivaldale vähem vastuvõtlikud kui majanduslikes ja poliitilistes kriisides vaevlevad autoritaarselt juhitud ühiskonnad. Niiuguste suurejooneliste arengu- ja demokraatiseerimisstrateegiate suurimaks probleemiks on paraku see, et nende rakendamine eeldab toimiva riigi olemasolu, mis oleks ka majanduslikele ning poliitilistele reformidele avatud. Kuid paljudes maailma kriisiregioonides on just see oluline eeldus täitmata, järelikult pole ka nendest strateegiatest loodetud kasu oodata.

Kolmanda uurimistraditsioonina tuleks nimetada konstruktivismi ja seda suunda esindavaid teadlasi.²⁰ Konstruktivistid püüavad astuda argumenteerivasse vaidluste usuliste natsionalistide ja äärmuslastega, kes propageerivad oma jumala ja religiooni nimel vägivalda ning vihkamist.²¹ Konstruktivistid püüavad kasutada konflikti lahendamiseks konstruk-

¹⁸ Antud kontekstis võib liberaalsete sotsiaalteadlaste hulka paigutada sellised mainekad politoloogid ja konfliktuurijad nagu Harald Müller ning Joseph S. Nye.

¹⁹ Vrd **J. S. Nye**. Conflict after the Cold War. The Washington Quarterly 19/1, 1995. Lk 5jj.

²⁰ Konstruktivistide seast võib esile tuua selliseid poliitikateadlasi nagu Stefano Guzzini, Emanuel Adler, Ted Hopf või Volker Rittberger.

²¹ Vrd **A. Wendt**. Social Theory and International Politics. Cambridge, 1999. Lk 20–21.

tiivset inimõistust. Nad lähtuvad sellest, et poliitilised ja usulised liidrid saavad oma poolehoidjaid säilitada vaid siis, kui nad suudavad neid veenda oma strateegiate õigsuses. See hõlmab ka küsimust, kas vägivalda kasutamine on kohane või mitte. Maailma poliitiline ajalugu näitab, et totalitaarsed riigid ja autokraatsed ning autoritaarsed võimurid kardavad üle kõige argumentide ja vastuargumentide avalikku esitamist, arvamuste paljusust ning näevad vaeva selle nimel, et kontrollida oma võimu all olevat avalikkust ja avalikku arvamust. Just religioosse avalikkuse puhul õnnestub see kontroll aga väga piiratult. Seetõttu on siin olemas ulatuslik ruum erinevate arvamuste levikuks, mis muidugi võivad olla ka sootuks erinevate suunitlustega.

Konstruktivistide eesmärk on teavitada inimesi poliitiliste liidrite tegelikest motiividest. Kui lisaks sellele õnnestub inimestele selgitada ka inimelu väärtustamise ja kaitsmise vajadust, siis võib loota, et poliitiliste liidrite religioosne retoorika avaldab neile inimestele oodatust vähem mõju. Konstruktivistid jätkavad vana “valgustuslikku” traditsiooni ega tee muid kõrgeleenusi strateegilisi ettepanekuid kui vaid argumenteeriv võitlus inimeste terve mõistuse nimel.²²

Esmapilgul võib jääda mulje, et konstruktivistide lähenemine on naiivne ja nende soovitusel lootusetud. Tervel mõistusel ja religioosel fanatismil ei näi just palju ühist olevat. Kuid ometi pakuvad nad olulisi pidepunkte selle kohta, et religioossetele veendumustele apelleerimisel ei pruugi olla üksnes konflikte teravdav, vaid ka konflikte leevendav, vahel koguni neid lahendav mõju. Poliitilisest ajaloost leiab ridamisi näiteid selle kohta, kuidas religioossete liikumiste ja osaduste seast on esile tõusnud sotsiaalsed liikumised, mis püüdnud radikaalsete sotsiaalsete ja poliitiliste reformide poole ning rõhutanud samal ajal vägivalduse põhimõtte ranget järgimist. Üheks selliseks klassikaliseks näiteks on India rahvuslik vabadusliikumine 20. sajandi algul, mille keskseks kujuks oli

²² Niisuguse argumenteeriva võitluse suurepärase “käsiraamatu” on koostanud Konstanzi ülikooli poliitilise filosoofia professor Hubert Schleichert: “Wie man mit Fundamentalisten diskutiert, ohne den Verstand zu verlieren. Anleitung zum subversiven Denken” (3. Aufl., München 2003). Schleichert paljastab teravmeelse loogikaga küsitavusi ideoloogide ja fanaatikute kõnestrategieades, toob esile nende argumentide nõrkused ja vasturääkivused, vaikumisi eeldused ja retoorilised võtted, pakkudes lugejatele ka argumenteerimise alusteadmisi, et vaidlustes edu saavutada.

vägivallatu poliitilise võitluse ehk satjagraha²³ propageerija Mohandas Karamchand (Mahatma) Gandhi. Samuti võib sellekohaste näidetena esile tuua kodanikuõiguste liikumist Ameerika Ühendriikides 1950.–1960. aastatel²⁴ või Tiibeti vabastuliikumist. Ka apartheidi-režiimi²⁵ rahumeelsel lõpetamisel Lõuna-Aafrika Vabariigis mängisid olulist rolli riigi erinevad kristlikud kirikud.

Maailmareligioonide vastastikuse mõistmise tasandil on tehtud samuti konkreetseid samme, püüdes sõnastada moraalsete käskude ühist tuuma. 16.–21. oktoobril 1970. aastal Kyotos toimunud konverentsil asutati rahvusvaheline interreligioosne organisatsioon “World Conference of Religions for Peace” (WCRP).²⁶ 1993. aasta septembris pidas Chicagos

²³ Satjagraha (sanskriti ‘tões püsimine’) on poliitilise võitluse meetod, mille sõnastas M. K. Gandhi. Ta võttis aluseks hinduismis tuntud ahimsa (= mitte tappa, püüda austada iga olendi elu) ja muutis selle poliitiliseks võitlusvahendiks inglise koloniaalvõimude vastu. Tunnetatud põhimõtteid tuli järgida kompromissitult, võitlus pidi olema vägivaldne, kuid aktiivne, vastast tuli nõrgestada moraalse jõu ja üleolekuga. Tähtsamateks vormideks oli võimudega poliitilisest koostööst loobumine ning kodanikuallumatuse propageerimine. Kuna Gandhi oli usulistelt vaadetelt eklektik, kes sidus hinduismi komponendid kristluse teatud põhimõtete ja sotsiaalsete reformijate vaadetega, sattus ta vastuollu hinduistliku ortodoksia ja üks äärmuslane mõrvas ta. Kui jälgida Briti võimude tegevusstrateegiat India rahvusliku vabastuliikumise ajal, siis just nemad töid mängu “religioosse kaardi”, õhutades rahvusliku liikumise lõhestamise eesmärgil vastuolusid hindude ja moslemite vahel.

²⁴ Mustanahaliste ja vaeste õiguste kaitseks organiseeritud kodanikuõiguste liikumise vägivaldne suuna liidriks oli pastor Martin Luther King, kes lähtus protestitegevuse organiseerimisel Gandhi vägivalduse põhimõttest. 1963. aastal korraldas M. L. King ligi 200 000 osalejaga massimeeleavalduse Washingtonis. 1964. aastal võeti liikumise survele vastu kodanikuõiguste seadus kui olulisim vahend värvilistele võrdsete õiguste tagamiseks, samuti seadus kõigi kodanike majandusliku toimetuleku kindlustamiseks. 1965. aastal aga võeti vastu seadus tühistada värviliste valimiskeeld. M. L. King sidus kodanikuõiguste eest peetava võitluse hiljem Vietnami sõja vastase liikumisega. M. L. King ise langes 1968. aastal rassistide atentaadi ohvriks.

²⁵ Apartheid on rahvastiku jaotamine rassitunnuste järgi ja värvilise elanikkonna kodanikuõiguste piiramine.

²⁶ WCRP näol on tegemist rahvusvahelise organisatsiooniga, mille eesmärkideks on ühendada neid inimesi kõigist religioonidest, kes tahavad oma religiooni rahuväärtustele tuginedes rakendada oma religiooni rahu nimel maailmas. Vastastikku tunnustatakse erinevate religioonide erinevaid teid nende iseseisvuses selle ühise eesmärgi saavutamiseks. Organisatsiooni rahutöö aluseks on soov üksteist tunda, vastastikku mõista ja üksteisega dialoogi pidada. Organisatsioon tahab teadvustada religioonide olulist tähendust rahule, vastastikusele mõistmisele, õiglusele ja ökoloogiale. Eespool toodud põhimõtted on võetud WCRP/Deutschland põhikirjast: <http://www.religionsforpeace.net/Germany/index.php?content=satzung/index.php>, 08.12.2003.

oma esimest istungit “Parliament of the World's Religions”.²⁷ Nimetatud kohtumistel rõhutati iga üksiku inimese jagamatut väärikust ning mõisteti hukka vägivalla kasutamine konfliktides. Maailmareligioonide ühine liikumine rahukultuuri suunas ning religioosse pärimuse kuritarvitamise vastu sõja ja vägivalla heaks võib olla aluseks vaimulike ja ilmikute ühisele kooskõlastatud tegevusele kriisiolukordades ning aidata takistada nende pühade tekstide ja religioosete veendumuste kuritarvitamist poliitilistel ässitajatel.

Veel pole piisavalt uuritud seda, millal ja missugustel tingimustel suudavad religioosete pärimuste konflikte leevendada ja lahendada tõlgendused end maksma panna konflikte teravdavate ja soodustavate tõlgenduste suhtes. Siiski on aktuaalseid näiteid selle kohta, kuidas suurte religioonide kohalikud esindajad püüavad takistada oma traditsiooni ja sümbolite kuritarvitamist inimvaenuliku poliitika instrumentidena.

Lõpetuseks

Ei saa teha veel kaugeleulatuvaid järeldusi selle kohta, et religioosse rahumeelsuse ja vägivallatuse ülekandmist poliitika valdkonda saadab pikemas perspektiivis edu. Ka seda ei saa ennustada, kui edukas on see dialoogistrateegia, mida rakendatakse rahulikuma maailma loomise nimel.²⁸ Igatahes tuleb see strateegia meelde, et üksikinimesi ja inimgrupe ei juhi nende tegevuses ja otsustes üksnes sund ja raha. Mõistlikud argumendid aitavad suurendada inimeste valmisolekut toetada ühiseid

Infot WCRP missiooni, tegevuse, struktuuri, projektide ja muu kohta saab organisatsiooni koduleheküljelt: <http://www.wcrp.org>, 08.12.2003.

²⁷ Sellel kokkusaamisel sõnastati esmakordselt religioonide ajaloos erinevate religioonide minimaalne baaskonsensus väärtuste, mastaapide ja tegutsemisviiside osas. 4. septembril 1993 võeti vastu “Declaration Toward a Global Ethic”, millele kirjutasid alla viieteistkümne erineva religiooni ja usundi esindajad. Deklaratsioon sisaldas “nelja vältimatut korraldust”, milles nähti alust religioonide koostöö kestvale arengule: 1) vägivallatuse kultuur ja aukartus igasuguse elu ees; 2) solidaarsuse kultuur ja õiglane majanduskord; 3) tolerantsuse kultuur ja elu tõemeelsuses; 4) võrdõiguslikkuse kultuur ja mehe ning naise partnerlus. Deklaratsiooniga saab tutvuda aadressil <http://www.weltethos.org/index3.htm>, 08.12.2003.

²⁸ Vrd **R. S. Appleby**. *The Ambivalence of the Sacred. Religion, Violence, and Reconciliation*. Oxford, 2000. Lk 54–57.

tegevuseesmärgi. See tõdemus on innustanud konstruktivistide rõhutama dialoogi tähtsust ning otsima niisugust poliitiliste konfliktidega ümberkäimise meetodit, mis ühest küljest hindaks õiglaselt religioosset pärimusi ja praktikaid ning teisest küljest takistaks religioossetel ja rahvuslikel ässitajatel seda maailma tõlgendada oma poliitilistes huvides.

Kindlasti pole konstruktivistlik vaade religioonide rollist poliitilistes konfliktides mingi “universaalravim”, mis kõik probleemid lahendaks. Siiski on see usutav ja ka empiirilisel tõestatud vaade, mis võiks olla vastustsenaariumiks Huntingtoni “tsivilisatsioonide vältimatule kokkupõrkele”. Tänapäeva sõdu ja relvastatud konflikte analüüsides ei jää nimelt märkamata, et religioonide kokkupõrkega on neis konfliktides tegemist vaid väga harvadel juhtudel. Üldjuhul on need tavalised või-mu-, heaolu- või valitsemiskonfliktid, mis tekivad poliitilise eliidi vahel. Paraku kasutab poliitiline eliit tihti oma toetajate “jalule tõstmiseks” ja motiveerimiseks ka religioosset retoorika abi, manipuleerides sakraalsete sümbolite ja pühade tekstidega. Konstruktivistliku analüüsi eesmärk ongi välja selgitada niisuguse religioossete retoorika mehhanismid, sõnastada vajalikud vastustrateegiad (eelkõige argumenteeriva dialoogi kujul) ja ennustada nende võimalikku edu. Sellise analüüsi puhul ei tohi lähtuda ekslikust eeldusest, nagu oleksid head argumentid iseenesest juba rahu tagatis. Argumenteerivat dialoogi tuleb täiendada erinevate majanduslike ja sotsiaalsete arengustrateegiatega, mõnikord on vältimatu kasutada koguni vastuvägivalda. Nende lisastrateegiatega rakendamise vajadus sõltub suuresti sellest, kuidas on religioonide esindajad suutnud delegitimeerida vägivalla kasutamist religioonis ja omakorda religiooni kasutamist poliitika vahendina. Uue ususõdade ajastu saabumine pole vältimatu ning maailmareligioonide panust rahu nimel ei tohiks alahinnata — nagu ka nende võimalikku kasutamist vägivallainstrumentina konfliktikäitumises.

Andres Saumets (M.Th.),

KVÜÕA humanitaar- ja sotsiaalteaduste õppetooli juhataja.

KUIDAS RÄÄKIDA SÕJAST? MÕTISKLUS MILITAARKEELEST

SIRET RUTIKU

*“Mida su isa tööl teeb?”
“Ta ise ei tapa, ta õpetab teisi tapma.”*

See tõsieluline vestluskild uudishimuliku tsiviilelaniku ja Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste (KVÜÕA) taktikaõppejõu lapse vahel paneb meid ehk esmapilgul küll muigama, sest lapse vastus on oma otsekohesuses ja tabavuses tõepoolest jalustrabav. Samas jääks ilmselt iga muigaja häтта, kui talle esitada täiesti tõsine küsimus: kuidas oleks isa pidanud lapsele oma töö sisu seletama nii, et vastus oleks olnud “õige”? Missugust vastust me üldse peaksime “õigeks”? Arendades neid mõtteid edasi, jõuame peagi sootuks põhimõtteliste küsimusteni: kas Eesti ohvitserid oskavad väljendada oma arusaamu ja veendumusi, teadvustada endale ja teistele arusaadavalt oma töö ja vastutuse sisu ja eesmäärke?

Eesti keel

Emakeeleoskust peetakse peaaegu sama iseenesestmõistetavaks kui söömist või magamist. Selle üle hakatakse enamasti järele mõtlema alles siis, kui temast vajaka jääb, nagu näiteks võõrkeeltega kokku puutudes, samuti kõnepuude või kuulmishäire korral. Samamoodi on meie kultuuriruumis lood ka kirjaoskusega. Ehkki valdav osa meist on kirunud tabamatuid õigekirjareegleid ja saanud koolis etteütluste eest kahtesid, ei kahtle me seepärast veel oma kirjaoskuses. Ka siis, kui ikka ja jälle juhtume hädas

olema suure algustähega või kahtlema sõnade kokku- ja lahkukirjutamises, ei pea me endid kirjaoskamatuks.

Võõrkeeleoskust teadvustatakse paratamatult rohkem, selle oskuse omandamisel, säilitamisel ja arendamisel nähakse vaeva vaat et terve elu jooksul. Ent ka nende pingutuste eesmärgiks ei ole keel iseeneses, vaid ikka keel kui abivahend, mille abil teostada “elulisi” ja “tõsiseid” eesmäärke: suhelda ja tülitseada, õppida ja õpetada ja mh rääkida poliitikast, sõjast või kajastada sündmusi Bagdadis.

Eestlaste suhe oma emakeelega on kahestunud: ühest küljest ollakse ülimalt uhked selle võõrvallutajate poolt kirjakeelena jalule aidatud noore ja kaduvväikse kõnelejate arvuga keele üle, mis kujunes vähem kui sajandiga maailmatasemel kirjandus- ja teaduskeeleks. Eesti keelt ülistatakse lauludes ja kiidetakse konverentsidel. Mõisted *rahvus* ja *keel* on eestlaste keelepruugis peaaegu sünonüümid (vrd *rahvuskultuur*, *rahvusülilikool*). Teisalt tõugatakse eesti keel tahmaninase vaeslapse rolli niipea, kui pöörame võrdleva — ja võrdlus tekitab meis pahatihti kadedust — pilgu oma “rikaste ja ilusate” naabrite suunas. Uhkus vaarisade muldpõranda ja aganaleiva üle võitleb meis tänini alaväärsustundest ajendatud sakste järeleahvimis-vajadusega.

Euroopa Liidu ja NATO lävepakul (See siidist ja takuriidest kokkutraageldatud sõnakombinatsioon on parim näide sellest, et meie vaarisade muldpõrand krigiseb meil ikka veel hammaste vahel.) seistes oleme samuti sunnitud tõdema, et eesti keel on küll oma uhkuselt ja eneseteadvuselt hiiglaslik, ent kasutamisevõimalustelt väeti ning Euroopa Liidu või NATO liikmena enesekehtestamisel sootuks abitu.

Nii on Eesti lipulaevaks Euroopa-jahil ja võtmeks NATOsse astumisel inglise keel. Kuivõrd eestlased on alati trenditeadlikud olnud ning kõiksuguseid ametlikke ja mitteametlikke direktiive veerides ogara usinusega “plaani ületanud”, ei kõhelda sellelgi lävepakul emakeele au ja uhkuse maha salata ning ollakse isegi valmis senine rahvuskultuuri ja -keele kants — rahvusülilikool — ingliskeelseks muutma.

Inglise keel

Erinevalt Euroopa Liidust, kus — vähemalt teoreetiliselt — on kõik liikmeskeeled võrdsed, tunnistatakse NATOs ametlike töökeeltena vaid inglise ja prantsuse keelt.

Euroopa Liidu keelepoliitika näeb ette liikmeskeelte võrdõiguslikkuse ja edendamise tõlkimise, keeleõppe ja kultuurivahetuse teel. NATOs kui sõjalises struktuuris on oluline kiirus, efektiivsus, “interoperabiilsus” jne. Siin ei jää aega kultuurilisteks ilukõnelusteks ega tõlkenüansside analüüsimiseks. Eesti keelel NATOs kohta ei ole. Nii ei vajagi erilist põhjendamist väide, et ilmselt on Eesti kaitsevägi hetkel Eestis kõige usinamalt inglise keele õppimisega tegelev ühiskonnastruktuur, kusjuures õppeprotsessi on kaasatud kõik kihid — noored ja vanad, reamehed ja kolonelid jne. Keeleõpe — ikka inglise keele õpe — on kuulutatud üheks kolmest kaitseväge prioriteedist. Eesti kaitsevägi on saanud NATOlt ka juhised vajaliku inglise keele oskuse osas. Juhised on konkreetsed, lühikesed ja — mis peamine — numbrilised! Aastaks X peab oskama arv Y ohvitseri inglise keelt tasemel Z.

Oskuskeel ja terminoloogia

Inglise keele oskus tasemel Z ei taga siiski veel vaba suhtlemist sõjalises valdkonnas. Ühe eriala spetsialistide vaheliseks suhtlemiseks on vaja oskuskeelt, informatsiooni ühetähenduslikuks salvestamiseks ja edasiandmiseks sisaldab iga oskuskeel spetsiifilist terminoloogiat. Ka sõjaline oskuskeel on valdkonnakeskne keelenähtus, mida tavakeelekursustel ei ole võimalik “ära õppida”. Inglisekeelset sõjandusterminoloogiat ei saa omandada vaid sõnade mehaanilise tuupimise teel, selleks tuleb teada ka terminite kasutuskonteksti ning institutsionaalseid ja regionaalseid eripärasid.

Iga eriala ja teadusvaldkonna tugevuse ja arengu tagab siiski vaid emakeelse oskuskeele ja terminoloogia olemasolu ning selle valdamine. Eestikeelse sõjandusterminoloogia väljatöötamine on aga tänaseni valuküsimus. Ehkki sõjalise eesti oskuskeele korrastamise ja normeerimisega alustati juba 20. sajandi alul (sõjandusterminoloogia komisjon oli üks

esimesi terminoloogiakomisjone vastloodud Eesti Vabariigis üldse), katkes see protsess pidevate poliitiliste muutuste tõttu. Eesti taasiseseisvumise järel tuli tõdeda, et ühtne, nüüdisaegne ja eesti keele keskne sõjaline terminoloogia peaaegu puudub. On üsna tavaline, et terminoloogia arendamist, mis on niigi aega- ja vaevanõudev protsess, takistavad erinevate “koolkondade” vahelised lahkarmumused. Nii on see olnud ka eesti sõjandusterminoloogia puhul.

Lihtsaim võimalus sõnade puudusest üle saada on kasutada võõrast abi: Eesti kaitseväelaste seas on laialt levinud inglise keele ja eriti ingliskeelsete lühenditega pikitud pidžin-militaarkeelela liialdamine. Selle tulemusena kasutatakse inglise keelt tihti ka seal, kus eesti keeles saaks asjad sama selgesti ja kiirelt aetud.

Probleem

Võõrkeelte ja võõrsõnade kasutamine võib olla küll uhke ja peen, ent kauni koore all peitub tihti vesine sisu: ilma emakeeles mõtteid väljendama ei suuda me endid ka teistes keeltes arusaadavaks teha. Keeleõppest rääkides unustatakse tihtilugu emakeeleoskuse oluline roll haritlaskonna — ja sõjaväelise eliidi — kujundamisel.

Keel ja kaitsevägi

Kuidas käsitletakse kaitseväes keeleprobleemi? Sirvides ajakirja *Sõdur* numbreid, leiab lugeja üsna reeglipäraselt sõjandusterminoloogiat puudutavaid artikleid, ent mitte ainustki, mis käsitleks keeleoskuse küsimust tervikuna.

Kui Mart Mikkelsaar juhatab oma programmilise päevateemalise artikli sisse küsimusega “Kui küsida sõjaväelastelt, mida tähendavad sõnad *kaugevõitlus* ja *positsiooniteenistus*, ei oska ilmselt enamik mehi sellele täpselt vastata”,¹ siis tahab M. Mikkelsaar rõhutada eelkõige

¹ M. Mikkelsaar. Oskuskeel ja kaitsevägi. — *Sõdur* 2 (21), 1999. Lk 4.

terminoloogilist probleemi (jäägu siinkohal kõrvale küsimus, kas kirjelatud juhul võib tegu olla ka lihtsalt sõjaväeliste erialateadmiste lüngaga).

Loomulikult on oluline kasutada terminoloogiat korrektselt. Terminite väärkasutus võib viia sügava vääritimõistmiseni ja isegi erialavaldkonna lõhestumiseni. Ent iga eriala spetsialistid, kes neid termineid kasutavad, peaksid endale esmajoones selgeks tegema, kellena ja milleks nad neid kasutavad. Just siin tundub peituvat Eesti kaitseväes suur defitsiit, mille võib sõnastada M. Mikkelsaare ülaltoodud mõtteavaldust parafraaseerides: “Kui küsida sõjaväelastelt, mida tähendavad sõnad *ohvitserieetika* ja *ohvitserikutse*, ei oska ilmselt enamik mehi sellele täpselt vastata”.

Nende mõistete puhul ei ole tegemist oskussõnadega, mis osutavad mõnele reaalsele objektile või füüsilisele nähtusele ja mille tähendus on võimalik — ükskõik mis keeles — pähe õppida. (Ohvitseri)eeetika on abstraktne mõiste, mis defineerub vaid aktiivse enese- ja ühiskonna-refleksiooni, isikliku kogemuse ja mõtestatud tegevuse tulemusena. Inimene ei ole oma olemuselt eetilise, vaid õpib eetiliselt käituma ja toimima vaid ühiskonna, kasvatus- ja hariduse koosmõjul.

Keel ja ohvitser

Eelneva taustal kerkib üles küsimus ohvitserikandidaatide arusaamadest ja nende väljendamise oskusest. Kõige selgemini ilmnevad need autori arvates KVÜÕA sisseastumiskatsetel kutsesobivusvestlustes ja esseedes. Pilt, mis küsijale *resp.* lugejale noormeeste mõttemaailmast ja ohvitserinägemusest avaneb, on oma sisult lootusandev, ent vormilt kohati suisa tragikoomiline.

Niisiis, kui küsida KVÜÕA kadetikandidaatidelt, mis on ohvitserieetika, on vastuseks üldjuhul konarlikud selgitused vormikandmis-eeskirjade, korrektse käitumise, hügieeni ja viisakusreeglite järgimise vms vallast. See tähendab, et aetakse segamini eetika ja etikett. Paremal juhul tsiteeritakse Sunzi'd või nimetatakse eeskujudena suurmehe sõjaajaloost, aga ka sel puhul ei ole vastus eetika, vaid ehk kirjanduse või ajaloo vallast. Üks markantsemaid näiteid pärineb 2003. a kutsesobivus-vestlusest. Pärast seda, kui komisjon oli edutult püüdnud ühelt kandidaadilt

teada saada tema nägemust oma tulevases elukutsest ja ohvitseritöö olemusest (noormees ei näinud isegi aru saavat, mida talt küsitakse), üritas komisjon aidata kandidaati võrdluse kaudu. Dialoog kujunes järgmiseks:

- Mis vahe on ohvitseril ja näiteks elektri kaupade poes müüjal?
 - **Ohvitser ei puutu tavaelanikega kokku, müüja suhtleb massidega iga päev.**
- Noh, aga võrdleme ohvitseri ja talupoega Lõuna-Eestis?
 - **Ohvitseri töö on vastutusrikas, talupoeg nokitseb midagi põlve otsas omaette.**

Kui küsida kandidaatidelt, miks nad on otsustanud valida sõjaväelise karjääri, on vastused sama konarlikud. Enamik noormehi nimetab oma motivatsioonina seda, et neile meeldib teisi juhtida. Samas ei oska nad selgitada, mida nad juhtimise all mõistavad. Taas saab tuua kurioosse näite kutse sobivusvestlusest:

- Miks te soovite saada ohvitseriks?
 - **Mulle on alati meeldinud arvutid ja relvad.**

Kokkuvõtvalt võib väita, et paljudel ajateenistuse läbinud noormeestel, kes soovivad asuda õppima KVÜÕAsse, puudub kindel nägemus ohvitserikutsest, ohvitseri rollist ühiskonnas ning vastutusest riigi ja rahva ees — või ei oska nad oma nägemust arusaadavalt väljendada. Oma rolli nähakse vaid lähtuvalt senisest kogemusest konkreetses väeosas konkreetsel positsioonil. Tsiiviilühiskond (riik) üldjuhul tulevasi ohvitseri ei huvita, oma tööd ja elu tsiiviilühiskonnas toimuvaga ei seostata. Kirjeldatud olukorras on ilmselge, et KVÜÕA-l lasub — lisaks erialateadmiste ja -oskuste õpetamisele — suur vastutus: kujundada kadettides arusaama Eesti Vabariigi ohvitserist.

Et ajateenistusse astuvad noormehed ise aateliste mõtete peale ei tule, seda ei saa neile pahaks panna. Ent ajateenistuse läbinud ja ohvitseri karjääri alustada soovivad noorukid ei tohiks enam juhtimise ja käskimise vahele võrdusmärke tõmmata. Nii jääbki õhku küsimus: kõnealused kadetid tulevad KVÜÕAsse väeosadest, ajateenistusest, on läbinud nooremallohvitseri kursuse, töötanud jao- või isegi rühmaülemana jne. Kas neile sõjaväes tõesti kogu selle aja vältel ei ole räägitud ohvitserikutsest, ohvitserieetikast (mitte etiketist!), ohvitseri rollist ühiskonnas, s.t lihtsalt õpetatud neid järele mõtlema oma tegevuse üle?

Kadetikandidaatide üldist arutlemis- ja analüüsivõimet kontrollitakse KVÜÕA sisseastumiskatsetel ka essee kirjutamisega. Lähtuvalt katsetel ja õppeprotsessis saadud kogemustest pakutakse igal aastal välja uued kirjanduslikud, päevakajalised ja sõjanduslikud teemad. Essee tulemused kinnitavad kutsesobivusvestluse tõdemust: kandidaatide nõrgaks küljeks ei ole — vastupidiselt levinud arusaamale — niivõrd õigekiri kui arutlus-, üldistus- ja abstraherimisoskus ning oskus oma isiklike mõtteid ja tõekspidamisi arusaadavalt väljendada. Kirjanduslike teemade puhul, mida valitakse kõige vähem, ei torka see puudus eriti silma. Teistsugune on olukord sõjaliste teemade puhul, mida üldjuhul valitakse kõige sagedamini.

Järgnevad väljavõtted KVÜÕA sisseastujate sõjandusteemadel kirjutatud esseedest aastatel 2000–2002 annavad ilmeka ülevaate KVÜÕA kadetikandidaatide eneseväljendusprobleemidest.

Teema: *Ajateenistus vs palgaarmee (2000).*

Selle teema valinud arvukate kandidaatide kirjatöodes kajastub noormeeste suur mure ja vastutustunne Eesti omariikluse püsijäämise pärast, mille tagatisena nähakse noorsoo isamaalise kasvatusel paranamist ning rahva üldise kaitsetahte tõstmist. Isamaaliste tunnete väljendamine takerdub kahjuks paljudel juhtudel keelelises küündimatuses, moondudes kohati halenaljakaks ärplemiseks:

- “Kes muu kui sõdur teab, mismoodi peaks riiki kaitsma ja milline on meie kaitsevõime agressori vastu. Kogu selle jutu võtaks kokku oma isikliku arvamusega, et kutsume siiski mehed ajateenistusse, õpetame nad sõdima ja saadame koju tagasi.”
- “Ma olen täiesti nõus väitega: “Need, kes ei taha teenida või ei poolda praegust ajateenistuse vormi, on lihtsalt vähe-isamaalised mõkud.””
- “Väikeriigis nagu Eesti oleks ainus võimalik lahendus hästi väljaõpetatud ja relvastatud rahvas...”
- “Kõik aga koondub lõpuks sellele igivanale mõttele: “Raha paneb rattad käima.””

Teema: *Mundriau (2000)*

Selle teema väljapakumine oli ajendatud kogemusest, et ohvitseridel on lootusetult segamini mõisted *etika* ja *etikett*. Esseed tõestasid sama ka kadetikandidaatide kohta. Konkreetse mõiste *munder* seostamine abstraktse *au*-mõistega tekitas kadetikandidaatides ilmselt sedavõrd suure

segaduse, et tihtilugu näis kirjutaja suisa unustanud olevat, kuidas ta seni *au* on tõlgendanud:

- “Enesestmõistetavalt ei esine mundriau ainult sõjaväes. Kõik ühinged, organisatsioonid, institutsioonid ja seda kuni tänavakampadeni omavad aukoodekseid, mis on oma mõistelt lähedased mundriaule. Kuid mundriauust saame rääkida ainult nende juures, kes oma kuuluvust avalikult demonstreerivad.”
- “Minu jaoks tähendab mundriau teatud privileegi ehk eesõigust. Seda omavad inimesed on valitud ja haritud. Praegu tänavalt tulnud noor ajateenija peaks saama rohkem isamaalist kasvatust ja rangemat distsipliini. Kui ta hiljem otsustab, et soovib jääda üleajateenijaks, on see tugevaks aluseks, saada mundriau vääriliseks.”
- “Mida eeldab munder mundrikandjalt? Loomulikult seda, et inimene peab omama vastavat haridust, olema intelintne [sic!], aus ja lojaalne.”
- “Nii et ole ise tubli, austa tööd ja vaeva, siis ka väärid mundriau.”
- “Lõpetuseks võib siis öelda, et ükski pere ei koosne ainult ideaalsetest liikmetest, vaid et seal võib olla ka hälvikuid.”

Teema: *Mis on sõdade sõnum? (2001)*

Õppetöös täheldavad KVÜÕA keelekeskuse (tsiviil)õppejõud kahetsusväärset sageli kadettide seas sallimatust ja agressiivset “võitlusvalmidust”. Just viimase põhjuste väljaselgitamiseks pakuti välja nimetatud teema. Tulemused olid masendavad. Ajateenistuse läbinud noormehed jäävad hätta nii sõja, vaenlase kui ka omanenese seisukoha formuleerimisega. Alljärgnevad esseenäited (ja neist eriti viimane) panevad oma “filosoofilise mõtlematusega” tõsiselt muret tundma, milliseks võivad kujuneda taoliste sõdurite sõjategevuse tagajärjed:

- “Sõda — see sõna lõikab hetkega inimese hallist argipäevast, koheselt tulevad silmade ette kuulid, mis lendavad ning peatuvad kas vastu soomusmasinate või tankide soomust, sageli isegi inimkehades.”
- “Vaenlane on rünnatav elusolend või objekt, mida tahetakse hävitada. Kõikidel on mingi vaenlane, olgu see siis palav ilm, mõni inimene, koer.”
- “Sõdade sõnumiks on see, et osad rahvad püüdlevald oma vabariigi poole, teised jällegi tahavad paremaid elamistingimusi ja sellepärast ei

lakka maailmas ka sõjad, sest alati on midagi paremat, mille poole püüelda. Kui ei saa rahumeelselt, saab seda sõjaga.”

- “Omaenda tulevikule vaadates, mida ma alles püüan luua, on mul soov saada sõduriks. Tean, et sellega kaasnevad suured kohustused ja pingutused. Sest tean, et kui ma ei ürita, ei saa ma mitte midagi ehk ei jõua mitte kuhugi.”
- “Kokkuvõttes võin öelda, et mina leidsin enda jaoks sõja sõnumi ning et minu jaoks tähendab ta kaost. Olgu tegu väikeste või suurte sõdadega, kaos on alati kohal. Ja kuna kaos sisaldab eneses taassünni sädet, siis [sõja] sõnum lausena kõlaks vast järgmiselt: “Kaoses peitub taassünd.” Arvatavasti kõlaks lause ladina keeles paremini, kuid mina kahjuks ei oska seda keelt.”

Teema: Milleks sõdurile raamat? (2002)

Nii kutsesobivusvestlustes kui ka õppetöös on aastate vältel selgunud kasin lugemus kadettide seas. Harituse ja laia silmaringi teemal arutledes piirduvad kadetid käskude-keeldude tundmise-mittetundmise näidetega. Selgitusele, et (ilu)kirjandust on ka sõduril vaja lugeda silmaringi avardamiseks, sai üks KVÜÕA tsiviilõppejõud kadetidelt vastuseks: “Aga mis meie silmaringil häda on?” Selle kogemuse pinnal pakuti välja nimeetatud esseeteema, et tutvuda ajateenistuse läbinud noormeeste arusaamade lugemisest ja eneseharimisest. Esseid lugedes jääb mulje, et noormehed arvavad end kohustatud olevat häbenema ilukirjanduse lugemist. Mõiste *raamat* on taandanud *määrustiku* võrdkujuks:

- “Juba esimese eesti Vabariigi kaitseväärmäärustikus oli kirjas, et sõdur peab pidevalt tegelema enda vaimse ja füüsilise tervise arendamisega. Mis arendaks paremini vaimset tervist ja tõstaks motivatsiooni kui mitte raamat. Näiteks hea ja tark raamat (olgu selleks miinipilduja õpik, rivimäärustik või sõjaromaan) suudab mitmeid kordi paremini motiveerida kui ülema poolt rivi ees karjutud “lubadused”, sest teadmine — mida rohkem sa tead, seda vähem sa jooksed — paneb nii mõndagi raamatut lugema.”
- “Ajateenijate lemmikraamatuteks on “Üksikvõitleja õpik”, koos põnevate piltide ja joonistega. Võiks lausa öelda, et see on raamat, millesse sõdur armub. Tihtilugu loetakse see raamat läbi juba esimestel teenistusnädalatel. Põhjus on arvatavasti selles, et noor sõdur vajab infot, millest luua enesele pilt maailmast, kuhu ta on sattunud. [...]

Lõppude lõpuks jääb järgi ainus kindel igavuse tapja, mis ei vaja elektrit, basseini ega toitu. Jutt on raamatust.”

- “Kui sõdur loeb raamatut, siis ta kindlasti süveneb sellesse. Ta samastub oma mõtetes raamatu tegelastega. See aga omakorda kahandab antud hetkel reaalsustaju ja valmidust võtta vastu reaaalselt olulisi otsuseid. Lisaks hakkavad raamatu tegelased teda ka mõned hetked hiljem mõtetes segama, et miks nii ja mitte teisiti. See on ju halb, kui selle asemel, et mõelda antud hetkel olulisi mõtteid, mõeldakse hoopis viimati loetud raamatutest.”
- “Kas Nietzsche või veel mõne fašistlikult mõtleva kirjaniku teoste lugemine ei vii liigsele agressiivsusele? Ka see on võimalik. Tegelikuses ei tohiks nõnda kergesti mõjutatav inimene üldse armees teenida. Ühel tõsisel kaitseväelasel laieneb fašistliku kirjanduse lugemisest vaid silmaring.”
- “Küsimus, milleks sõdurile raamat, võiks jääda üldse esitamata, sest raamatutel on sõduri elus tähtis osa. Sõduril on raamat, mille järgi ta elama peab ja raamat, kuidas võidelda tohib.”

Keel ja ühiskond

Eestis on välja kujunenud militaar- ja tsiviilelanikkonna terav eristamine. Sõjaväelastele meeldib nimetada end militaarühikonnaks, seega riigiks riigis ja kujutada olukorda sellisena, et tsiviilelanikud ei saagi aru saada sellest, mis militaarühikonnas toimub, millest “asjatundjad” räägivad. Sõjaväelaste keelepruuk, kuivõrd seda mõistetakse oskuskeelena, on vaid sõjaväe siseasi.

Pikema demokraatia ja suuremate sõjaliste kogemustega maades on sõjaväe tegevuse ja ka keelekasutuse (mitte oskuskeele!) ühiskondlik kõlapind tunduvalt laiem ja pikkade traditsioonidega.

Sõdade teemal julgevad ja võivad sõna võtta kõik ühiskonna liikmed, ilma et neid kohe tsivilistidest võhikutena sõjaväelisse häbiposti pandaks. Näite võib tuua lähiminekust: Kosovo kriisi ajal puhkes mitmes Lääne-Euroopa riigis ühiskondlik pahameeletorm sõjategevuse NATO-poolse “pseudo-eufemistliku” kajastamise üle. Erilise kriitika osaliseks sai näiteks sõjandusliku hämamisväljendi *collateral damages* (eesti keelde

võiks selle sõnaühendi tõlkida *kaasnevad kahjud*) kohaldamine suure hulga süütu tsiviilelanikkonna hukkamise tähistamiseks, mh ka NATO enese vägede tegevuse kaudu. *Collateral damages*'i saksakeelse tõlkevariandi *Kollateralschaden* (või *Begleitschaden*) valis Saksamaa auväärne keelekomisjon isegi 1999. aasta ebasõnaks. Sama komisjon valis muuseas 20. sajandi ebasõnaks samuti sõjandus(ajaloo)valdkonnast pärit sõna *Menschenmaterial* (e. k inimmaterjal).

Sarnast diskussiooni on Eestis praegu veel raske ette kujutada. Sõjateaduse, sõjakunsti ja sõja filosoofiliste käsitlustega on siinmail võimalik tutvuda vaid tõlgete vahendusel, ent ükski tõlge ei asenda algupärase ideede geneesi. Seepärast taandub kogu diskussioon Eesti kaitseväge, NATO ja välismissioonide ümber ikka vaid konkreetsele ja käegakatsutavale — rahale, relvastusele või ohule idast. Küsimus, milleks ja kuidas seisukohti väljendatakse, ei tõstatu.

Keel ja KVÜÕA

Kaitseväge Ühendatud Õppeasutustel lasub Eesti ainukese sõjaväelist kõrgharidust pakkuva õppeasutusena ühiskonna ees tohutu vastutus — kasvatada haritud, mõtlevat ja vastutustundlikku ohvitserkonda. Sellisena peaks KVÜÕA lähiaastatel kujunema Eesti sõjateaduse ja sõjaväepedagoogika keskuseks. Nende eesmärkide saavutamiseks on KVÜÕA õppe- ja teadustöö peamiseks ülesandeks õpetada tulevasi Eesti ohvitseri mõtlema ja oma mõtteid väljendama eelkõige oma emakeeles ja alles siis teistes keeltes — et neid mõtteid edasi anda ülemana oma alluvatele, vanemana oma lastele ja rahutagajana oma kolleegidele välismaal.

Siret Rutiku (Ph.D.),
KVÜÕA keelekeskuse juhataja.

LÄÄNE-EESTI SAARED PROPAGANDASÕJAS 20. SAJANDIL

ANDRES SEENE

Läänemere saarte asendist

Läänemere saarteks Eesti mandri läänerannikul on Hiiu-, Saare-, Muhumaa ja Vormsi saar koos nende läheduses olevate väiksemate saarte ja laidudega. Need saared on eraldatud mandrist Suure väina, Muhu väina ja Voosi kurguga.

Mandri lähedus ühelt poolt ja rahvusvaheliste kauba- ning mereteede ligidus teiselt poolt on võimaldanud kasutada ülalnimetatud saarterühma platsdarmina merelt mandrile pääsemiseks ja vastupidi. Saarte asend on võimaldanud käsitleda nende valitsejat ühtlasi Liivi (Riia) lahe ja Soome lahe strateegilise kontrollijana. Geograafiliselt katavad saared sissepääsu Riia lahte, võimaldades siseneda sinna meritsi vaid Muhu ja Irbeni väina läbimisel.

Nii on Läänemere saari peetud sõjalises mõttes üldjuhul tähtsaks strateegiliseks teguriks soodsa asendi ning sellest tulenevalt võimsa kaitsesüsteemi ja laevastikubaaside rajamise võimaluste poolest nii sissetungiks kui ka kaitsetegevuseks.¹

Vähem tähelepanu on pööratud asjaolule, et veelud saartegrupi ja mandri läheduses ei ole mereoperatsioonideks eriti sobivad. Madal veetase ühes madalikega Suures väinas ja Saaremaad ning Hiiumaad eraldavas Soela väinas ei võimalda sealt suurematel aluseklassidel läbi

¹ N. Reek. Saaremaa kaitsmine ja vallutamine a. 1917. Tallinn, 1937. Lk 5–8. [Edaspidi Reek 1937]

pääseda. Seetõttu puuduvad ka saartel laevastikubaaside eelduseks olevad süvasadamad. Nimetatud geograafilisi olusid ära kasutades rajas Venemaa enne Esimest maailmasõda ja selle kestel saartele rannakaitsepatareiseid, mis koos miiniväljadega võimaldasid kaitsta Liivi ja Soome lahte kindlustatud eelpositsioonina Kroonlinna sõjasadamast ja Soome lahe idapoolseimas sopis paiknevast pealinnast (vt joonis 1).

Saarte suure strateegilise tähtsuse põhjenduseks on enamasti toodud ajaloolisi näiteid, alustades viikingiretkedega ja lõpetades 19. sajandi alguse Rootsi-Briti ja Venemaa vahelise sõja ning Krimmi sõjaga, mil Briti laevastik heitis ankru neis vetes, ning eriti Saksa dessantoperatsiooniga Saaremaal 1917. a. Just Esimese maailmasõja sündmused nimetatud piirkonnas põhjustasid selle, et ka sõjajärgsetel aastatel toonitasid mitmed strateegid ja teoreetikud kõnesoleva saarterühma geopoliitilist ja strateegilist tähtsust.²

“Põhja-Gibraltar”

Esimese maailmasõja ajal oli Läänemeri kõrvalise tähtsusega sõjatandriks. Suuremat osa Läänemerest valitses Saksa laevastik, mille põhiülesandeks oli kindlustada oma riigile vajalikud maagisaadetised Rootsist ja välistada liitlastepoolne toetus Venemaale siinsete mereteede kaudu. Vene Läänemere laevastik oli passiivne ning paiknes peamiselt Soome lahe kaitsel.³

Eesti ja eriti saarte kujutamisele rahvusvaheliste huvide ristumispunktina võis kaasa aidata Esimese maailmasõja aegne Saksamaa propaganda, mis näitas Briti huvisid Baltimaades elutähtsate ja väga tugevatena.

² Vt nt **Reek** 1937; Ka Ahvenamaa saared remilitariseerimisele. Strateegiline olukord Balti merel. Päevaleht 20. aprill 1936.

³ **W. Melzer**. Kampf um die Baltischen Inseln 1917–1941–1944. Eine Studie zur triphibischen Kampfführung Mit 21 Kartenskizzen. Die Wehrmacht im Kampf. Band 24. Neckargemünd, 1960. Lk 10. [Edaspidi **Melzer** 1960]

Joonis 1. Soome ja Liivi lahe kaitseorganisatsioon enne Saksa dessantoperatsiooni 12.10.1917.

Nii käsitleti 1916. ja 1917. a mitmetes Saksa väljaannetes Eesti saari “Balti mere Gibraltarina”. Nende vallutamise vajadust põhjendati seal inglaste maaostudega, aga ka maa rentimisega Tallinna sadamas, Ahvenamaal ja Saaremaal, mille eesmärgiks pidi olema sellise Sõrve merekindluse ehitamine, mis valitsenuks Riia lahe suudme üle. Aktsiooni Inglismaa vastasusele viidates ristas ka Saksa ülemjuhatus saarte vallutamise operatsiooni märksõnaga “Albion”.⁴ Saksa vastavasisulisel propaganda mõju oli eriti tugev neutraalsete Skandinaavia riikide pressis.

Kuna enamik Eesti tollastest välisesindajaist-diplomaatidest paiknes Kopenhaagenis, siis võis vastava propaganda mõju täheldada ka vähemalt osades Eesti välisdelegatsiooni seisukohtades, s.t kujunes arvamus, et kõigi sõdivate poolte huvid Eestis ja kogu Baltikumis on elutähtsad.⁵

Tegelik Eesti saarte vallutamise vajadus 1917. a sügisel tulenes üldisemast strateegilise seisukorra muutusest idarindel. 1917. a septembris forsseerisid sakslased Väina jõe ja vallutasid Riia ning surusid Vene rinde parema tiiva Koiva jõeni. Liivi lahte valitsedes oli venelaste maarinde parem tiib kaitstud merelt, samas kui sakslaste vasak tiib oli sealtpoolt ohustatud.

Selleks et väljuda kujunenud strateegilisest seisust, otsustas Saksa ülemjuhatus septembris 1917 saada Liivi lahe üle valitsejaks, et kaitsta oma vägede vasakut tiiba mandril. Selleks otsustati maa- ja merejõudude koostöös vallutada Saare- ja Muhumaa ning sulgeda Suur väin vastase merejõududele.⁶ Saksa vägede edukas maabumisoperatsioon Saaremaal Tagalahes leidis aset 12. oktoobril 1917, mille tulemusel vallutati järgnevalt Saare-, Muhu- ja Hiiumaa. Operatsiooni edukusele aitas suuresti kaasa revolutsioonisündmustest tulenenud üldine Vene vägede demoraliseerumine.⁷ Tagantjärele on saarte hõivamise operatsiooni vajadust 1917. a sügisel üldse kaheldavaks hinnatud (Vene vägede suureneva passiivsuse ja demoraliseerumise tõttu). Vastavat initsiatiivi on peetud rohkem Saksa merejõudude ülemjuhatusel poolseks, kes pidas silmas

⁴ **E. Laaman.** Baltimere Gibraltar. — Sõdur nr 14/15/16 1930. Lk 401–405; **E. Laaman.** Eesti iseseisvuse sünn. Tallinn 1990–1997. Lk 154; **Frhr. A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage 1917/1918 / Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Bd. 17. Jrg. 1969. H. 4. Lk 542.

⁵ “Balti Gibraltar” ja “põhja Dardanellid”. — Uus Päevaleht 05. (18.) jaanuar 1918.

⁶ **Reek** 1937. Lk 8–9.

⁷ *Ibidem.* Lk 152–153.

vajadust saavutada Riia ja Soome lahtede valitsemine, et igati välistada vastase koostöövõimalusi Rootsi ja Suurbritanniaga.⁸

Suurbritannia merebaasi küsimus

1918. a lõpul rääkis Ants Piip, Eesti esindaja Londonis, nii kohtumistel riigiametnike kui ka ajakirjanikega Eesti julgeolekuprobleemist ja Läänemere vabaduse küsimusest. Loomulikult oldi Suurbritannias vabast juurdepääsust Läänemerele huvitatud ja nii oli hea sellega Eesti küsimust siduda. Juba 1918. a lõpul ja 1919. a alguskuudel sondeeris Eesti delegatsioon Londonis pinda Briti “naval baase” ehitamise võimaluste üle Eesti vetesse. A. Piibu märkuse kohaselt oluaks Briti laevastiku Läänemeres viibimine suureks toetuseks Eesti “neutralismusele” ja julgeolekule.⁹ Ülehinnates mitmepoolseid huve Balti regioonis, nähti mitmetes 1918. a üllitatud Eesti riiklikes dokumentides ühe julgeolekupoliitilise tuleviku-võimalusena Eesti neutraliseerimist iseseisva erapooletu riigina rahvusvahelise kaitse all.

E. Laamani arvates tulid ettepanekud Inglismaa ainelise huvi kohta Eestis J. Tõnissonilt, keda oli mõjutanud Saksa sõjapropaganda, milles kujutati nn “Balti Gibraltarit” kontrollimist Inglise sõjaeesmärgina. 1919. a kevadel, kui J. Tõnisson oli välisministri kohusetäitjaks, ilmus välisministeeriumi väljaantavas ajakirjas *Estonian Review* Anton Jürgensteini artikkel. Seal kirjutati, et Inglismaa võiks saada endale Läänemerele samasugused baasid, nagu tal olid Gibraltar ja Adenis. Selle kirjutise kaudu olevat jõudnud teave Eesti rannal olevast Inglise merebaasist ka välisajakirjandusse.¹⁰ Kuigi seda üritati järgnevalt ümber lükata, olid jutud Inglise okupatsioonist Saaremaal mõnda aega E. Laamani sõnul

⁸ Melzer 1960. Lk 120–122.

⁹ Eesti välissaatkonna Londonis koosoleku protokollri ära kiri. 31.12.1918. ERA. (Eesti Riigiarhiiv) 1621 — 1 — 127. L. 2; Välissaatkonna protokoll nr 24, 21.02.1919. ERA. 1619 — 1 — 3. Lk 57.

¹⁰ E. Laaman. Eesti iseseisvuse süünd. Tallinn 1995. L 436; A. J. The British Orientation as a natural Basis for Estonian Foreign Politics. *The Estonian Review*. № 4. August 23rd. 1919.

“kõigile piiririikide vaenlastele heaks hüppelauaks”.¹¹ Viimaste all peeti silmas muidugi eelkõige Vene- ja Saksamaa erinevaid ringkondi.

Vastavasisulisi konfidentsiaalseid järelepärimisi tegid Balti riikide esindajad Londonis hiljemgi. Teadaolevalt esitas Läti välisminister ühel 1923. a juulis toimunud jutuajamisel Briti Riia saadikule küsimuse, kas Suurbritannia soovib merebaasi Läänemerel.¹² Suurbritannia ametlikud esindajad jäid igasuguste tegeliku sõjalise toetuse palvete korral väga tagasihoidlikuks, et mitte õhutada ülemääraseid lootusi sellise abi suhtes.¹³ Juba 1921. a juulis, pärast Briti eskaadri lahkumist Läänemerelt informeeriti Läti valitsust, et Suurbritannia ei saa lubada toetust Nõukogude Venemaa rünnaku korral.¹⁴ Balti riikides loodeti Lääne abile, teadmata, et näiteks 1923. a novembris otsustas Briti valitsus, et ei ole kohustatud seisma vastu Balti riikide taasühendamisele Venemaaga.¹⁵

Nõukogude laevastiku 1922. a sügisesed manöövrid Läänemerel mõjusid piiririikides ja Lääneski üllatavalt (pärast Kroonlinna mässu 1921. a hinnati punalipulist laevastikku mõnel pool sisuliselt olematuks) ja murettekitavalt. Kui 1922. a sügismanöövrite käigus ilmus Läänemerele üks, siis 1923. a täheldati juba kahte 26 000 tonnist nõukogude *dreadnought*'i. Neile lisandusid kergemad aluseklassid (näiteks hinnati *Lennuki* ja *Vambola* klassi kuuluvate miiniristlejate arvu umbes kümnele), allveelaevad ja vesilennukid.¹⁶ Eesti Kindralstaabi Valitsuse ülema kolonel J. Tõrvandi hinnangul üritanuks venelased võimaliku invasiooni korral Eesti sadamaid ja saarestikke vallutada lähtebaaside loomisel edasisteks operatsioonideks. Kuigi pikk merepiir muutis selle

¹¹ **E. Laaman.** Jaan Poska. Eesti riigitegelase elukäik. Tartu, 1998. Lk 174.

¹² British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Part II. Series F. Europe, 1919–1939. Volume 60. Scandinavia and Baltic States, January 1923 — December 1926. London, 1996. Lk 34.

¹³ **A. Kasekamp.** Ennast sidumata: Briti poliitika Eesti suhtes 1921–1925. — Kas nad lahkusid Moskva rongiga? 1. detsember 1924. Artikleid ja dokumente. Koost J. Ant. Tallinn 1996. Lk 93.

¹⁴ **M.-L. Hinkkanen-Lievonon.** British Trade and Enterprise in the Baltic States, 1919–1925. Helsinki, 1984. Lk 92.

¹⁵ **E. Anderson.** The Baltic Entente: Phantom or Reality? — The Baltic States in Peace and War 1917–1945. Edited by V. Stanley Vardys and Romuald J. Misiunas. Pennsylvania and London 1978. Lk 127.

¹⁶ Laaman Riigivanemale, Välisministrile, Väliskomisjoni esimehele, Sõjaministrile, Saadikule Moskvast 23. 11. 1922. ERA. 957 — 12 — 22. L. 44; *Vaba Maa* 6.12.1923.

kaitsmise väikeriigile raskeks, loodeti sõja korral J. Tõrvandi sõnul mõnesugust abi ka kaugematelt riikidelt.¹⁷

Ka pärast 1. detsembri 1924. a mässu ärajäänud Suurbritannia laevastiku külaskäiku võis Eesti poliitikutel ja diplomaatidel olla üsna vähe põhjust loota reaalsele Briti abile.¹⁸ Mõnel määral kaaluti vastavaid võimalusi Suurbritannias ametlikul tasandil ka veel hiljem.

Läänemere ja Arktika operatsioone Venemaa vastu kajastati veel 1932. a Briti Admiraliteedi hinnangus, mille juures märgiti võimaluse korral kindla lähtebaasi rajamist Soomes või Eestis. Tegemist oli siiski pigem teoreetiliste võimaluste vaagimisega.¹⁹

Võttes arvesse Briti eluliste huvide hierarhiat ning reaalseid võimalusi sekkuda Skandinaavias ja Baltikumis, oli loomulik teha järeleandmisi muid prioriteetsemaid alasid silmas pidades. Ehk nagu ka Briti välisminister lord Halifax väljendas seda kõneluses marssal Mannerheimile 1938. a: “Briti impeerium on küll huvitatud Balti probleemidest, kuid... on veel palju teisigi”.²⁰ Eelmise sõja kogemusi arvestades olid võimalused Läänemerel sõjategevust arendada küsitavad.

Propagandasõda jätkub

“Balti Gibraltar” legendi sündimisel oli see sihitud Inglismaa toonase liitlase Venemaa vastu, kuid varsti pärast tema eemaletõrjumist Läänemere kallastelt kasutasid seda müüti juba erinevad Vene valitsused. Nii kinnitab Lõuna-Venemaa valgete vägede ülemjuhataja kindral A. I. Denikin oma mälestustes visasid läbirääkimisi Briti ja Eesti valitsuste vahel Saare- ja Hiiumaa pikaajaliseks rentimise üle.²¹ Välist tõuget legendi taasloomiseks Vene valgete propagandaaparaadile võis pakkuda ka tegelik

¹⁷ *Vaba Maa* 1.11.1923.

¹⁸ Selle kohta vt **H. Arumäe**. Võitlus Balti liidu loomise ümber 1919–1925. Tallinn 1983. Lk 148–152; **E. Medijainen**. 1. detsember ja dipolmaatia — Kas nad lahkusid Moskva rongiga. 1. detsember 1924. Artikleid ja dokumente. Koost J. Ant. Tallinn 1996. Lk 55–87.

¹⁹ **P. Salmon**. British Security Interests in Scandinavia and the Baltic 1918–39. — The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Stockholm, 1988. Lk 125.

²⁰ **G. Mannerheim**. Mälestused. Stockholm, 1952. Lk 38.

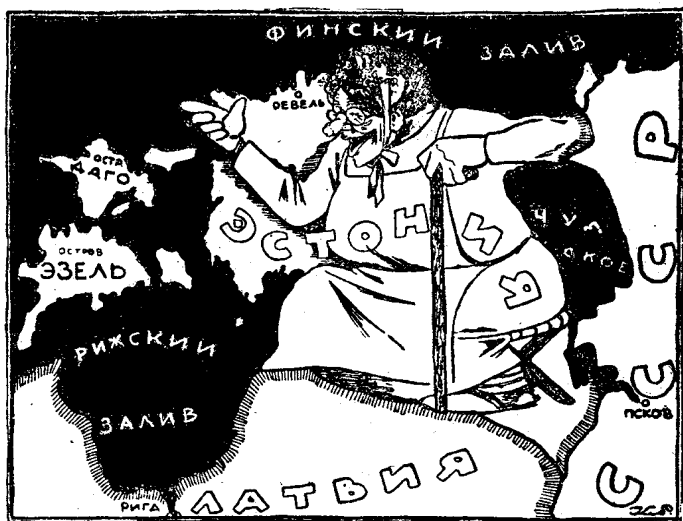
²¹ **E. Laaman**. Baltimore Gibraltar. — Sõdur nr 14/15/16 1930. Lk 402.

merebaasi otsimine Briti sõjalaevastikule, mis Vabadussõja ajal Soome lahte kontrollis. Tookordseks ajutiseks tugipunktiks valiti siiski Viiburi-tagustes skäärides asuv Björko sadam, mis pakkus paremaid võimalusi Kroonlinna valvamiseks.²²

Järgnevalt kasutas sama müüti Eesti-vastases propagandas juba Nõukogude Venemaa. Oma haripunkti saavutasid need propagandarünnakud nõukogude ajakirjanduses 1925. aastal, kui maaliti üsna selgeid pilte Saaremaal Kihelkonna lahes kerkivaist Briti kindlustustest²³ (vt joonis 2).

На балтийском базаре

Рис. К. Елисева.

Эстонская торговна—англичанину: «Вот островки, есть островки, свежие недавно полученные! Пожалуйте! Будете довольны, господин!»

Joonis 2. Krasnaja Gazeta, 24. juuli 1925

“Balti turul” — Eesti turueit inglasele: Palun, siin on saarekesed, värsked, äsja saadud! Palun! Te ei kahetse härra!

²² *Ibidem*. Lk 402.

²³ *Ibidem*. Lk 401.

Vene valgete propaganda pidi näitama, et Eesti pole mitte iseseisev riik, vaid Briti agent Peterburi värvate ees. Nõukogude taktika näis rõhutavat ühelt poolt imperialistlikke sepitsusi ja püüdis teiselt poolt ähvardada ning mõjutada toonaseid piiririike. Osutati sellele, et piiririigid on olemas vaid tänu idanaabri heatahtlikkusele, mistõttu neil tuleb võõrduda suhtlemisest Euroopa suurriikidega ja areneda Nõukogude Liidule soovitavas suunas.

Maailmasõjast saadik muutus merebaaside küsimus omalaadseks kummituseks, mida Nõukogude Liit Teise maailmasõja eel aeg-ajalt jälle üles tõstis ja mis kuulujuttude teel levides erinevaid fantastilisi vorme omandas. Eesmärgiks võis seejuures olla nii paanika tekitamine kui ka lihtsalt tähelepanu hajutamine või kõrvalejuhtimine teistelt küsimustelt.²⁴

Teise maailmasõja kogemusi

Seisund, mille Venemaa kaotas Lääne-Eesti saartel, võideti tagasi 1939. a septembris-oktoobris vastastikuse abistamise lepinguga Eesti ja Nõukogude Liidu vahel. Lepingu kohaselt lubati saartel rajada laevastiku tugipunkte, lennuvälju ja rannakaitsepatareisid. Teises maailmasõjas kasutas Nõukogude Liit neid saari väiksemate sõjalaevade tugipunktina ja Liivi lahe sissepääsude tõkestamiseks. Õhusõja tugipunkte, s.t lennuväljade olukorda saartel sel ajal on hinnatud üsna tagasihoidlikuks ja neid on peetud vaid hädaolukorras kasutatavaks.²⁵ Samas on tuntud 8. augustil 1941 Saaremaalt startinud esimene Nõukogude Liidu pommituslennukite

²⁴ Nt British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Part II. Series F. Europe, 1919–1939. Volume 66. Scandinavia and Baltic States, January 1938 — December 1938. London 1996. P 108: “There were many rumours about the Estonian islands: The Germans said that Estonia had sold some to the Soviet Union; the Russians said some had been sold to Germany; it was even reported that some had been sold to Great Britain. All these reports were nonsense.” Vastavasisuliste kuulujuttude liikumisest rahva hulgas on juttu ka Eesti võimude poolt 1939. a kevadel koostatud piirkondlike rahva meeleolude ja avaliku arvamuse hinnangu raportites seoses rahvusvahelise olukorraga. Vt ERA. 4408 — 1 — 75. Lk 28–55.

²⁵ Melzer 1960. Lk 122–123.

rünnak Berliinile.²⁶ Kui faktid peavad paika, võib nendegi rünnakute tagajärjel saadud kasu hinnata eelkõige propagandistlikus plaanis.

Saarte kiiret vallutamist Teise maailmasõja ajal on hinnatud pigem poliitilistest eesmärkidest kui tegelikest strateegilistest vajadustest lähtuvaks. Nii puudus Saksa sõjajõududel 1941. a sügisel tegelik vajadus saarte kiireks vallutamiseks. Saksa rinde idatiivale ei kujutanud nad reaalselt ohtu, samuti puudus vajadus saavutada siin kiirelt tugipunkte edasiseks sõjategevuseks. Selle asemel sidus saarte vallutamise operatsioon jõudusid, mida saanuks kasutada edasiliikumiseks Leningradi suunal.²⁷ Sama mõtteuks on peetud saarte kaitsmist iga hinna eest Saksa ülemjuhatause käsul 1944. a sügisel, samas kui vastane opereeris juba Ida-Preisimaal. Saarte vallutusoperatsioonid Teises maailmasõjas olid küll edukad, kuid selleks toodud ohvreid on hinnatud küsitavaks saavutatuga võrreldes.²⁸

* * * *

Kuigi varasemal ajal on Lääne-Eesti saarte sõjalist tähtsust üle hinnatud või tehtud seda propagandistlikel eesmärkidel teadlikult, ei saa siiski väita, et olukorra pingestumise korral Läänemere piirkonnas oleks nende seisund ka tulevikus täiesti tähtsusetu. Küsimusele, kes kontrollib Eesti saari ja Ahvenamaa saarestikku, on omistatud ka mõnes hilisema aja riigikaitsealises uurimuses märkimisväärset tähtsust.²⁹

Eesti saari sõjaväelise tugipunktina on viimastel aastatel põgusalt käsitletud ka siseriiklikus ajakirjanduses (vt joonis 3). Paraku pole teada, kas siin on mõjutajaks olnud mõni ametlik dokument või nägemus või on tegemist lihtsalt mõne isiku visiooniga, mille sünnile on kaasa aidanud mingid muud mitteriigikaitsealised tegurid.³⁰

²⁶ Vt nt Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941–1945. Kd. 1. Tallinn 1971. Lk 191.

²⁷ **Melzer** 1960. Lk 123–124.

²⁸ *Ibidem*. Lk 124–127.

²⁹ **E. Nordberg**. The Baltic Republics. A Strategic Survey. Finnish Defence Studies 6. Helsinki 1994. Lk 31–32.

³⁰ Eesti Ekspress 25. oktoober 2001.

President Arnold Rüütli sõjaline doktriin

Pärast Mandri-Eesti vallutamist jätkub vabadusvõitlus saartel, mis võtavad vastu NATO sõjalennukeid ja -laevu ning koordineerivad sissisõda okupeeritud Eestis.

Joonis 3. Eesti Ekspress 25.10.2001: Pärast Mandri-Eesti vallutamist jätkub vabadusvõitlus saartel, mis võtavad vastu NATO sõjalennukeid ja -laevu ning koordineerivad sissisõda okupeeritud Eestis.

Kokkuvõtteks

Eelnevaid ajaloolisi kogemusi arvesse võttes on Lääne-Eesti saarte strateegilist tähtsust 20. sajandil erinevatel põhjustel paljuski üle tähtsustatud. Osaliselt on see tulenenud sajandialguse konfliktide kategooriates mõtlemisest. Siiski võiks Eesti saarte käsitlust strateegilise tugipunktina pidada heaks näiteks informatsiooni- või propagandasõjast kui sõjapidamise vormist, mille teadlik kasutamine on võimaldanud luua kujutelmi, mille eluiga nende erinevates vormides on osutunud palju püsivamaks, kui seda esialgu kavatsetud.

Andres Seene (M.A.),
KVÜÕA muuseumi juhataja

“SIGIMISVÕITLUS” TOIMUB ILMA RELVADETA...¹

KEN KALLING

Ülemöödunud sajandivahetusel toimunud Inglise-Buuri sõjale (1899–1902) võis eesti rahvas meedia kaudu küllaltki vahetult kaasa elada. Kauge sõja tekitatud emotsioonides peegeldusid kohalikust sisepoliitikast lähtuvad eelistused. Oma mõju Aafrika-asjadest arusaamisele (võib-olla isegi otsustavat²) avaldas eestlastele väidetavalt omane väikerahvalik maailmatunnetus.³ Väikerahvalik mõtlemine iseloomustab ka iseseisva Eesti (nii sõjaeelse kui tänapäevase) riigikaitse diskussioone.

Sõda Aafrikas on läinud sõjaajalukku mitmel põhjusel. Üks neist on seotud rahvatervishoiuga. Nimelt olid võimude ehmatuses üle poole brittide poolt püssi alla värvatavatest meestest kehaliselt nõrgad või terviseriketega.⁴ Tööstuse areng, urbaniseerumine, emigratsioon jms olid maailmavõimu nautivas Suurbritannias 20. sajandi alguseks kaasa toonud “kahuriliha” kvaliteedi halvenemise. Oli toimunud see, mille eest juba sada aastat varem oli omaaegne tuntud sotsiaalteadlane Thomas Robert Malthus hoiatanud — inimeste paljunemine, ületades suurusjärgu võrra eluks vajalike vahendite kasvunäitajaid, toob kaasa elukvaliteedi lange-

¹ Pärius ja valik. Tõutervishoiu käsiraamat. Tartu: K/Ü Loodus, 1927. Lk 173. [Edaspidi Pärius ja valik 1927] (Tsitaat pärineb käsiraamatu ühe autori, Aleksander Audova sulest.)

² M. Siiroja. Inglise-Buuri sõda (1899–1902) ja Eesti ühiskond. — ÕES Aastaraamat 1988–1993. Tartu: ÕES, 1995. Lk 117–131.

³ Selle kohta vt: T. Karjahärm, V. Sirk. Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo, 2001. Lk 259–265. [Edaspidi Karjahärm ja Sirk 2001]

⁴ M. S. Quine. Population Politics in Twentieth-Century Europe. — Fascist dictatorships and liberal democracies. Routledge: London and New York, 1996. P. 10. Vt ka: Report of the Inter-Departmental Committee on Physical Deterioration: volume I. <http://www.bopcris.ac.uk/bop1900/ref608.html>, 24.11.2003.

mise. Malthus leidis, et inimesed ei peaks niipalju sigima, sõjad oleksid aga inimkonna arvukuse kontrollimisel isegi kasulikud.

Charles Darwin, lähtudes Malthusest — viimase õpetus sisaldas mh ka vihjet organismidevahelisele olelusvõitlusele eluks vajaliku pärast —, lõi 1859. a evolutsiooniteooria, milles leiduv idee kohastumuse tähtsusest muutus paraku aga — tulles vastu sotsiaalsele tellimusele — arusaamaks, et tugevam jääb ellu. Biologiseeritud ühiskonnakäsitlust toetasid teooriad rahvusest kui bioloogilise organismi analoogist (Johann G. Herder, Georg W. F. Hegel)⁵ ning 19. sajandil jõudsalt arenev rassism (Joseph A. Gobi-neau, Houston S. Chamberlain). Evolutsiooniõpetusest võrsunud sotsiaaldarvinism (siinkohal mainitagu Herbert Spenceri nime) kinnistus pikaks ajaks inimeste- ja rahvusvaheliste suhete maailmas. Kel jõud, sel õigus!

Biologiseeritud ühiskonnakäsitus seostatult militarismiga oli üks tegur, mille kaudu kujunes 19. sajandi lõpuks välja nn totaalse sõja ideoloogia, kus sõda hakati pidama üheks oluliseks (edasiviivaks) nähtuseks inimkonna ajaloos, sõjaks valmistumist ühiskonna normaalseks olekuks.

Samas tekkis ka arusaamine, et “inimmaterjal” ei kasva ise, vaid seda tuleb riigil hoida ja aretada. Tuleb mõelda tulevaste sõdurite emade tervisele, isade tööhõivele, laste toidule ja kasvatusel, vee ja õhu puhtusele, valgusküllastele ning patriotismi sisendavatele koolidele ja paljule muule. Võitlus rahvaste vahel eluruumi pärast oli saanud meditsiinilis-bioloogilise tahu. Lisaks olemasolevale kohale poliitilises ajaloos kindlustas sõjandus end sotsiaalajaloos.

Totaalsõja ideoloogia leidis ilmselt kõige ilmekamalt elluviimist Saksa kultuuriruumis preisi militarismi näol. Alustagem Napoleoni sõdade aegsest Preisi armeereformist, mis hakkas kujundama reservväelaste institutsiooni.⁶ Viimane tähendanuks muuhulgas seda, et kutsealused pidid ka aastaid pärast ajateenistuse läbimist olema võitlusvõimelised (seega pidi nende tervis olema korras). Lõppkokkuvõttes oli Preisimaa ka esimene riik, kus aastail 1883–1889 tekkis riiklik sotsiaalkindlustuse süsteem.

⁵ Lähenedamine on end meie kodumaal näidanud mh “rahvusterviklikkuse” kontekstis — vt nt **H. Kruus**. Rahvusterviklusest. — Akadeemia, nr 3, 1940. Lk 143–152.

⁶ Lisaks — tulles tagasi Malthuse prognooside juurde — andis 19. sajandil aset leidnud demograafiline plahvatus riikidele võimaluse sõja korral mobiliseerida kordades suuremaid vägesid (ja reserve), kui oli olnud võimalik seni. Seegi lisas sõjapidamisele totaalseid mõõtmeid.

Totaalsõja mõiste kinnistus Esimese maailmasõja oludes, mil tagala osutus sõdivate poolte jaoks sama tähtsaks kui rinne (usk, et Saksamaa kaotas sõja "kodurinde" kokkuvarisemise tõttu, toitis järgmises ilmasõjas lauspommitamise strateegiat). Sõda nihkus seni üldiselt tsiviilsfääriks peetud valdkondadesse, ületades ka soorollidele seni seatud piirid. Suundumus kulmineerus Teises maailmasõjas, mil 1933. a võimule tulnud Adolf Hitler viis kulminatsiooni ühiskonna biologiseerituse, rassisõja demagoogia jms kaudu juba enam kui poole sajandi eest arenema hakanud ideoloogia.⁷ Hitleri partei lähenes riigi ja rahva arengule totaalsõja vaatevinklist⁸ — sõjaks valmistumine andis miljonitele tööd, tõstis enesuskku, viis mh ka rahvatervishoiu-alaste meetmeteni. Viimastes leidis iseenesest palju positiivset,⁹ samas aga ka piisavalt sellist, mida tänapäeval häbenetakse.¹⁰ Üks õpetus, mida unustada tahetakse ning mis samas võtab küllaltki üldistavalt kokku suure osa totaalsõja ideoloogia biologiseeritud külgedest, on natsi-Saksamaalgi "edusamme" teinud eugeenika (siinkohal mainitagu õpetusele alusepanija Francis Galtoni nime).

Eugeeniline mõte oli alates 19. sajandi lõpust kuni Teise maailmasõjani Euroopas ja Ameerikas laialt tuntud. Käesolev artikkel tutvustab sõjaeelses Eestis levinud julgeolekupoliitilisi käsitlusi, mille autoreiks on eugeenikud — tervishoiu ning meditsiiniga seotud inimesed, kelle tähelepanu keskpunktis oli riigi rahvastikupoliitika, sh ka valmistumine kogu ühiskonda haarama pidavaks tulevikusõjaks. Eugeneenika kaudu omakorda on artikli lõpus soov jõuda mõnede tähelepanekute juurde, mis seotud väikerahva kaitsepoliitika kujundamisega.

⁷ **P. Weindling**. Health, race and German politics between national unification and Nazism, 1870–1945. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

⁸ Lühiülevaade eesti keeles toonasel Saksamaal valitsenud ideoloogiast leidub näiteks: Kk. Saksa sõjapoliitika alused. — Sõdur, nr 39/40, 1934. Lk 1023–1024.

⁹ Ei saa — eitades seega sõjajärgset üldist poliitilise korrektsuse kommet — salata, et natsipartei viis ellu nii mõnegi tänaseni oluliseks peetavatest uuendustest tervishoiu vallas. Nimetagem näiteks võitlust suitsetamise vastu (vt nt **R. N. Proctor**. The Nazi War on Cancer. Princeton & Oxford: Princeton Univ. Press, 2000.)

¹⁰ Sümboolselt kujutab seda olukorda käesolevas kogumikus Siret Rutiku artiklis sisalduv viide mõistele *Menschmaterial*, mis valiti Saksamaal 20. sajandi ebasõnaks.

Eugeenikast

Eugeenika on õpetus, mida võib nimetada “tõuaretuse” katseks inimsoo hulgas. Eugeenikud jagasid inimkonna bioloogiliste (pärilike) tunnuste alusel väärtuslikumateks ning vähemväärtuslikumateks indiviidideks ja rühmadeks-rahvasteks, toetudes Ch. Darwini, Gregor Mendeli jt loodusteadlaste poolt käibesse toodud ideedele. Eugeenikud ületähtsustasid inimindiviidi arengus bioloogilist determineeritust (“gene”) ning nägid inimkonna vaimsete ja füüsiliste võimete parendamise peamise võimalusena tõsta populatsioonides “parema” pärilikkusaine osakaalu.

Lähtudes lihtsustatud tõuaretuse paralleelist, soodustati “paremate” sigimist ning piirati “vähemväärtuslikel” järglaste saamise võimalusi. See tegi eugeenilise praktika tööriistadeks erinevad pereplaneerimise vahendid. Erilise mõjuvõimu saavutas õpetus protestantliku kultuuritaustaga ühiskondades, kus puudus katoliku kiriku vastuseis protseduuridele, mida eugeenikud vähemsoovitute sigimise piiramiseks soovitasid (abordid, steriliseerimised ja lõpuks natside teostuses nn eutanaasiaprogrammid).

Eugeenikud kartsid inimkonna degeneratsiooni. Darwini seisukohti lihtsustades võib öelda, et looduses langeb üldiselt kõik n-õ mittekohastunum (haigem, nõrgem) kas saagiks tugevaile ja terveile või jääb kaotajaks oma liigikaaslastega toidu ja partnerite pärast peetavas võistluses. Eugeenikud leidsid, et Lääne tsivilisatsioonis toimivate (kristlike) moraalinormide tõttu, ei pääse inimühiskonnas loodusliku valiku printsiibid võimule. Religioossusest või sentimentaalsusest ajendatud seltskonnad püüavad ümber kasvatada või toetada kõikvõimalikke heidikuid, üritades lisaks seadusandlikult reguleerida rahvaste (nt Genfi ja Haagi lepped) ja rasside (nt orjapidamise keelustamine) vahelisi suhteid.

“Paremad”, kelle äratundmiseks kasutati paraku küll sotsiaalseid tunnuseid — kuulumist ühiskondliku püramiidi tippu —, tundusid sigimisvõistluses lihtrahvale, asotsiaalidele jt alla jäävat. Kuigi oli veel koloniaalimpeeriumite õitseage, nähti juba ka “alamaid” rasse ja rahvaid võtmas võimust inimkonna tuleviku näo kujundamisel. Degeneratsiooni arvati põhjustavat alkohol jm mürgid, kehaline passiivsus, linnastumine, kõrgklasside suur vaimne koormus jm valdavalt tsivilisatsiooni pahedeks klassifitseeritavad nähtused (viimaste hulgas naiste emantsipatsioon ning meditsiini edusammud nõrku ja haigeid elule võita).

Kodumaine eugeenika jõudis haripunkti pärast 1934. aastat, mil autoritaarse riigi "rahvasterviklikkuse" ideoloogia lõi ühiskonna biologi-seeritud käsitlusele piisavalt võimalusi. Ka Eesti oli riikide seas, kes võtsid 1930. aastatel vastu eugeenilised sundsteriliseerimise seadused. Tuleb öelda, et Eesti eugeenikute peamine mure seisnes siiski rahva kvantiteedis — eugeenikud muretsesid sõjaeelse Eesti iibe pärast ja propageerisid kõikvõimalikke demograafilisi meetmeid. Vastav mure ja ettepanekud puudutasid otseselt ka riigikaitseküsimusi.

Eugeenika ja patsifism

Sotsiaaldarvinistlik ühiskonnakäsitlus sai totaalsõja kontseptsiooni kaudu toetust militaristlikelt ringkondadelt. Eugeenikud paraku seisid kahe valiku vahel: ühest küljest tahtnuksid nad näha darvinistlike printsiipide teostumist inimühiskonnas (ka sõdade kaudu), teisalt aga olid tunnistajaks, et sõda soodustab pigem "nõrkade" sigimist ja kurnab väärtuslike energiat (meditsiini areng ja bakterioloogia edusammud osutasid otsestele seostele sõjaga kaasnevate kannatuste ning haiguste leviku vahel). Degeneratsiooni suurendanuks niisiis ka sõda. Sõtta värvatakse paremaid, kuid sõjas saavad need paremad ka hukka.¹¹

Sõjavastatus oli Eesti eugeenikute hulgas levinud. Juhan Aul (Klein) püstitab oma eugeenikaõpiku peatükis "Mis me rahva tuleviku päästmiseks peaksime tegema?" loosungi: "Toetagem rahuaatelist, patsifistliku liikumist, — liikumist, mis rõõmustaval viisil kasvab."¹² Eredaimalt esindas patsifistlikku suunda Eesti üks omanäolisemaid eugeenikuid, tugevalt vasakpoolsete vaadetega Aleksander Audova. Vaatamata sellele, et Audova tekstidest leiame selgelt sotsiaaldarvinistlikke, rassistlikke,

¹¹ Kodumaised eugeenikud tõestasid säärasel viisil mh ka aeg-ajalt rahvuslike alaväärsuskomplekside kontekstis esilekerkivaid teooriaid eesti "tõu" nõrkusest — iseteadlikumad ja vapramad (ärgem unustagem, et eugeenikud nägid enamiku iseloomujoonte taga pärilikku alget!) olevat nimelt juba muistse vabadusvõitluse käigus tapetud, veel vähesed allesjäänud aga murtud 700-aastase tasalülitava orjaöö jooksul. (Sama saatus, muide, arvati olevat juutidel, kelle hädad alanuksid juudi sõdadest ning süvenenuksid diasporaas elades.)

¹² **J. Klein.** Pärivus ja rahvas. Tartu: K.Ü. "Loodus", 1926. Lk 104. [Edaspidi Klein 1926]

Euroopa-keskselt looduslikku valikut põhjendada püüdvaid lõike,¹³ tunnetas Audova sõdades siiski vaid negatiivset.

Ühe looduses toimuva arenguprotsessi vaenlasena nägi Audova ebaõiglast kapitalistlikku ühiskonda, mille sümboliks muuhulgas ongi sõjad: “Sõda edendab degeneratsiooni, mandumist. Sõda õõnestab suurimat rahva varandust — tema päritavat tervist.”¹⁴ Sõda on kahjulik, sest seal tapetakse ja sandistatakse hea tervisega inimesi. Haiged aga saavad koju jäänuina sigida enam kui harilikult: “Sõtta saadetakse üksnes terved kodanikud, kuna vigased, sandid, vaimuhaiged, vargad, mõrtsukad, röövlid jäävad koju. Vargad ja sandid, üldse alaväärtuslikud ning kidurad pääsevad sõja ajal seljataga kergesti õitsele... võivad vabalt nõrka ja vigast järeisugu sünnitada, kuna tervete, tublide ja teovõimeliste kodanikkude sigimine on õige palju vähendatud...”¹⁵

Lisaks sellele, et relvastatud vaenutegevus on eugeeniliselt kahjulik, on see ka mõttetult kulukas. Audova ei suuda mõista, miks riigid ja rahvad osutavad sõjalisele võitlusele ja relvastuse muretsemisele nii suurt tähelepanu, kui samas on selge, et “sigimisvõitlus” toimub ilma relvadeta, on aga seejuures bioloogiliselt tähtsam sõjast.”¹⁶ Eelduseks on siinkohal, et sõdu peavad rahvad oma bioloogiliste vajaduste rahuldamiseks — võtkem näiteks kas või mõiste “eluruum”/ *Lebensraum*.

Tuues näiteks hiinlased ja juudid — toona veel vägagi allaheidetud ja darvinistlikus kontekstis “mittevõitjad”, samas aga juba oma potentsiaali näitavad inimtõud —, leiab Audova, et “sisemiselt tublile ja elujõulisele rahvale ei ole kardetav allaheitmise, temale pole tarvis sõjavõitu, sest ta võidab oma bioloogilise tublidusega.”¹⁷ Loomulikult sai sellelt pinnalt teha õpetlikke järeldusi ka eesti rahva elukorralduse tarbeks, alates võidurõõmuga 700-aastasest orjapõlvest väljatuleku üle ning lõpetades ettevaatlike õpetussõnadega tulevaste võimalike anneksioonide puhuks.¹⁸

Sõda sarjates leiab Audova mh, et “kasvatus ühekülgse ehk zooloogilise rahvusluse vaimus, nagu see valitses seni, on väga soodus rahvus-

¹³ Vt nt Pärivus ja valik 1927. Lk 167.

¹⁴ **A. Audova.** Rahvuslik kasvatus ja üleilmne rahu aade. — Kasvatus, 1928. Lk 295–296. [Edaspidi Audova 1928]

¹⁵ **A. Audova.** Elu ja Elukorraldus. I osa. Tartu: K/Ü Loodus, 1926. Lk 104. [Edaspidi Audova 1926]

¹⁶ Pärivus ja valik 1927. Lk 173.

¹⁷ **Audova** 1926. Lk 108.

¹⁸ **Karjahärm ja Sirk** 2001. Lk 265.

vaheliste tülide ja kokkupõrgete, isegi sõja tekkimisele.”¹⁹ (Meenutagem siinkohal varem Audova poolt öeldut ning tunnistagem, et aeg-ajalt räägib ta, ise samuti ühiskonna biologiseeritud käsitlusi viljeledes, endale vastu.²⁰)

“Zooloogiline rahvuslus”, laiemas mõttes rassismiga pikitud imperialism, tähendas Läänemere idakaldal ja ajastu kontekstis konkreetsemalt saksa imperialismi. Selle kritiseerimiseks olid kõik vahendid lubatud. Omaaegsetest Eesti tegelastest, kes oskasid Saksa imperialismi rassiteooriaga siduda, tasuks esile tuua Juhan Luigat, kes Esimesest maailmasõjast järelduisi tehes leiab, et tegemist oli rassiteooriatest kantud ettevõtmisega,²¹ mis paraku aga ebaõnnestus: “Ei ole sugugi mõeldav, et keegi mõtleja, sügavalt haritud hing väevõimu, mis militarismi aluseks, — inimesesoo edu mõjuriks peaks.”²²

See, et sakslasi hukka mõisteti, ei vabasta aga eesti rahvuslikku mõtet ennast “zooloogilise rahvusluse” praktiseerimise taagast. Ajaloolane Hans Kruus kirjutab juba meie iseseisvuse esimestel aastatel, et lähtuvalt maavillase tsivilisatsiooni sõltuvusest saksa kultuurist “on Eesti rahvuslus olnud Saksa rahvusluse tugeva mõju all, sealt omale rohkesti saanud teoreetilist kosutust. Saksa rahvusluse ideoloogias aga valitses küll XIX aastasaja keskpaigani romantilis-idealistik “rahvavaim”, kuid aastasaja teisel poolel pidi ta oma koha täielikult loodusteaduslikule “tõu-teooriale” andma.”²³ Niisiis on rahvuse mõistel eesti ideoloogias olnud juba varakult bioloogiline külg: kõnelda saab rahva kvaliteedist (“tõulistest” omadustest), kuid eeskätt on silmas peetud, nagu väikerahvale kohane, kvantiteedi, arvukusega seotud küsimusi. Rahvaarvu ja riigi väiksusega seonduv on olnud oluliseks eesti rahvusliku mõtte aluseks,²⁴ viimane omakorda riikluse aluseks. Riikluse saavutamine tõi kaasa väikerahvaliku maailma-

¹⁹ **Audova** 1928. Lk 294.

²⁰ Pole vale tunnistada meie maavillaste mõtlejate puhul teatavat eklektiliskakofoonilist maailmapilti, mis on põhjustatud valdavalt imporditud ideede kohmakast tõlgendamisest ning vahendamisest.

²¹ Siiski ei saa kogu vastutust vastava mõtteviisi kohaselt sakslastele lükata — rassisõjaks on peetud juba Prantsuse-Preisi sõda 1870–1871 ja seda on teinud eeskätt prantslased. (Vt nt **A. Hvastov**. Euroopluse hooramentaliteet. — Eesti Ekspress, 15. jaanuar 1999.)

²² J. Luiga. Ajaloo pööre (avaldatud 24. juuli 1914). — Päevamured II. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1934. Lk 49.

²³ **H. Kruus**. Jaan Tõnisson Eesti kodanluse juhina. Tartu: Odamees, 1921. Lk 89.

²⁴ **Karjahärm ja Sirk** 2001. Lk 259–265.

vaate uue faasi — murele rahvuse püsimise pärast lisandus mure riigi püsimise üle.²⁵

Sõjast sündinud

Eesti Vabariik sündis sõjas. Seda fakti kasutati sõjaeelses riigis sageli ja üha enam rahvuslikku eneseusku süvendama pidava argumendina.²⁶ Omaks oli võetud lähenemine, mille kohaselt sõjavõit on see lävi, mille ületamine annab rahvusele eluks õiguse, annab pääsme “ajalooga rahvaste” perre.

Eesti Eugeneika ja Genealoogia Seltsi poolt korraldatud II rahvusliku kasvatus kongressil, 1935. a esitles kolonel August Traksmäe oma sotsiaaldarvinistlikke vaateid. Sõda võis koloneli arvates vaadelda kui teatavat kohtumõistjat, mis viib ellu ajaloo surmaotsuseid neile, kes ei “kõlba enam järjestareneva ja kasvava sotsiaalse ja rahvastevahelise elu raamidesse.”²⁷ Kolonel leiab, et võitluse kaudu realiseeruvasse arengusse ei tohtivat mingil juhul eitavalt suhtuda. (Siit siis ka õigustus “tahad rahu, valmistu sõjaks” filosoofiasse.²⁸) Ajaloo jooksul olevat just sõdade tagajärjel hävinud kõik vana ja jõuetu, mis polevat suutnud sõjalistele hoopidele vastu panna. Sõjad loonuksid selle n-õ sotsiaaldarvinistliku keskkonna, milles rahvad oma kohastumust iseseisvuseks pidanuksid tõestama.

Tõdegem, et vähemalt sõjaväelastel oli pärast Vabadussõja lõppu veel küllalt põhjust rahvuslikule alaväärsusele selg pöörata ning eesti rahva hilis-ajaloolise kogemuse pinnal sotsiaaldarvinismist lähtuvaid järeldusi teha. Seda siiski vaid toimunud sõjaliste kampaaniate põhjal, sest üldises rahvaste vastuseisu kontekstis ei olnud olukord põrmugi roosiline. Näiteks 1920. a võis meie kodumaal küsida: “Kas Eesti rahva hiilgavalt peetud sõda on viimane leegitsus, viimane jõunäide, viimane surmaeelne visklemine kaduva rahvakillukese elus? Või on meil sõjast ja viletsusest

²⁵ *Ibidem*. Lk 259.

²⁶ Vt nt **K. Kukk**. Mütologiseeritud ajaloo rollist eesti rahvuse arengus. — Vikerraar, nr 10–11, 2003. Lk 98–107; **K. Brüggemann**. Võidupüha. Võnnu lahing kui Eesti rahvusliku ajaloo kulminatsioon. — *Ibidem*. Lk 131–142.

²⁷ Eesti rahva tulevik. II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised. Tartu, 1935. Lk 53. [Edaspidi Eesti rahva tulevik 1935]

²⁸ *Ibidem*. Lk 52.

üle jäämas nii palju terveid isikuid, et oma ilusa Eestimaa harida ja tema üle valitseda jõuame?"²⁹ Mis põhjustas sellise pessimismi?

Ilmneb, et Vabadussõjas võis olla saavutatud n-õ Phyrrose võit. "Rahvas on sõja ja alatoitluse tõttu kehaliselt nõrk, iseäranis linnades; nõrgas kehas elab aga lodev vaim, mis kõiksugu pahedele hääks söödamaks,"³⁰ kõneldakse 1919. a esimesel Eesti spordikongressil. Eesti Vabariik oli Vabadussõja-järgsel perioodil tüüpiline ühiskond, millesse löödud haavad vajasid diagnoosimist ja ravi.

Lisaks sõja ajal langenud abiellumis- ja sündimusnäitajatele olid levinud suguhaigused ja alkoholism, millel mõlemal oli oma konkreetne mõju eriti just demograafilistele näitajatele ning seetõttu said need iibe pärast muretseva seltskonna kõneaineks (olid mh ka põhjuseks, mis sundisid "seltskonda" korraldama nt "Sõduri kodu" loomist). Ka vaimu-tervis arvati olevat sõjas kannatanud. Viimast tõendanuks mh sugudevaheliste suhete ebakindlus, kalestumine, mis tekitas vallasemasid ja -lapsi. Sõja toodud vaesus ja viletsus olid heaks pinnaseks kommunistliku ideoloogia arenemisele. Tumedates toonides näeb meie toonast poliitilist spektrit 1921/1923. a polkovnik Nikolai Reek: "...pahempoolsete elementide juurdevool sõjaväe ridadesse raskendab kasvatust, lõhub sõjaväe vaimu ja ühtmeelt, pahempoolsus on sõjaväes äärmiselt kardetav, sest tema hävitab sõjaväe vaimlist jõudu mitmel ja mitmel korral tugevamalt, kui kõige hirmsamad tehnilised hävituse abinõud..."³¹

Eesti asukoht nn Huntingtoni joonel (siis veel paraku defineerimata), seostus sanitaarkordoni mõistega, tõkkevalliga mh ka n-õ ideoloogiliste nakkuste — nt punase katku vastu. Vähem on käsitletud Eesti rolli sanitaarkordonina selle sõna otseses mõttes — eelpostina Idast lähtuda võivate epideemiate teel.³²

Kõrvalepõikena võib sellele suunale aga siiski korraks tähelepanu juhtida, sest Esimese ilmasõja järgse rahvusvahelise tervishoiupoliitika

²⁹ **J. Ploompuu.** Kas kuues käsk või moodne teadus? Sugueluline harutus. Tallinn: J. Ploompuu kirjastus, 1920. Lk 30.

³⁰ **A. Soodla.** Spordi kongressi puhul. — Kasvatus, jaanuar, 1920. Lk 18.

³¹ **N. Reek.** Eestimaa sõjageograafia. — Konspekt Kindralstaabi Kursustele. Alustatud 1921, vastu võetud 1923. Rahvusraamatukogu, arhiivkogu Ar 921C/Reek. Lk 105–106. [Edaspidi **Reek** 1921/1923]

³² Hiljuti on Eestis siiski ilmunud üks konkreetne sellele küsimusele keskenduv uurimistöö — **K. Brüggemann.** Vom Ende eines Krieges: Die Typhusepidemie in Narva 1919/20. — Acta et commentationes collegii Narovensis, I, 2002. Lk 5–21.

kaudu saab mh iseloomustada ka Eesti iseolemist rahvusvahelisel poliitilisel maastikul. Toogem näiteks end Esimese maailmasõja järel Euroopa asjadest distantseerinud USA, kelle poliitikat Vanas Maailmas teostasid mitmed ühiskondlikud organisatsioonid. Rockefelleri Fond oli üks sellistest, kes rahastas Euroopas kõige muu kõrval ka ulatuslikku rahvatervishoiu programmi — eelduseks oli, et rahu tulevik Euroopas põhineb demokraatlike valitsuste tugevusel, viimane omakorda rahvatervishoiul.³³ Eestil paraku antud küsimuses Rockefelleri Fondi seisukohalt perspektiivi ei olnud — meid peeti Venemaa eeskojas olevaks.³⁴

Väikerahvana tulevikusõjaks valmistumas

USA distantseeritud suhtumine on sümboolseks sissejuhatuseks peatükile, milles käsitletakse Eesti julgeolekupoliitilisi muresid keskkonnas, kus rahvastevaheline julgeolekukoostöö oli veel nõrk. Tagantjärele võib öelda, et kogu sõdadevahelise Eesti Vabariigi ajalugu — eestlaste esimene iseseisvus — oli määratud toimuma ajal, mil Euroopas valmistuti armutult uueks sõjaks. Ebastabiilses piirkonnas asetseval väikeriigil oli vähe võimalusi end kollektiivse kaitse teel kindlustada ja seda näitas ka hilisem ajalugu. Eesti riik pidi püüdma ise hakkama saada olukorras, kus sõjaohu üha kasvas.

Sõjast sündinud riik oli oma algusest alates seotud kaitsevõime ühiskondliku defineerimisega. Üsna varsti pärast Vabadussõja lõppu kirjutatakse: “Teada on, et edukas sõda, rahva üldise kaastunde ja tahtmise kõrval, veel hoolast, kõigikülgist ja pikalist rahuaegist ettevalmistamist nõuab — muu seas ka tervishoidlisel alal.”³⁵

Teisel rahvusliku kasvatuse kongressil 1935. a hoiatatakse, et käib võitlus rahvaste vahel. Avasõnavõttus teatab Hans Madisson: “Võitlus ja

³³ **P. Weindling**, Public Health and Political Stabilisation: The Rockefeller Foundation in Central and Eastern Europe between the Two World Wars. — *Minerva*, vol. 31, 1993. Lk 253–267. (Esimese maailmasõja järel tehtud vigadest õppimise tulemusena rakendas USA pärast järgmist maailmasõda Marshalli plaani).

³⁴ **K. Kalling**, Eesti teadus Rockefelleri fondi pilgu läbi. — *Ajalooline Ajakiri*, nr 2, 1999. Lk 119.

³⁵ Eesti vabaduse sõda XI. 1918-II. 1920. — Tervishoidline osa. Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse väljaanne. Tallinn: Sõjaväe trükikoda, 1921. Lk 212.

võistlus rahvaste vahel muutub ikka ägedamaks, hoolimata Maailmasõjas läbielatud raskustest. Võitjad on jagunenud erirühmitustesse, võidetud koondavad jõudu ja valmistuvad kogu jõuga kättemaksule. Rööbiti sellega areneb ägedusega veretu sõda rahvaste ja riikide vahel. Vastase majanduslik ja kultuuriline hävitamine on võtnud väga rafineeritud kuju... Enesekaitse vajab nii vaimset kui füüsilist jõudu, ta vajab isikuid; rahva arvu ja iibe küsimus on kaitsejõu küsimus, kuid ta on ka enda võimuvaldusena väga oluline. Rahva poliitiline ja majanduslik areng ja jõud oleneb iga rahva bioloogilisest jõust ja koostisest.”³⁶ Saksamaal, kus küll ka “tõuparandamisega” tegeldi, öeldi selles kontekstis siiski otse välja, et rahva kvantiteet on sellises situatsioonis olulisema tähtsusega kui kvaliteet.³⁷ Saksamaal räägiti totaalsõjast, Eestis kui mitteagressiivses väikeriigis sisuliselt totaalkaitsest.³⁸

Valmistumine eelseisvaks rahvastevaheliseks konfliktiks eeldas rahvastiku füüsilist valmisolekut. Kõigepealt kvaliteedist. Rahvuskeha sees oli oluline iga konkreetse isiku tervis. Rahvatervise küsimustega tegeleti suure tähelepanuga riigi algusaastatest peale. 1921/1923. a vaatleb N. Reek oma “Eestimaa sõjageograafia” loengukonspektis (siin kogumikus on seda käsitletud ka Kersti Vennik) potentsiaalsete kutsealuste arvukust ja tervist. Reek, lähtudes olemasolevast statistilisest materjalist, järeldab, et noorte meeste tervis pole kõige parem. Samas arvab ta, et see pole ilmasõja ja Vabadussõja jooksul oluliselt ka langenud.³⁹ Pigem olevat probleemiks iive. Reek — avades korraka nii sõja poolt tekitatud demograafilise madalseisu probleeme tekitava olemuse, mis hakkab põlvkonniti korduma, lisaks ennustades sisuliselt uue maailmasõja toimumisaja — arvas, et aastail 1938–1945 oleks eesti kutsealuste arv pidanud olema märgatavalt väiksem kui Esimesse maailmasõtta minejate põlvkond.⁴⁰ Sõjaväelaste sõnum ka II rahvusliku kasvatuse kongressil 1935. a ühtis eugeenikute omaga — madal iive on ohuks riiklikule julgeolekule. Seda kõigepealt sõjaväe komplekteerimise seisukohalt. Näide iibe ja kaitsevõime seosest on fakt, et 1933. a pidi

³⁶ Eesti rahva tulevik 1935. Lk 10–11.

³⁷ Kk. Saksa sõjapoliitika alused. — Sõdur, nr 39/40, 1934. Lk 1023–1024.

³⁸ Totaalkaitse tänapäevases mõttes on välja kujunenud küll alles külma sõja kontekstis — vt nt kindralmajor Ants Laaneotsa artiklit käesolevas kogumikus.

³⁹ Reek 1921/1923. Lk 96.

⁴⁰ Reek 1921/1923. Lk 103.

väidetavalt Eestis sõjaväeteenistust pikendama, sest ajateenijaid ei jätkunud. Arvutati, et 1960. aastal oleks sõjavägi juba naeruväärselt väike.⁴¹

Väikerahvalik alaväärsuskompleks iseloomustas juba iseseisvuseelseid eesti mõtlejaid. Sõda oli demograafilisi näitajaid kindlasti halvendanud. Toonaste väikese rahvastiku juurdekasvuga riikide (nt Prantsusmaa) mure saab arusaadavamaks, kui näeme analüüse, milles ühe peamise Esimese maailmasõjaga seostatava sõjaajaloolise uudsusena käsitletakse sõdivate riikide rahvastiku olulist kasvu. Uus olukord andis võimaluse mobiliseerida võrratult suuremaid armeid, pikendades seega ka sõda ja seekaudu omakorda haarates kaasa üha laiemaid ühiskonnakihte, s.t — kujundades sõjapidamisest üha totaalset ettevõtmise.⁴²

Libe ja rahvaarvuga seoses esines Eestis ka omapäraseid argumente, näiteks mure “provokatiivselt madala” asustustiheduse pärast, mis pidavat enesele tõmbama eluruumi vajava(te) rahva(ste) liigset tähelepanu jms. Sisuliselt tunnistati selliste aspektide esiletoomise kaudu muidugi saksa imperialismi toitvat bioloogilist rahvuslust ning jäädi pimedaks Eestit idast ohustada võiva ees (tõe huvides tunnistagem, et tegemist pole sõjaväelaste väljaütlemistega).⁴³ Kodumaised eugeenikud jutlustasid suurrahvaste vastast ksenofoobiat. Eugeenikute “juhtlausetes” sisalduv eitus segabielude vastu⁴⁴ oli põhjustatud väikerahvalikust kartusest segaperekondades aset leida võivast eestlusele vastupidisest assimileerumisest. Eriti kardeti sakslasi ja venelasi, kelle tugevam kultuuritaust oleks pidanud eestluse alged perekonnast välja tõrjuma. Abielusid väikerahvastega isegi soovitati “vere parandamise” eesmärgil.⁴⁵

Siiski kõneldi Eestis demograafiast kui “rahvusbioloogiast”.⁴⁶ Ohumärgina rõhutati, et mitte-eestlased — peaaegjalikult Setumaa venekeelsed

⁴¹ Eesti rahva tulevik 1935. Lk 14.

⁴² **P. Browning**, *The Changing Nature of Warfare. The Deveopment of Land Warfare from 1792–1945*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2002. Lk 98–99. [Edaspidi **Browning** 2002]

⁴³ Järgnev tsitaat iseloomustab eugeenikute ebakompetentsust Venemaa välispoliitiliste huvide käsitlemisel: “...on ilmselt selge, et meie huvides on tugev Venemaa Saksamaa maadeahnitsemise vastu.” Eesti Rahva Tulevik 1935. Lk 10.

⁴⁴ Tulev Eesti, nr 1, 1925. Lk 2–6.

⁴⁵ Vt nt **J. Vilms**. Sega-abielude ärahoidmine muulastega Eestis. Abielu hõimurahvastega. — Pärivus ja valik. Tartu, 1927. Lk 281; **V. Üprus**. Väljavaateid rahvusriigi püsimiseks Eestis rahvusbioloogilisel kaalutusil. — Akadeemia, nr 2, 1937. Lk 83. [Edaspidi **Üprus** 1937]

⁴⁶ **Üprus** 1937.

elanikud — on eesti iibe peakujundaja. Muretseti, et 300 aasta pärast (!) on venelaste kõrgema iibe tõttu võimalik eestlaste vähemusrahvaks jäämine⁴⁷ ja seega ka sõjavägi venekeelne.⁴⁸

Siinkohal avaneb perspektiiv uueks, eraldiseisvaks käsitluseks, milles peamiseks küsimusepüstituseks võiks olla toonase ühiskonna usk enda võimesse assimileerida mitte-eestlasi. Eespool öeldu põhjal tundub, et usk bioloogilisse determineeritusse rahvuse eneseteadvuse kujunemisel oli niivõrd tugev, et ka veel sadade aastate pärast arvati petserimaalasi Eestile võõrad ja vaenulikud olevat. Samas ei olnud säärane lähenemine valdav, sest ka tollal peeti vajalikuks rahvuslikku eneseteadvust kasvatada, niiviisi ka n-ö moraali (kaitsetahet) kujundades.

Kõrge moraal pidigi saama peamiseks toeks sõjaväele, mis oli väike ja ka tehnoloogiliselt varustuselt tagasihoidlik. Riigikaitsetahte kujundamist peeti oluliseks teguriks üldises rahvuslikus kasvatustöös. Mainitu oli Eesti Vabariigi üks olulisi prioriteete. Eugeenikud osalesid protessis oma kahe, 1927. ja 1935. a korraldatud rahvusliku kasvatuse kongressiga. On märgata siiski tendentsi, et kõnealused konverentsid muutuvad üha biologiseeritumaks — kui 1927. a kõneldi veel peaaesjalikult rahvuslikust kasvatusest, siis 1935. a oli valdavalt juttu juba rahvaarvu kasvatamisest.⁴⁹

Tunnistagem, et poliitilise rahvuse tekkele bioloogilisi õigustusi leida oli lihtsam,⁵⁰ kui sealt samast loodusteadustest hankida meetodeid rahva füüsilise tugevuse ja järjepidevuse tagamiseks. Eriti käib see toonases vaimus tulevikusõjaks valmistumise kohta. Rahvaarvult ja territooriumilt väike riik, kes sisuliselt sai mõelda vaid kaitsesõjale, ei saanud unistada isegi n-ö pehmest julgeolekust (rääkimata nt pikaajalisest sõjalisest

⁴⁷ **Üprus** 1937.

⁴⁸ Kaebused venekeelsete ajateenijate üle kõlasid juba ka 1935. a. — Eesti Rahva Tulevik 1935. Lk. 80.

⁴⁹ Vt: Referaatide juhtmõtted ja resolutsioonid. — Rahvusliku Kasvatuse Kongress Tartus, 2. ja 3. jaanuaril 1927. a.; Eesti Rahva Tulevik 1935.

⁵⁰ Viidatud on siinkohal viisidele, kuidas iseseisvuse-eelsed kohalikud mõtlejad püüdsid eesti rahva olemasolu õigustada — sotsiaalse/riikliku "ajaloo" puudumisel haarati loodusteaduslike õigustuste järele: "Looduse-ajaloos ei ole ükski rahvas ilma kultuuritöeta, kirjutatud ajaloo on neid palju." (**J. Luiga**, Rahvaste tõus ja lange mine. — Kõne Narva karskuse-kongressil 1. aug 1909. Vt **J. Luiga**, Mäss ja meelehaigus. Tartu: Ilmamaa, 1995. Lk 225.)

vastupanust), kuni ei olnud saavutatud olulist paranemist demograafilises olukorras.

Ilmnes, et paljud protsessid, mida noor rahvus oma riikluse loomiseks justkui vajas (või vähemalt kaasnesid need nähtused riikluse arenguga) — urbaniseerumine, kapitali kontsentreerumine, tööstuse ja põllumajanduse mehhaniseerimine, naiste emantsipatsioon —, pidurdasid rahvaarvu kasvu.⁵¹

Ühiskonna militariseerumise mõistmisel 20. sajandi ajaloos on eriti tähtsad n-õ naisküsümuse lahendamise katsed. Ühiskonna käsitlemine sõja vajaduste kontekstis andnuks sugupooltele erineva kohustuse: mehed teostanuks end lahingus, naised (tulevasi sõdureid) sünnitades. Ka eugeenikud olid enamikus oma väidetes soospetsiifiliselt subjektiivsed. Näiteks Juhan Aul väidab, et ei maksa naistele Kaitseliidu (sõjaväelist) õppust kohustuslikuks teha — “see tähendaks naiselise ilmavaate rüvetamist!”.⁵²

Naiste roll 20. sajandi (totaalsete) sõdade tingimustes iseenesestmõistetavalt kasvab. Võimalikud on aga kaks põhimõtteliselt erinevat suunda, mida mööda ühiskonnad võiksid minna. Üks võimalus ühiskondlike jõudude riigikaitsele mobiliseerimisel on suurendada mehe ja naise võrdsust, pööramata tähelepanu füsioloogilistele erinevustele — naised hakkavad täitma meeste kohti kuni kohustusliku sõjaväeteenistuseni välja (vt nt tänapäeva Iisraeli). Teine võimalus on, et lähtuvalt “ühiskonna funktsionaalsest korraldusest”, mis ajaloos olnud iseloomulik korporatiivusele põhinevatele totalitaarsetele režiimidele, püütakse muuta naisi eeskätt ühiskonna bioloogilise taastootmise “vahenditeks”, jättes nad kõrvale paljude muude oluliste ühiskondlike rollide täitmisest. Empiirilisel viimast varianti peetud tupikteks, sest seda rakendanud riigid, eeskätt natsi-Saksamaa ja fašistlik Itaalia, kaotasid sõja.⁵³

Ei taha väita, et tegemist on põhjusliku seosega. Siiski sooviks rõhutada säärase, bioloogilisel — nagu mis iganes muul — alusel ühiskonnas

⁵¹ Siinkohal üks huvitav näide kodanliku õhukaitse kontekstis esile kerkinud seisukohavõtust, milles ootamatu nurga alt ilmneb urbaniseerumise riiklikku julgeolekut vähendav aspekt — nimelt olla linnaelanikud eriti vastuvõtlikud vaenlase poolt lennukitelt visatavale propagandamaterjalile. Näeme, et Eesti riigi lõpuaastail ei usaldanud sõjavägi rahvuslikku tööliskonda. (E. Liive. Õhukallaetung ja selle vahendid. — Tervis, nr 11, 1939. Lk 269.)

⁵² Klein, 1926. Lk 105.

⁵³ Browning 2002. Lk 172–174.

eraldusjooni tõmbava korralduse eeldatavalt (riigikaitsele) negatiivset külge. Soospetsiifilisel mobilisatsioonil on sotsiaalseid sidemeid lõhestav toime. Sidususe kadumisest erinevate ühiskonnakihtide vahel on Eestis viimasel ajal aga kas või "kahe Eesti" kontekstis piisavalt juttu olnud. Sõjaväeteenistuse seisukohalt on küsimusele tähelepanu juhtinud Toomas Väli, kasutades küll saksamaised näited. Tänapäeval leitakse Saksamaal, et üldise kohustusliku ajateenistuse plussiks oleks mh kodanike võrdne vastutus riigi ees.⁵⁴

Ajakirjanduses osutas 2003. a lõpus vastavale probleemile — teemale üldisemas kontekstis lähenedes — professor Jürgen Mittelstrass, kelle kohaselt kultuuri-identiteedi lagunemist (mis üldiselt toimumas nii meil kui ka mujal) põhjustab "eluvormide ja -stiilide partikulariseerumine ja individualiseerumine".⁵⁵ Tänapäeval lähtub see protsess valdavalt ühiskonna liberaliseerumisest põhjustatud erinevatest elukogemustest. Sõjaeelses Eestis — ilmselt küllaltki homogeense elukogemusega rahvastikuga riigis — oli tuntav teatav võimude poolt pealesurutud protsess, mis lähtus korporatiivsest lähenemisest, üksikindiviidi paternalistlikust, subdominantse poole arvamusega mittearvestavast, allutamist ühiskonna huvidele, nagu tavaks toonastes totalitaarsetes ühiskondades. K. Pätsi režiimi, nn "juhitava demokraatia", parlamentaarse organiseerimise aluseks oli kutsekodade süsteem, milles rahva poolt valitud poliitikute asemel pidanuksid seadusandliku võimu moodustama erinevate kutsealade esindajad. Säärasel moel leidnuks eeldatavasti aset teatav professionaliseerumine ühiskonna asjade lahendamisel — raudteelased tegelegu sõiduplaanidega, arstid tervishoiuga jne. Omaette koda loodi ka naistele — Kodumajanduskoja kaudu väärtustati väidetavalt naiste kodust tööd, sisuliselt aga kinnistati naised bioloogilise tunnuse alusel laste ja kõõgi juurde.

Siinkohal kirjeldatu peaks aga olema sobimatu väikerahvastele, kelle jõuks on tugev ja iseseisev üksikindiviid, kes samas on tihedalt ühiskonna eri struktuuridega integreeritud. Niisuguste arutluskäikudeni jõuti juba sõjaeelises Eestis.⁵⁶

⁵⁴ T. Väli. Palgaline kaadriarmee Eestisse? — Sõdur, nr 3, 2003. Lk 13.

⁵⁵ J. Mittelstrass. Haridus ja humaansus. — Postimees, 13. detsember, 2003.

⁵⁶ A. Leps. Väikeriik ja diktatuur. — Akadeemia, nr 5, 1937.

Eestis eugeenikud tundusid siiski pooldavat korporatiivset ühiskonda, kus spetsialistid saaksid segamatult (erinevalt sentimentaalsete — või mis veel hullem, “alaväärsete” — valijate mõju all olevaist poliitikuist) riiki juhtida. Eriti paistis ühiskonna kutsealase korraldamise propageerimisega silma Juhan Vilms, kuulsa Jüri Vilmsi noorem vend, üks Eesti juhtivaid tüttervendajaid. Vilms ei puudutanud oma kutsekodasid populariseerivates kirjutistes teadaolevalt siiski riigikaitseküsimust⁵⁷ — ajateenistus oli veel iseenesestmõistetav asi — ning sõjaväelaste koja loomine ei tulnud vapsluse-pohmeluses Eestis veel niikuini kõne alla (ka sõjaväearstid ei kuulunud Arstide Kotta).

Aeg on edasi läinud ning mehi ühiskonnas liitev ühine sõjaväeline kogemus ei tundu üha enam spetsialiseerumist eeldavas maailmas paljudele mõttekas. Kas aga riigikaitstes saab formaalse spetsialiseerumise teed minna?

Tervishoiuvõtmes lõpetades tahaks siinkohal vaielda endise kaitseministri Sven Mikseriga, kes õigustas Eesti kaitseväe professionaliseerumist, võrreldes seda hambaraviga.⁵⁸ S. Mikser leidis, et nii nagu enam ei munda hammast tõmbama ega plombeerima külasepa juurde, ei saa ka riigikaitset jätta mitteprofessionaalide hooleks. Mikser eksis vähemalt võrdluse toomisel — suuhügieen seisneb ju ikka eelkõige hammaste pesemises ja seda teeme me kõik iga päev ning õigesti toimetades ei peagi kodanik sepa/dentisti tangide-puuridega tutvust tegema. Nõnda ei tohiks ka mõnes mõttes tavalist kodanikukohust marginaliseerida. Rahva liikmete võimalikult suur ühiskogemus lisab riigile tugevust. See on ilmselt ka üks peamine argument just väikeriikidele kohustusliku sõjaväeteenistuse kasuks.

Teine asi riigikaitstes on muidugi rahvusvaheline mõõde ja siin saab Eesti kunagisest väikeriiklikust kogemusest vigade vältimise teel õppida. Sõjajaelne Eesti — hoolimata katsetest kindlustada julgeolekut, püüetega

⁵⁷ Vilms on siiski esile toonud ühte väikerahvale valusat probleemi — rahvusliku eliidi kohustust aktiivne olla laial rindel (**J. Vilms**. Haritlaste väljasuremise põhjused ja selle mõju rahva tüttervisse. — Akadeemilise Arstiteaduse Seltsi koosolekud 1926/27. õppeaastal. XLV koosolek 19. XI. 1926. Eesti Arst, nr 1927. Lk 375), või siis probleeme, mida toob just väikerahvale energia ebaotstarbekas kasutamine tootmises (**J. Vilms**. Taylorism tervishoiulise vajadusena Eestis. — Eesti Arst, nr 5/6, 1922. Lk 241–242). Mõte seisneb siinkohal selles, et suur koormatus erinevates valdkondades pidanuks mh pärssima eliidi iivet, kaudselt siis ka rahvuse kaitsevõimet.

⁵⁸ **S. Mikser**. Tänapäevase kaitseväe suunas. — Postimees, 2. september 2003.

tagada sõbralike suurriikide toetust, katsetega luua regionaalse kaitse liite jms — oli sunnitud end kokkuvõttes määratlema eelkõige neutraalse riigina (erapooletus relvakonfliktide puhul). Nüüdisaegne Eesti on julgeolekupoliitilise eesmärgina püstitanud NATOlisuse. "Sigimisvõitluse" aeg paistab olevat möödas.

Kokkuvõtteks

Eesti rahvusliku mõtte kujunemine algas 19. sajandi teisel poolel, kulmineerudes Esimese maailmasõja eel. Vanemad kihistused meie rahvuslikus teadvuses on mõjustatud sotsiaaldarvinismil põhinevast väikerahvalikust mentaliteedist, millel on olnud oma tugev mõju ka eestlaste riigikaitsele mõttele. Lähtudes kunagi valitsenud totaalsõja ideelistest seostest ühiskonna biologiseeritud käsitlusega, tuleb mainida meie ühiskondlikult aktiivsete erialaspetsialistide ja poliitikute katseid eesti rahvast bioloogiliselt tugevaks muuta. Rahvasterviklikkuse ideoloogia, korporatiivne ühiskond, viisid Eestis toimunud protsessid samadele alustele sõjaks valmistuvate (autoritaarsete-totalitaarsete) suurriikidega.

Tunnistagem, et totaalsõja kontseptsioon, lisaks maltuslus, eugeenika jm, annab võimaluse teatavateks julgeolekualasteks käsitlusteks. Siiski, kui pole tegemist n-õ pehme julgeolekuga, võidakse olla ummikteel. Eriti väikeriikidel ei saa olla illusioone pikaajalise sõjalise võimekuse suhtes. Näiteks sobib siinkohal Eesti sõjaeelne kogemus, kus riigikaitse strateegia oli sisuliselt liivale rajatud, sest vaevalt väikeriik sai arvestada vaenlase kiire purukslõõmisega. Eesti riik, valides 1939. a "sõja ja häbi" vahel, sai paraku mõlemad. Ilmselt toonases autarkilises maailmas puudusid Eestil valikuvõimalused ka teoreetiliselt.

Nüüdisaegsete, loodetavasti toimivate, rahvusvahelist julgeolekut tagavate mehhanismide juures, kus Eesti on välispoliitiliselt on edukas, siseriiklikult püsib aga jätkuvalt aktuaalne rahva madal iive ning alles tegeletakse riigikaitse ühiskonna jaoks defineerimisega (märksõnaks "professionaliseerumine"), võib küsida, kas sõjaeelsest kogemusest oleks midagi õppida.

Vastava sooviga inimene peab ilmselt pöörduma siin artiklis vaid mainimist leidnud "moraali" temaatika poole, otsides vastust küsimusele,

milles väikerahvalik kaitsetahet kujundav “moraal” peaks seisnema ning kas seda saab õpetada?

Küsimusele vastuse leidmisel peab kõigepealt tõdema, et Pätsi-aegne rahvusterviklikkuse ideoloogia riiki ei päästnud. Korporatiivsusel põhinev “rahvuskeha” piltlikult öeldes “organiteks” jagamine pigem lõhkus ühiskonna-siseseid sidemeid. Rahvusliku “organismi” eristamine eri vastutusvaldkondadega organiteks tookord riigikaitset ei hõlmanud. Võib-olla oli just see viga — kutse alusel organiseerunud ohvitserkond oleks meie riigi ehk vähemalt häbist päästnud, meid sõjaajalugu tehes “ajalooga rahvaste” perre kinnistades.

Tänapäevane professionaalne spetsialiseerumine ei ole võrreldav sõjaeelse kutsekodade süsteemiga. Siiski — kaasajal, mil oluline probleem Eesti julgeolekupoliitikas on kaitseväge defineerimine ühiskonnas, võib katseid sõjaväge professionaliseerumise suunal käsitleda pigem kahtlevas võtmes. Eelduseks on siinkohal, et riigikaitse kogemuse omandamises ja õppe läbimises tuleks tänapäeval näha just nimelt ja eeskätt ühiskonda ühendavat fenomeni, mis looks teatava nüüdisaegse “rahvusterviklikkuse” õhkkonna, kujundaks “moraali”. Riigikaitse kogemus peaks liitma kõiki, kel traditsiooniliselt vastav kohustus. Liigne professionaliseerumine loob paraku teatavad piirid inimestevahelistesse suhetesse, seega ka ühiskonna toimimisse. Eriti võib seda tunnetada väikerahva puhul, kes peaks suutma endale lahti seletada kaitseväge ja riigikaitse laiema ühiskondliku tähenduse.

Ken Kalling (M.A.),
KVÜÖA strateegia õppetooli juhataja

ENGLISH SUMMARIES

Estonia in NATO — not a consumer but a partner

Ants Laaneots, Major General, Commandant of the Estonian National Defence College

History has shown that due to its smallness on one hand and geographical situation on the other, the defence and security issues of the state have always been an issue of concern for the Estonian politicians and military.

Learning from the history, the modern Estonian defence strategy concentrates on the participation in military alliances, a collective defence system, particularly NATO. The successful developments towards obtaining the NATO-membership (the process started in 1994 and is to be completed in 2004) gives rise to discussions about the future Estonian security and defence strategy. Until now the main emphasis has been laid on the territorial forces, relying on the total defence (*Home Defence*) conception.

The National Security Concept and the National Military Strategy approved by the Estonian Parliament in 2001 confirm this direction.

Recently the present concepts have been questioned. The reason is the overall threat scene that changed after 11 September 2001, which also sets certain conditions for Estonia — the country should re-establish its defence strategy in order to cope better with the demands of joint efforts initiated by our allies.

It is true that Estonia should not view itself just as a consumer of the security granted by NATO. However, it would be reasonable not to limit the national defence strategy to our (modest) contribution in international affairs. Estonia should stay a partner, capable of primary self-defence, thereby fostering the general atmosphere of NATO's collective security.

State defence is planned and established, taking into consideration the worst possible security scenarios. Such scenarios very rarely become a reality, but when they do, they always leave a long-term and tragic impact on the fate of nations. Today's world has a long way to go before it turns

into a global state of security. Even as a future NATO-member, Estonia must guarantee the security of its own people.

From the Officer Courses to the Military Academy

Lauri Väättänen, Colonel, Council to the Commandant of the ENDC

The Estonian National Defence College educating officers for Estonia has been working for six years. 250 cadets have started their studies at the seven basic courses launched thus far. By the end of 2003, about 150 officers had graduated from the various Speciality Courses under the Basic Training Course of three years, and the Advanced Officer Training Course. Thus the number of those already trained is significantly large. The feedback received from the units has shown that the officers have been efficiently doing their duty. The Estonian National Defence College has earned recognition among other higher educational establishments in Estonia.

By today, the biggest development problem in the Military Academy has been solved. This has to do with conflicting views on organising officer training of the Estonian Ministry of Defence and the General Staff of the Estonian Defence Forces. No longer are regulations calling for different action sent from Tallinn to Riia mäe in Tartu where the Military Academy is based.

The Estonian officer training system, developed on the basis of Johannes Kert's vision, has achieved its initial aim and partly even more. At the same time the system has grown into an entity, complying with the European higher educational institutions' system. The first-stage three-year basic course is a well-working entity that forms a strong starting point for the second-stage two-level training programme to be launched in 2004.

The structure of the Management of the Estonian National Defence College has now been defined, the temporary atmosphere of the beginning stages has been left behind. The College has created Departments responsible for carrying out the studies and the level of different Departments has improved. A short-term goal is to initiate the school's own effective research and publishing activity.

During the previous years the school has acquired necessary working premises, but the rapidly increasing number of students urgently calls for additional facilities, both those meant for conducting the studies and those needed for accommodation. It is also essential to reorganise the practice fields, the firing ranges on those, and other training facilities.

The aim of the next few years is to establish a well-working system that would guarantee the III and IV-stage high-level training of officers. One of the possibilities would be the merger of the Estonian National Defence College and the Baltic Defence College. Additionally, studies in English should be launched to the required extent.

Our daily work will continuously include introducing the Estonian National Defence College to Estonians. Only when ENDC is well known all over Estonia, will it have good recruitment opportunities in the future. At the same time, we must guarantee that ENDC gains recognition abroad as a high-level Estonian military educational establishment.

ENDC is a part of the Estonian Defence Forces. It is an institution, capable of training the competent officers that Estonia needs to protect our fatherland. In addition to this protection, these officers are also able to carry out other tasks, related to Estonia's future NATO membership.

The development of partisan activities in Finland after World War II

Major **Urmas Leppmets**, Chief of the Training Department of ENDC, acting as Chief of the Military Academy

The Estonian national defence has been greatly helped by the Finnish experience after our nation regained its independence. One concept that has become rooted in Estonia due to the influence of our Northern neighbours is partisan activity. The action of the regular forces carried out in the territory occupied by the enemy is something that small nations must certainly consider when planning their state defence.

The present article is an introduction to what the author hopes will become a longer series of articles. The first article provides an overview of the territorial defence model developed in Finland after World War II. This model plays an important role in partisan activities. The historical context underlying the formation of the relevant defence strategy in Finland after World War II was the post-war insecure position held by Finland in the close proximity of the former Soviet Union – from one side the so-called *finlandisation* (which in the political context equalled ally relations with the former Soviet Union); from the other side a clear understanding among the military, stating that the main aggressor might be just the Eastern neighbour. Under these conditions, the post-war defence doctrine was developed in Finland. The doctrine has had a significant impact on the modern defence political concept in Estonia.

The influence of concept meaning structures on information organisation and problem solving success

Aivar Ots, 2nd Lieutenant, Lecturer of Military Pedagogy

One of the key elements in military commander training is the problem solving and decision making strategies, teaching which should support a better performance of leaders and units in an actual war situation. An extensive research and theory development has been carried out in this domain during the past decades. Different theoretical approaches underlie different training methods. For example, analytical decision-making school that defines decision-making as a precise calculus based on a learned strategy supports learning the 'correct' way of problem solving and practising the learned strategy in different cases. Pattern recognition approach stresses the importance of automatic application of previously recorded sample solutions and provides grounds for decision-making training that is established by extensive work with different problem situations. The aim is to provide students with a wide variety of experiences that could be used as patterns for solving problems in the future.

People differ in their psychological abilities and preferred ways of organizing and processing information. In the training context it means that the same training method or problem solving strategy provided through the training need not support the learning and later actions of different persons in the same way. One of the central characteristics, which corresponds to the level of success in problem solving, is the problem related information organisation. Expert-novice thinking studies have shown that more experienced problem solvers use more related and rather hierarchical knowledge schemas. Less experienced individuals handle information in more fragmented ways and pay attention to surface features of problem information (e.g. Chi et al. 1982). However, in some cases novices arrange information, using the expert-like hierarchical order. Dufresne describes a learning experiment where participants were divided into 'reasoning groups' by their preferred way of explaining the similarities between different problems (1982). One group was formed of participants whose answers were 'predominantly principle based'. This group gained higher results during the following experiment, irrespective of the differentiated treatment measures. That example emphasizes the role of information organisation in problem solving process.

The present paper explores a possible connection between the preferred concept meaning assignment forms and the preferred organisation of information. The cultural-historical school of psychology provides a promising theoretical framework for that type of analysis. This school's argument is based on Lev Vygotsky's work, which claims people's way

of thinking depends on the relations between representations used in the thinking process. These relations can be described as a meaning of representation. The cultural-historical school of psychology claims that representation meanings can be divided into specific types — ‘types of concept’. Concept types differ in two dimensions. Firstly, concept meaning can refer to abstract or concrete representations. In the first case, reference is made to another concept, which is of a higher-level category (e.g. *a cat is an animal, a mammal*). In the latter case, meaning refers to a perceptible characteristic (e.g. *a cat is furry, ... eats mice*). The second dimension describes the systematic extent of the characteristics used as the concept meaning. For example *scissors and bath* can be categorised as similar objects because *they are both in the bathroom*. However, this connection depends on a specific situation only. Reference between these two concepts could be built by asserting that both of them are *aids to maintain hygiene*. That description could be much more universal. The cultural-historical school of psychology claims that the different concept types develop during a person’s life. Thinking of the heterogeneity theory, which is closely related to the cultural-historical school, we know that when a person learns to use a new concept of a higher level, he also continues to use the older types. What is more — depending on the action domain, people prefer to use concept types of developmentally different levels (Tulviste, 1984).

The present paper suggests that the lower ability of novices to associate problem information, as well as their tendency to focus on surface characteristics, is related to the more frequent use of simpler concept types in a new domain of knowledge. However, if more abstract/hierarchical and systematic concept types are preferred, the more expert-like information organisation becomes available and the quality of problem solving results should increase. A normal adult should be able to use all types of concept. If the arguments presented above were valid, then the pedagogical issue would be to find a methodical solution as to how the preferred concept type can be altered. First it is necessary to test the hypothesis that the concept type preference influences information organisation and problem solving success. The Department of Tactics at the Estonian National Defence College prepared an experiment to study this argument in summer 2003. The experiment has three parts — (1) the pre-test, (2) the learning period and (3) the post-test. The pre-test and the post-test include the same concept type preference test (Toomela, 2002). The test consists of 3 types of tasks, which require respondents (a) to describe the given concepts’ meaning, (b) to describe similarity between two concepts, and (c) to choose two ‘similar’ concepts randomly and to describe similarity between these two. The original test was comple-

mented with tasks, which comprised concepts used in training materials during the learning period. The learning period is 8 hours long and should be conducted in 4 sessions during two weeks. Study material covers different concepts and rules necessary to make a squad fire scheme and is presented to the student as a simple database, which enables the user to access different pages, presenting a certain part of information. At the end of the study period participants have to draw a fire plan according to the given situation and task description. They have to add a written explanation to the scheme. Then they answer two questions, explaining (1) which rules or principles they followed in their action and (2) in which order they solved the task.

The first experiment was implemented with ten participants during November 2003. Participants were voluntary members of the Defence League, who had completed the basic soldier training. One of the participants had also finished the squad commander course. Initial results are not statistically significant because of the small number of participants. However, the results showed that individuals who used abstract and hierarchical meaning description more frequently in the test, also achieved higher results in the fire plan task on average. They also explained their actions by more generalized rules and principles. In two cases the initial task conditions' analysis phase was mentioned, preceding the actual problem solving. That data suggest that concept type preference could be related with information organisation and problem solving success. The initial results could be considered encouraging. It is planned to continue the experiment in spring 2004.

The subjects of Military Geography and Estonian Military Geography in the 1920s

Kersti Vennik, 3rd Lieutenant, Lecturer of Geoinformatics

Every commander of a military unit needs to know as much as possible about the territory where it operates — the landscape, climate, population, etc. — to carry out the tasks of its unit as efficiently as possible. Well-organised teaching of military geography at the facilities providing military education forms an essential basis for gaining such knowledge.

There is a lot to be done to improve the studies of Estonian military geography. One of the starting points for establishing an overall modern approach could be, for example, a lecture course compiled for the Higher Military Courses by Col. Nikolai Reek, the later Chief of Staff of the Estonian Army, already in 1921/1923.

Estonia Joining NATO: Reform of the Defence Planning System

Jaan Murumets, M.A., Chief of the Security Policy and Strategy Branch

The suggested Estonian defense planning system is a Military Capabilities-based one. The EDF's Operational Planning and associated force development processes aim towards the development of those military capabilities necessary to meet a range of operational requirements and tasks, specified through political guidance. This system suits today's security environment where the specific threat is unclear and the range of potential military tasks is determined by security commitments, rather than threat alone.

In the context of this system, Military Capability is defined as the **quantitatively measurable capacity of each EDF structural element to perform a given task under specified conditions up to established standards**. Each structural element may have more than one capability and each capability may be carried out by more than one structural element.

Within this system, the EDF's Operational Planning Process (OPP) is a key to determining capability requirements for the various force elements. Operational planning is carried out within a strategic framework and it seeks to translate strategic guidance and direction into a scheduled series of integrated military actions that are to be carried out by forces to achieve strategic objectives efficiently and with acceptable risks. At the strategic level, operational planning involves the development of strategic military objectives and tasks in support of the National Security Concept (and the National Military Strategy) and the development of the force and materiel requirements necessary to accomplish those tasks.

Based on the planning timeframe, the Estonian defense planning system is divided into Long-Term (10–15 years), Medium Term (5–7 years), and Short Term or Annual Planning.

Based on the objective of planning, the system is divided into Capability-based and Resource-based planning cycles.

Functionally, this planning system consists of the following basic components: Planning, Programming, and Budgeting.

The fourth basic component — Reporting — should ensure adequate feedback to both Capability-based and Resource-based planning cycles.

Prognosing the future academic achievements of the ENDC cadets on the basis of their entrance tests

Peep Uba, Ph. D., Chief of the Mathematics and Natural Sciences Chair

The article analyses the relationship between the initial academic ranking of the ENDC cadets based on their entrance tests, and their later academic achievements. The relationship appears to be a weak one, leading to a conclusion that either the selection criteria for establishing the initial academic ranking should be altered or the curriculum should be analysed and changed, so that the gradable subjects taught during the first semesters would reflect more on the cadets' achievements in military subjects that they obviously prefer to other disciplines.

Doom of gods or rebirth of religions? Ideas about religious beliefs as political tools

Andres Saumets (M.Th.), Chief of the Humanitarian and Social Studies Chair

After the events of the 11 September, together with the international anti-terrorist fight, the role of religion in conflicts has also been brought to public attention. The beginning of the 21st century could be called the era of "rebirth of religion", the period in which religion as a power shaping people is gaining more and more public influence. On the background of armed conflicts and warfare conducted in the different places of the world, the thesis by Samuel P. Huntington about the inevitable "clash of civilisations (religions)" and the soon-to-arrive era of religious wars seems to be a simple, comprehensive and powerful explanation to these conflicts. It must be admitted that throughout history religious beliefs have been implemented as political tools, with the aim to radicalise conflict behaviour and make it more violent. This brings about justified concerns about religiously motivated violence. But is the Huntington thesis about the "conflict of religions" actually correct? Can religious beliefs be mitigating or even problem-solving factors in conflicts? The empirical analysis reveals that there are differences between various religious beliefs but they can influence conflict behaviour. In order to hinder the violence-boosting influence of the religious factor in conflict behaviour, political scientists have developed several strategies. The most influential one seems to be the argumentative dialogue strategy of constructivists that is built upon common sense, aiming to inform people of the real motives of the political leaders when the latter are taking advantage of religious rhetorics, trying to influence conflict behaviour.

Religions do not contain substantial violence potential, and by combined efforts based on dialogue it is possible to move towards peace culture and fight the abuse of religion as a violent political tool. The dialogue strategy helps along with delegitimising violence in the region, and this in turn will hamper use of religion as a political tool fostering and enhancing violence.

How to talk about war? Contemplation on military language

Siret Rutiku, Ph.D., Head of the Language Center

The article discusses the need to make the Estonian Defence Forces aware of the problem concerning military metalanguage. The author arrives at the understanding that the issues of military terminology are widely discussed, but not the problems of language skills as a whole. Deriving from the different interpretation possibilities of the native and foreign language skill, the author poses the question, whether Estonian officers are capable of expressing their understandings and beliefs, to make themselves and others aware of the actual content and goals of their work and responsibilities. The treatise of this issue is based on a selection of essays of the ENDC entrants.

The article ends with the recognition of the significance of teaching the native language in raising educated, thinking and responsible officers for Estonia.

West Estonian islands and military propaganda in the 20th century

Andres Seene, M.A., Head of the ENDC Museum

As far it is possible to conclude that the 20th century visions on the islands near the Western coast of Estonia, more precisely their importance as a military base or naval stronghold of the Great Powers, have been influenced either by the strategic thinking of categories that overstressed the importance of naval warfare (the 19th century conflicts and the influence of the German landing operation in 1917), or they are based on propagandistic grounds. The latter option seems to be one of the propagandastic tools from the arsenal of the Soviet Russia, having been constantly used against Estonia and the other Baltic states during the two decades preceding World War II. The myth of a British naval base was first created during World War I, and was first used by Germans against Russia and its allies. Later Russia began to use the same myth. This issue

is probably a good example of military propaganda and its transformations over time. In this context, it is important to note that the fast overtaking of the West Estonian Islands by the Soviet Union or Germany during the later stages of World War II did not give them the expected essential operational advantage.

“Demographic battles are fought without weapons...”

Ken Kalling, M.A., Chief of the Strategy Chair

The quotation given in the headline derives from an article published in an Estonian-language textbook of eugenics in 1927. Estonia was among the few European states accepting eugenic legislation (The Law of Sterilization, 1936) in the 1930s.

The main aim of Estonian eugenists was still demographic. The so-called *small nation national perception*, characteristic of the Estonian national consciousness both then and now, made pronatalist ideas of eugenists well considered also in the security and defense matters. Demographic processes also became the concern of the military.

The article points at the tendencies occurring in Estonia in the second half of the 1930s. Then Estonia turned into an autocratic regime and it became typical to attempt to solve the problems of the society via a corporate system. The latter, although declaring the so-called *national entity* its method and aim, did not achieve the biological strength necessary for winning *demographic battles*.